

**İbtidai məktəb
və
məktəbəqədər
tərbiyə**

1970-ci ildən
çıxır.
№ 4 (161)
oktyabr-dekabr

Jurnal

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı

2002
4

DİLİMİZİN TƏMİZLİYİNİ GÖZLƏYƏK

Y.S.Kərimov,
professor

"Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir.
Dərin tarixi köklərə malikdir.
Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevirdəm,
bu dildə danışmağımıla fəxr edirəm".

Heydər Əliyev

İnsanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olan dil onun mənsub olduğu millətin varlığının təzahür formasıdır. Bizim ana dilimiz Azərbaycan dilidir. Doğma dilimiz bugünkü səviyyəyə qalxanadək çox uzun və keşməkeşli yol keçmişdir. Dədə Qorqudun qoyub getdiyi dili qrammatikanın qayda və qanunlarını bilməyən ulu babalarımız, nənələrimiz nəsillərdən-nəsillərə keçirmiş, bu prosesdə onu zənginləşdirmiş, çıyalamış, mətiqini və obrazlılığını saxlamış, xarici sirlərdən qorumuş, yaşatmışlar. Dilin temizliyinin gözənləməsi həmişə yalnız dilçilərin və yazıçıların deyil, həm də elm və mədəniyyət xadimlərinin, həmcinin sadə xalqın diqqət mərkəzində olmuşdur. Peşəkar ədəbiyyatşunas Firdun boy Köçərli dili ana südü ilə bərabər tutmuş, "Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, ana dili də ruhun qidasıdır" demişdir. Xalq yazıçısı M.İbrahimov Azərbaycan dilinin qanadlı xəyalları, coşğun ehtirasları dörin ifadə edə bildiyini göstərmişdir. O yazmışdır: "Bu dil gözəldir, cəzibədardır, şə'rələ, musiqi ilə doludur".

Sovetlər birliyi dövründə onun tərkibindəki respublikalarda müxtəlif sahələrin, o cümlədən dilinin repressiyaya uğramasından söz açdığımız bir vaxtda fəxrlı deyə bilərik ki, biz digər xalqlara nisbətən dilimizi qoruyub saxlamışıq.

Bu gün rus dilindən dilimizə keçmiş və vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərin dilimizdən çıxarılmasına sə'y göstərənlər az deyil. Bu, yaxşı cəhətdir. Vətəndaş şair Xəlil Rza Ulutürk plyaj sözünü cimərlik sözü ilə əvəz edəndə hamımız razı qaldıq. Sonra morojna sözü dondurma, xolodilnik sözü soyuducu, ventilyator sözü sərinxəs, fırçəka sözü nəfəslilik sözü ilə əvez olundu. Beləliklə, onlarla söz öz yerini uğurlu

qarşılığına verdi. Aptek sözünün əczaxana, ekskursiya sözünün tənəzzəh sözü ilə əvəz olunması isə qəbul edilmədi. Deməli, dilə zor etmək olmaz, onda islahat aparmaq çətin problemdir. Bəlkə ehtiyac da yoxdur.

Dilin lügət tərkibinin zənginləşməsinə xidmət edən mənbələrdən biri məhz başqa dillərdən alınma sözlərdir. Bu gün biz XX əsrə dilimizə rus dilindən və onun vasitəsilə xarici dillərdən keçmiş yüzlərlə sözdən istifadə edirik. Bu cür vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərin dildən çıxarılması məqbul sayılarsa, görün rus dilinin başına nə gələr. Onlar mudriy (müdrik), vajniy (vacib), ostorojna (asta ol), sarav, oçaq (ocaq), karandas (qara daş), kolbasa (qol basa), çemodan (çəmədan), arpa (araba), tovar (davar), bazar, tapdat (tapdamaq), basqa (baş), uryuk (ərik), çaban (çoban), cadra, karvan (karvan) kimi türk, orəb mənşəli yüzlərlə sözdən imtina etməlidirlər.

Bir neçə il bundan əvvəl "Azadlıq" qəzetində II sinif üçün "Azərbaycan dili" dörsliyinə tənqidçi məqalə dərc olunmuşdu. Məqalədə "əlisba" sözünü başqa sözlə əvəz etmək, "saitlər və samitlər" əvəzinə "səslişlər və səssizlər" (səssiz səsler) işlətmək teklif olunurdu. Müəllif həmcinin əvvəl, qabaq sözlərini öncə sözü ilə, dörslikdəki nümunə sözünü örnek sözü ilə əvəz etməyi məsləhət görürdü. Məgər "Tərəvəz bitkilərinə örnək göstərin" tapşırığını verib, sarımsaq, xiyanətçi cavabını almaq dilimizə yenilik gətirir? Göründüyü kimi, məqalənin müəllifi qardaş türk xalqına, onun dilinə məhəbbətin təzahürü olaraq türk dilinə mənsub olan sözlərin dilimizə getirilməsinə cəhd göstərir. Bu da töbüyür. Türkiyə ilə bugünkü münasibətlərimiz istər-istəməz dillərimizin yeni istiqamətdə inkişafına tə'sir göstərəcəkdir.

2002

№ 4

Kərimov Y.Ş. Dilimizin təmizliyini gözləyək 3

Təhsil standartları

Üçüncü təhsil sahisi: "Təbiot" 5

Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə

Həmidov S., Əliyev N. Məsələ təlimində varişlik	10
Əliyeva R. Riyaziyyat dörslerində şagirdlərin idrak fəallığı və müsteqilliyinin inkişaf etdirilməsi	13
Balakişiyeva L. İnkışafetdirici təlim metodları	17
Rzayeva L. Təbiətşünaslıq dörslerində integrasiyadan istifadə	20
Cəlalova İ. Təhsilin başlangıç mərhələsində integrasiya	22

Tərbiya məsələləri

Xəlilov V. Yaradıcılıq axtarışları uğurların əsas zəminidir.....	27
Əliyeva Ç. Müəllim-şagird münasibətləri uşaqlarının həyata keçirilməsinin təzahürüdür	33

Məktəbəqədər tərbiyə

Cəfərova L., Cahangirova L. Məktəbəqədər yaşı uşaqların idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi	36
Qarayeva S. Uşaq bağçası və məktəb arasında varişlik	38
Əliyeva E. Uşaqları sərbəst düşünməyə alıstdıraq	40

Məktəbşünaslıq

Zəkiyev J. Sınıf müəllimlərinin hazırlanmasında pedaqoji təcrübənin rol	42
---	----

Bizim iş yoldaşlarımız

Teyyubov S. 40 illik yaradıcı əmeyin bəhrası	45
Məmmədova X. İki ürəkən görondo	46

H.Cavid - 120

Kərimova E., Abbasova S. - Əbədi yaşar şair-dramaturq	47
---	----

XXI əsrin uşaqları

Gənc istə'dad	52
---------------------	----

Program materiallarının planlaşdırılması

I sinif. Ana dili	53
II sinif. Oxu	56
Azərbaycan dili	59
III sinif. Oxu	62
Azərbaycan dili	65
IV sinif. Oxu	67
Azərbaycan dili	69

Mahnı töhfəsi

Heydər əziz babamız

Baş redaktor: Y.Ş.Kərimov

Redaksiya hey'əti: A.Muradov, M.Musayev, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov,
N.Alnağıyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova.

Yığılmağa verilmiş: 05.12.2002. Çapa imzalanmış: 16.12.2002.

Kağız formatı 70x1081/6. Şərti çap vərəqi 6.5. Uçot nəşr vərəqi 6.

Sifariş № 59. Tiraj 800. Qiymət 8000 manat.

Redaksiyanın ünvani: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40. Telefon: 93-84-41.

“Nağıl evi” şirkətinin mətbəəsində çap edilmişədir.

Ünvan: 370010 Bakı, Tramvay döngəsi, 2/6. Tel: 98-56-38

Biz türkük. Türk dilli xalqların dilleri içerisinde türk dilinə on yaxın dillərdən biri Azərbaycan dilidir. Bununla belə, türk sözlerindən ibarət olə bir mətn tərtib etmək oları, onu bir çox ziyalılarımız da başa düşməz və ya əksinə. Belə isə ağına-bozuna baxmadan nitqində türk sözlərini işlədən mediya nümayəndələri, jurnalistlər, repartyorlar, diktatorlar, bə'zi ziyalılar nə demək istəyirlər? Belələri unudurlar ki, dil millətə, mətbətə, mətbətə məxsusdur. Fərdə məxsus nitq, adıco bir söz başa düşülmürsə, televiziya, radio, qəzet, jurnal nöinki təbliğatçı olmaq vəzifəsini yerinə yetirmir, üstəlik dilimizə zərər vurur. Təəccüb doğuran cəhət odur ki, bə'zən həmin sözləri işlədənlərin özləri də onların mə'nalarını dəqiq bilmədiklərindən yerində istifadə etmirlər.

Bu gün dilimizdə ayaq açmış sözlərdən bir neçəsinə nəzər salaq: *iç dünyam, çözmək, zorundayam, ilk önce, örnek, bağlanı, toplantı, toplum, gündəm, önemli, sayılı, çeşid, imic, suçlamaq, diqqəti çəkir, amac, yazar, sənətçi, bəstəçi, bilgi, olaylar, dəstəkləmək, dərgi, açıqlamaq* və s.

Bu sözlərin bə'ziləri "Kitabi-Dədə Qorqud"dan gəldiyi üçün ilk baxışda hər şey töbii görünür. Ola bilsin bir müddətdən sonra bu sözlərin bir qismi vətəndaşlıq hüququnu qazanacaq. *Açıqlamaq, soydaşlarımız* sözlərini mənim özüm də nitqimdə işlədirəm. Bəs *imic, amac, çözmək, çözəlmək, ilişkilər, bağantwortular* sözlərini nə üçün işlədək. Nə üçün *nömrə* sözünü *say* sözü ilə əvəz etmiş və məktəblərin lövhələrini bu sözə görə dəyişdirməli olmuşuq. Biz umuduruq ki, hər bir sözdən məqamına görə bir neçə yerdə, bir neçə ələarda istifadə edə bilərik. Dilimizdə *say* sözü miqdər və sıra bildirir. Siranı bildirmək üçün xüsusi qrammatik elamətlərdən-şəkilçilərdən istifadə edirik. 5 nömrəli məktəb, "5-ci məktəb" anlaysı-nı az-çox yaxın ikən "5 saylı" məktəb tamamilə başqa mə'na daşıyır. Mən şagird-dən soruşuram: "Məktəbinizin sayı neçədir?" O, nə cavab verməlidir? ("Beş"?) Soruşuram: "Sənin pasportunun sayı neçədir?" Cavab alıram: "Bir". Deyirəm: "Küçədə saysız maşın gördüm". Dinləyənlər elə bilirlər ki, çoxlu (saysız-hesabsız) maşın

görmüşəm. Halbuki, nömrəsiz maşın gördüyümü xəbər vermək istəyirəm.

"Mənim içimdə", "iç xəbərlər", "iç dünyam" və s. geniş yayılıb. Biz nə üçün "qəlbimdə" sözünü "daxilimdə", "daxili aləmim" ifadəsini "iç dünyam" işlətməliyik. Birinci daha mədəni, daha ahəngdar söslənirmi?

Əvvəlcə sözünü *öncə* sözü ilə əvəz etmək bir yana, həmin sözün əvvəlinə eynimə-nali ikinci söz də alavə edib "ilk önce" təklində işlədirlər. Güllə kimi *sənətkar, bəstəkar, yazıçı* sözlərini *sənətçi, bəstəçi, yazar* sözləri ilə əvəz etməyin mə'nası nadır. Məktəbin foyesində c'lan vurulub. E'landa bildirilir ki, "Yazar Həsənlə görüş keçirilir". (Dörslikdə isə Həsən yazıçı kimi təqdim edilib.) *Yazar* sözü isə qeyri-müəyyənlilik bildirən qeyri-qət'i gölöcək zaman kimi öyrədilir. "O, şə'r oxumaq zorundadır". Uşaqları nəcə başa düşsün?" Axi *zor* sözü dilimizdə bir çox həllarda mənfi mə'nada, işlənir. Ərəb dilindən dilimizə keçmiş *məcbur* sözünün kökü isə *ichar* sözüdür. "*İcbari təhsil*" söz birləşməsini "*Zor təhsil*", "*Zorrama təhsil*" adlandıraq? *Bağlantı*, sözü uşaqlar tərəfindən bağlamaq ("Telefon bağlantısı" ifadəsi "telefonu bağlayıblar"), *ilişki* sözü isə *ilişmək* mə'nasında başa düşülür. "Mən sənin tərəfindəyim". "Mən sənə tərəfdaram", "Mən sənin tərəfini saxlayıram", "Mən sənin fikrini müdafiə edirəm", "Mən səni müdafiə edirəm" kimi ifadələr var ikən "Mən səni dəstəkləyirəm" nə deməkdir. *Dəstək əl* sözü ilə bağlı olub, *əl tutan yer* (qapının, telefonun dəstəyi), yaxud çox meyvə getirmiş ağacın budağının altına, yixılmaqdə olan əşyanın arxasına verilmiş *dayaq* mə'nasını daşıyır.

Bir sözlə, bu cür sözlərin, həmçinin dilimizə Avropa dillərdən keçməkdə olan *karrikulum, innovasiya, treninq, manitoring, pedagoji indikator* və s. kimi sözlər özlərini çoxbilməş, mədəni göstərmək istəyən ziyalılardan başqa heç kəsə lazımdır. Dilimizin təmizliyini uşaqlıq dənəndən gözləmək lazımdır. Bu sahədə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin tərbiyəçiləri və ibtidai məktəb müəllimlərinin üzərinə böyük mə'suliyyət düşür.

ÜÇÜNCÜ TƏHSİL SAHƏSİ

“TƏBİƏT”

İstiqamətin əsas məzmunu

Varlığın bu sahəsinə sözün geniş mənasında dünya, kainat kimi, daha dar mənada isə insan cəmiyyətinin varlığını təmin edən təbii şəraitin möcmuu kimi, insanın və cəmiyyətin sakinləri olduğu ətraf mühitə münasibətin xarakteristikası kimi baxılır.

Təbiət cə bir aləmdir ki, orada dərin integrasiya mövcudur. Bu təbiətdəki əşyalar arasında, hadisələr arasında, əşyalar və hadisələr arasında vəhdətin olduğunu göstərir. Təbiət bütöv, tam, vahid bir sistemdir. Təbiət kiçik yaşı məktəblilərə məhz belə bir vəhdətdə təqdim olunmalıdır.

Vərgilin bu sahəsinin integrasiyalasdırılmış mahiyyəti insanın təbiətə tam baxışının formallaşması imkanını və artıq məktəbin başlangıç həlqəsində insanın yerini müəyyənləşdirir.

Bu əsasda kiçik yaşı məktəblilərdə aşağıdakılardan formalaşır:

- təbiətin obyekti və hadisələrinin yaranması, müxtəlifliyi, xassələri, keyfiyyətləri və vəziyyəti haqqında sadə təsvirlər;

- obyekt və hadisələr arasında sadə əlaqələrin, asılılığın, zamana və məkana görə dəyişməsinin dərk olunması;

- ekoloji mədəniyyət və tofəkkürün əsas şərtləri, təbii mühitin qorunması haqqında qanunların qəbul edilməsi və onların siyasi yerinə yetirilməsi;

- idrak dairəsi, əqli qabiliyyətlər və müxtəlif maraqlar.

“Təbiət” sahəsinin əhəmiyyətli cəhəti bioloji varlıq kimi insanların mahiyyətinin, onun yaranmasının, davranışının, digər canlı varlıqlara oxşarlığı və onlardan fərqiinən mütləkü hesab olunur. Bu, insanların təbiətlə

əlaqəsini, onun qorunması, müdafiə olunması qaydalarını, həmçinin sağlamlığının qorunması şərtlərini açmağa imkan verir.

Məzmunun məcburi minimumu (təqdimolunma səviyyəsi)

Bilik vermək:

- insan və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsi və tə'siri, insanın maddi, estetik, mə'nəvi həyatında təbiətin rolü, insan təbiətin bir hissəsi kimi, insanların təbiətə tə'siri, onun təbiəti dəyişmək cəhdləri, insanların həyat tərzinin, ətraf mühitin vəziyyətindən asılılığı;

- suyun, havanın, faydalı qazıntıların, torpağın, bitkilər və heyvanlar aləminin əhəmiyyəti, nadir və kökü kösilməkdə olan bitkilər və heyvanlar aləminin vəziyyəti, qorunması, onlardan səmərəli istifadə qaydası haqqında, “Qızımızı kitab”, onun əhəmiyyəti, adları ona düşmüş heyvanlar və quşlar haqqında;

- kosmos, ulduzlar, kəhəkəşan, Güneş sistemi, onun tərkibi, Yerin öz oxu və Güneş ətrafında fırlanması, yerin forması və ölçüsü, materiklər və okeanlar, su və quruñun nisbəti, Güneş işığı və istiliyinin Yer üzündə həyat üçün əhəmiyyəti; təbii şəraitin Güneşin üfüq üzərində hündürlüyündən asılılığı, təbiətdə, təbii bölgələrdə fəsli dəyişikliklər, bununla əlaqədar qanunlar, qanuna uyğunluqlar haqqında;

- təbiətdə cisim və əşyaların müxtəlifliyi, suyun vəziyyəti (bərk, maye, qazabənzər), temperaturdan asılı olaraq onun bir vəziyyətdən başqa vəziyyətə keçməsi haqqında;

- üzərində müşahidə aparılması mümkün olan cisim və əşyaların xassələri, bu xassələrin müxtəlif əsaslar üzrə (insanlar tərəfindən istifadə olunması üzrə, tərkibi üzrə və s.) təsnifi qaydaları; suyun,

havanın, dağ süturlarının, faydalı qazıntıların, torpağın, orqanizmlerin mühüm və qeyri-mühüm xassələri;

– təbii və sün'i su hövzələri, qurunun səthinin formaları, suyun, küləyin işi, insanların fəaliyyəti nəticəsində onların dəyişməsi, təbiətdə və cəmiyyətdə suyun rolu, hava və onun haqqında əvvəlcədən söylənmiş fikirlərin doğruluğu;

– canlı orqanizmin (bitkilər, göbələklər, heyvanlar, quşlar, həşəratlar və s.) müxtəlifliyi, onların quruluşu, yaşayışı və həyat fəaliyyətinin xüsusiyyətləri, yaşamaları və məskunlaşdırılmış mühitə alışmaları üçün əlverişli şəraitin əhəmiyyəti, belə şəraitin yaradılmasında insanların, o cümlədən uşaqların iştirakı haqqında;

– insanda xəstəliklərdən orqanizmlər və onlarla yoluxmadan qorunmaq qaydalanı haqqında;

– meşə, çəmən, su hövzəsi, bağ timşalında təbii və sün'i qruplar, qrupda orqanizmlərin qarşılıqlı əlaqəsi;

– bioloji varlıq kimi insan, onun sağlamlığını və emosional uğurlarını tə 'mindən şərait, insanın həyat uğrunda mübarizəsi, inkişafı haqqında.

Öyrətmək:

– cansız və canlı təbiətin obyektləri üzərində müşahidə aparmaq, onların təsvirini vermək, onları müqayisə etmək, mühüm və qeyri-mühüm əlamətlərini aşkarla çıxarmaq, oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək, qruplaşdırmaq, təsnif etmək, təbiətin obyektləri, hadisələri arasında əlaqələri, onların biri-birindən asılılığını müəyyən etmək;

– müşahidəçilik qabiliyyətinə yiyələnməyi biruzə vermek, ətraf təbiətdə baş verən dəyişiklikləri görmək; yerli əlamətlər üzrə havanın necə olacağını əvvəlcədən demək;

– plan, xəritə, qlobusla işləmək (şərti işarələri oxumaq, məqyasdan istifadə etmək, qlobusda və xəritədə coğrafi obyekti

göstərmək), günəşə, kompassa və yerli əlamətlərə əsasən bələdləşmə; cədvəl, sxem və diaqramlarla işləmək;

– temperatur, işıq, səs, vaxt, sahə duyğularını fərqləndirmək; özünün və başqalarının emosional vəziyyətini (şadlıq, qorxu, qəzəb, fərəh və sair) fərqləndirmək, öz hiss və həyəcanlarını qiymətləndirmək (mən qəzəbləndim, kədərləndim, sevindim); öz emosiyalarını idarə etmək üçün sadə idarə priyomlarından (bir işdən başqasına keçmək, sakitləşmək, bir işə köklənmək və s.) istifadə etmək;

– insanın xarici görünüşünü qisaca səciyyələndirmək (portretini yaratmaq);

– ətraf mühitin vəziyyətini qiymətləndirmək, təbii zənginliklərə qonaətlə və qayğıkeşliklə yanaşmaq; təbiətdə davranış qaydalarını, sağlamlığın qorunması qaydalarını gözləmək; zərərli adətlərdən qaçmaq, özündə faydalı adətlərə yiyələnmək bacarığı tərbiyə etmək;

– ekskursiya, gəzinti, təbiətdə əmək, oyun prosesində yüngül zədələnmələr (əzilmə, kəsilmə, yanıq, dondurma, qicolma və s.) zamanı ilkin yardım göstərmək.

Sağirdlərin hazırlıq səviyyələrinə və rilən tələblər

Fərqləndirmək (mühüm əlamətlər üzrə):

– təbiətin cisimləri; canlı və cansız əşyalar;

– təbiətin cisimləri və məmulatlar;

– səthin formaları (düzənlilik, səhra, yayla, təpə, dağ, yarğan);

– su hövzələri (çəsmə, çay, gölməçə, göl, dəniz, okean);

– torpaq və dağ süturları;

– faydalı qazıntılarının əsas növləri: ti-kinti materialı (daş, mərmər, qranit və s.), yanacaq (daş kömür, neft, qaz), filizlər;

– enliyarpaqlı və iynəyarpaqlı ağaclar, otlar;

– yeyilən və yeyilməyen

- həşəratlar, baliqlar, suda-quruda yaşayınlar, sürünlər, quşlar, məməlilər;
- ulduzlar, planetlər, planetin peykləri.

Misallar götirmək:

- cisim və əşyalar, təbiət hadisələri;
- faydalı qazıntılar, onların xassələri və tətbiqi;
- yabanı və mədəni bitkilər;
- vəhşi heyvanlar və ev heyvanları;
- müxtəlif qruplara (məsələn, səhra, çəmənlik, meşə, dağ, su hövzəsi) daxil olan bitkilər və heyvanlar; müxtəlif təbiət bölgələri (məsələn, dağlıq, düzənlik, səhra, subtropik);
- bitkilər və heyvanların sakini olduğu mühitə uyğunlaşması;
- cansız və canlı təbiət arasında əlaqələr, qanunlar və qanuna uyğunluqlar;
- nadir və kökü kəsilməkdə olan bitkilər və heyvanlar;
- insanın təbiətə müxtəlif cür mənfi münasibəti və ekologyanın qorunmasında iştirakı.

Qısaca səciyyələndirmək:

- təbiətdə suyun vəziyyəti və xassələri: suyun bir haldan başqa hala keçməsi;
- havanın əsas xassələri və tərkibi;
- gənoşin yer üzündə həyat üçün əhəmiyyəti;
- bitkilər və heyvanların həyat şəraiti;
- bitki və heyvanların orqanları və onların əhəmiyyəti;
- insanın heyvanlardan fərqi, insanın bedən üzvləri, onların əhəmiyyəti, gigiyena qaydaları və sağlam həyat tərzi;
- insanın boyunun artması və inkişafının şərtləri (düzgün qidalanma, təmiz hərəkət, fiziki mədəniyyət, ünsiyyət, dərkətmə);
- insanlar arasında bə'zi fərqlər (xarici görünüş, yaş, milli xüsusiyyətlər, davranış xarakter xüsusiyyətləri);
- istilik, işıq, səs, zaman və məkan dövülgəri;
- insan həyatı üçün təbiətin əhəmiyyəti: suyun, havanın, faydalı qazıntıların, bit-

kılər və heyvanlar aləminin qorunması üzrə tədbirlər.

Bilikləri tətbiq etmək bacarığı:

- təbiətdə müşahidə, təcrübə və praktik işlər aparmaq; bunun üçün sadə alətlərdən (termometr, barometr, flüger və s.) istifadə etməklə suyun, havanın, bədənin temperaturunu ölçmək, termometrdə civənin hərəkət sür'əti;
- müşahidənin nəticəsini qeyd etmək;
- təbiətdəki ən sadə əlaqələri (məsələn, gənoşin üfüq üzərində yüksəkliyi və havanın temperaturu; havanın istiliyi və yağışının növü) müəyyən etmək;
- üfüqün cəhətlərini günəş, kompas və yerli əlamətlərlə müəyyən etmək;
- planda, xəritədə şərti işarələrdən istifadə etmək; miqyası tətbiq etmək;
- qlobus, fiziki yarımsarlar xəritəsində qit'ələri və okeanları, yerin quru səthinin əsas formalarını ən böyük su hövzələrini, düzənlikləri, faydalı qazıntıların yataqlarını, ölkənin paytaxtını və ən iri şəhərlərini göstərmək;
- bitkiləri müxtəlif yollarla (toxum, qələm, calaq və s.) çoxaltmaq;
- canlı guşədə bitkilərə və heyvanlara qulluq etmək;
- gigiyena qaydalarını gözləmək və sağlam həyat tərzi qaydalarını yerinə yetirmək;
- təbiətin qoynunda normal davranış şərtlərini yerinə yetirmək;
- insanların təbiətə müxtəlif cür münasibətini qiymətləndirmək;
- təbiətin qorunması üzrə gücləri çatan işlərdə iştirak etmək;
- həyat situasiyalarında cisim hərəkətinin xüsusiyyətlərini (sür'ət, istiqamət, hərəkətin ani şəkildə dayanmasının mümkün olmaması) nəzərə almaq;
- vaxtı saatın köməyi ilə, temperaturu termometrin köməyi ilə ölçmək;
- müxtəlif vaxtlarda (il, ay, həftə, gün, saat, dəqiqə və s.) ölçmənin nəticələrini

qeyd etmək;

– praktik misalları həll edərkən vahid-lə böyüklük arasındaki asılılıqlardan istifadə etmək; (1 il = 365 (6) gün; 1 həftə = 7 gün; 1 gün = 24 saat; 1 saat = 60 dəq; 1 dəq = 60 san);

– yanğından mühafizə təhlükəsizliyi qaydalarını yerinə yetirmək.

Nəticələrin qiymətləndirilməsi

1. Cümləni düzgün tamamlamaq üçün hansı sözü yazmaq lazımdır?

Su ... zaman buxarlanır.

2. Buraxılmış sözü yerinə qoy.

Torpağın dağ sūxurundan fərqi odur ki, torpaq ... , dağ sūxuru isə ...

3. Canının əsas əlamətləri hansı sətirdə əhatə olunub?

danişir, yeyir, yazır, dalaşır, oxuyur;

oynayır, qaçıır, vuruşur, dincəlir, böyükür, sevinir;

doğular, tənəffüs edir, qidalanır, inkişaf edir, məhv olur.

4. Bir oğlan bir qızla mübahisə edirdi. Oğlan ayı planet, qız isə yerin peyki hesab edirdi. Kim düz deyirdi?

5. Bizim yerlərdə qışlayan quşlar necənci cərgədə verilib?

qızıl qaz, qaşqaldaq, leylək;

sağsağan, sığırçın, turac, kəklik;

sörçə, qarğı, qaratoyuq, ağaçdələn.

6. Ağacları hansı yollarla çoxaldırlar?

7. Hansı enliyarpaqlı ağacdır? Tapıb altından xətt çök.

Sərv, cökə, küknar, palid, soyud, qayın, şam, çinar, fisdiq.

8. Birinci sütunda təbiət cisimlərinin, ikinci sütunda isə insanların təbii sərvətlər-dən hazırladıqları mə'mulat adlarını yaz.

9. Neft, daş kömür və duz sözlərini alta yaz və hər birinin qarşısında əsas əlamətlərini qeyd et.

10. Torpaqdan və gildən hazırlanmış əşya adlarını yaz.

11. Havanın xassələri hansı hallarda

düzgün göstərilib?

– göy rənglidir, istini yaxşı keçirir, elastikdir, iyi yoxdur, şəffafdır;

– rəngsizdir, istini pis keçirir, elastikdir, iyi yoxdur, şəffafdır.

12. Sadalananlardan hansı meşəni qurumağın ölçüsüdür?

– ot bitkilərini yiğmaq;

– turist düşərgələri yaratmaq;

– qocalmış, qurumuş, xəstə ağaclar kəsmək və ziyanvericiləri məhv etmək;

– meşəni kol-kosdan təmizləmək.

13. Nə vaxt yağış yağacaqdır?

– göyün üzü buludludur;

– qaraquşlar yerin üzəri ilə üzür,

– hava soyuqdur;

– külək əsir.

14. Bitkinin inkişafı üçün nolər lazımdır?

15. Ağacların yarpağı niyə tökülmür?

– saralır;

– külək əsir;

– havalar soyuyur, şaxta olur.

16. Hansı ağacların yarpağı qışda da tökülmür? Altından xətt çök.

Palid, şam, qarağac, dəfnə, küknar, vələs, sərv, qovaq.

17. İnsanın həyatında bitkinin rolü nədir?

18. Kompasın əqrəbinin göy ucu Q hərfinin üstündə dayanıbsa, sən hara getməlisən? Bəs C hərfinin üstündə dayanmışsa nə etməlisən?

19. Hansı miqyasın daha böyük olduğunu "v" işarəsi ilə fərqləndirir.

– 1 sm ____ 75 m

– 1 sm ____ 750 m

– 1 sm ____ 7500 m

20. İnsanı heyvanlardan fərqləndirən iki başlıca əlamətin altından xətt çök.

Bədənin ölçüsü, düz gəzməsi, ev tikə bilməsi, təfəkkürün olması, düşməndən qoruna bilməsi, nitqi, əməklə məşğul olması.

21. İnsana fayda və zərər verən həş-

ratların adlarını yaz.

22. İnsana fayda ve zərər verən heyvanlar hansılardır?

23. Bizim yerlərin dərman bitkiləri hansılardır?

24. İnsanın sağlamlığı için faydalı ve zararlı adetler hansılardır?

faydalı zərərli

25. İnsanın düzgün böyüməsi və inkişafı üçün nə kimi səraıt lazımdır?

26. Nəyi daha çox yemək lazımdır?
Qarşısında "y" işarəsi qov.

-at:

- göyərti;
  - çörək;
  - meyvə.

27. Dişləri nə vaxt silmək lazımdır? ("v" işarəsi ilə göstər).

- səhər;
  - günorta yeməyindən sonra;
  - yatmadan əvvəl;
  - iki gündən bir.

28. Yaşlılarından nə ilə fərqlənirsən?
Şagirdin təbietşünaslığı dair aşağıdakı
şükkür biliklərə uyğunluğu və səviyyəsi
mühəyyən edilir:

- töbiətşünaslıq aləmi haqqında anlay-

- təbiətşünaslıq fənnini məqsəd və vəfələrinə dair bilivi;

- əsas təbiət hadisələri haqqında bi-

- təbiətin qanun və qanuna uyğunluqla-
na dair bilikləri:

- töbiətşünaslıq mühafizəsinə dair bilikləri;

- şəxsi ictimai gigiyenik bilikləri;
- təbiətsünsəhləğə dair tablil və ümumi

-tabiatsünlüğün tedrisinin principlerini;

toplusunun türkisinin prinsiplere
gunlugu (ardicilliği, sistemliliyi, elmi-
ve s.) nozari bilikte de yer almaktadır.

...ve s.) üzərin əmliklərin praktik işlərdə
əməkçi bacarığı.

- tabiət hadisələrinə qarşı müşahidəçi-lik qabiliyyəti.

Şagirdlərin təbiətşünaslıq dair biliyi
10 əsas istiqamətdə yoxlanılır. Şagirdin
hər bir istiqamət üzrə biliyi 10 bala qiymətləndirilir. Burada şagirdin biliyinin
maksimum qiymətləndirilmə həddi 100,
bal aşağı həddi isə 0 bal olur.

Şagirdin təbiətşunaslıq dair bilik, bacarıq və vərdişlərinin düzgün yoxlanması və qiymətləndirilməsi mühüm yer tutur. Tə'lim prosesi zamanı şagirdin təbiətşunaslıq dair ilkin biliklərə yüksək, orta və aşağı səviyyədə nail olması müəyyən edilir. Bunun üçün ilk növbədə şagirdlərin kursun nəzəri hissəsi haqqında bilikləri, əvvəldən hazırlanmış xüsusi suallar və ya test tapşırıqları vasitəsilə müəyyən edir.

— şagirdin məzmunu şərh ciməsi, qabiliyyəti təbiətşünaslığın prinsiplərinə (ardıcılılığı, sistemlilik, elmilik və s.) uyğun olmasına yoxlamaq üçün əvvəlcədən vertilmiş mövzu ətrafında mülahizələrini dinləməklə müəyyən edilir:

- şagirdin nəzəri biliyinin praktikada tətbiq edilməsi bacarığı əvvəlcədən hazırlanmış praktik tapşırığı yerinə yetirilməsi əsasında müəyyəvan edilir.

Şagirdin biliyi 0-40 bal olduqda aşağı səviyyə, 40-70 bal olduqda orta səviyyə, 70-100 bal ilə qiyamətləndirildikdə isə yüksək hesab edilir.

4.3. Kriteriyaların yoxlanılması nəticəsindən istifadə

Şagirdlərin biliyinin yoxlanılması nəticəsində təbiətşünaslığın tədrisi prosesində istifadə olunan metod və priyomların səmərəliliyi, fənnin tədrisinin prinsipləri - düzgün əməl edilməsi, şagirdin bilik qabiliyyəti və müəllimin pedaqoji ustalığı müəyyən edilir.

Təbiətşünaslığın tədrisinin gələcəkde əkmilləşdirilməsi üçün zəmin varadır.

MƏSƏLƏ TƏ'LİMİNDƏ VARİSLİK

S.Həmidov,
professor
N.Əliyev,
dosent

Varislik anlayışı elm, tədris və digər sahələrdə işlədir. Onun təlim prosesi ilə bağlılığı və bu sahədə rolu təhsil işçilərinə yaxşı mə'lumdur. Elmi ədəbiyyatda varisliyin mahiyyəti belə müəyyən edilir: "Təbiət daim irəliyə doğru hərəkətdədir, heç vaxt dayanır, heç vaxt köhnəni atıb, ancaq yenilikdən yapışır, lakin əvvəl başladığını davam etdirərək, onu genişləndirir, inkişaf etdirir və axıra çatdırır". (Y.A.Kommenski, Seçilmiş pedaqoji əsərləri, (rus dilində M.1965. s.278).

Varislik pedaqoji proseslə bağlı olub, təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə xidmət edir, görkəmli pedaqoqlar varisliyi-sistematiklik və ardıcılıq prinsipinin məhdud hissəsi hesab edirlər. Mə'lumdur ki, qarşılıqlı əlaqədə olan pedaqoji şərtin əsasında biliklərin şüurlu mənimşənilməsi və möhkəmləndirilməsi təmin olunur:

1. Biliklər ciddi ardıcılıqla elə mənimşənilməlidir ki, hər bir sonrakı anlayış özündən əvvəlki anlayışa istinad etməli və əvvəlki anlayış özündən sonra gələn anlayışda özünün sonrakı inkişafını tapmalıdır.

2. Biliklər təcrübəyə istinad etməklə, həyatda tətbiqini tapmalıdır.

Təlim prosesində öyrədilən hər bir yeni anlayış özündən əvvəlki anlayışlara istinad edərək, yeni anlayışların yaranmasına, inkişafına səbəb olur. Dəməli, yeni, köhnədən yaranmaqla və ya köhnə əsasında yaranmaqla, onu inkar etmir, əksinə, onu möhkəmləndirir və özü irəliyə doğru hərəkət edir. Bu prosesə bəzən irəliyə doğru tədricən və ardıcıl hərəkət kimi də baxırlar.

Başqa fənlərdən fərqli olaraq, riyaziyyat təlimində varislik I sinifdən XI sinif qədər tətbiq olunur və riyazi təhsilin ay-

rlımlaz komponentidir. Təhsil sistemində mövcud olan mərhələlər məhz varislik əsasında əlaqələnir, biri digərini tamamlayır.

Mə'lumdur ki, riyaziyyat elminin obyekti-kəmiyyətlər və onların ölçülülməsidir. Bu proses bütövlükdə məsələ həllindən ibarətdir. Riyaziyyatın məktəbdə təlimi də bilavasitə məsələ həlli ilə bağlıdır, cünki məsələ həlli vasitəsilə təlimin bir sıra məqsədləri həyata keçirilir, o cümlədən şagirdlərin məntiqi, riyazi təfəkkürü inkişaf etdirilir. Ona görə də məktəb riyaziyyat kursunda məsələlərin siniflər üzrə paylanması və onların həlli metodlarında varislik bir prinsip kimi həmişə gözlənilir: məsələn, ibtidai siniflərdə çox da çətin olmayan müxtəlis tip məsələlər həll edilir. Bu məsələlər, əsasən, hesab üsulu ilə (ayrı-ayrı məsələlər üzrə) həll edilir, cünki təhsilin bu mərhələsində riyazi təfəkkürün formalasdırılması və inkişaf etdirilməsi daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

V-VI siniflərdə məsələlərin hər iki üsulla (hesab və cəbri), YII-XI siniflərdə isə, əsasən cəbri üsulla həllinə üstünlük verilir. Sinifdən sinfə keçidkəcə məsələlərin çətinlik dərəcəsi artdığı kimi, onların həlli metodları da dəyişir, konkretləşir və ya analitik formaya malik olur.

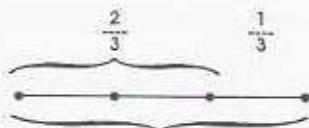
Fikrimizi konkretləşdirmək üçün ibtidai siniflərdə həll edilən məsələlərin üç növünü nəzərdə keçirək:

- 1) verilmiş ədədin (kəmiyyətin) hissəsinə tapmağa aid məsələlər;
- 2) verilmiş hissəsinə görə ədədin (kəmiyyətin) tapılmasına aid məsələlər;
- 3) iki ədədin (kəmiyyətin) bölmə əməlinə görə müqayisəsinə aid məsələlər.

Məsələ 1. 18 m-lik ipin $\frac{2}{3}$ -i hissəsini tapın.

Həlli. 1) $18 : 3 = 6$ (m)

$$2) 6 \cdot 2 = 12 \text{ (m)}$$

Şəkil 1-dəki sxem verilmiş məsələnin qısa yazılışıdır.

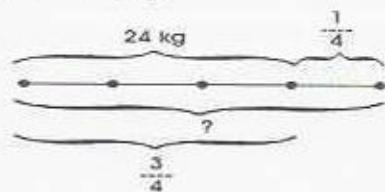
Məsələ 2. $\frac{3}{4}$ -i hissəsi 24 kq qənd olan kisədə nə qədər qənd var (şəkil 2).

Həlli.

$$1) 24 : 3 = 8 \text{ (kq)}$$

$$2) 8 \cdot 4 = 32 \text{ (kq)} \text{ və ya}$$

$$24 + 8 = 32 \text{ (kq)}$$

Məsələ 3. Mağazaya hər birində 40 kq olan 10 kisə qənd və hər birində 50 kq olan 16 kisə şəkər tozu gətirdilər. Gətirilən bütün qənd şəkər tozunun hansı hissəsini təşkil edir?

Həlli.

$$1) 40 \text{ kq} \cdot 10 = 400 \text{ kq (qənd)}$$

$$2) 50 \text{ kq} \cdot 16 = 800 \text{ kq (şəkər tozu)}$$

$$3) 800 : 400 = 2 \text{ (dəfə)}$$

Cavab: qənd şəkər tozundan 2 dəfə azdır və ya onun $\frac{1}{2}$ hissəsini təşkil edir.

$\frac{1}{2}$

Bu tipli məsələlər V-XI siniflərdə dəll edilə bilər. Burada həmin məsələlərin məhiyyəti, həlli metodları dəyişmir, yalnız həllin yazılış forması dəyişir.

Mə'lumdur ki, şagirdlər iki ədədin fərqi və bölünmə nisbətinə görə müqayiso məyi ibtidai siniflərdə öyrənir, V-VI siniflərdə hesablamaları sadələşdirmək və məsələləri səmərəli həll etmək məqsə-

dilə yeni anlayış – faiz daxil edilir. Ədədin (kəmiyyətin) yüzdə bir hissəsinə faiz deyilir və 1% kimi yazılır. Deməli, $1\% = 0,01$. Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz həmin üç növ məsələni faiz anlayışı ilə əlaqələndirirək, onda həmin məsələləri belə ifadə etmək olar:

1) verilmiş ədədin (kəmiyyətin) faizi tapılmasına aid məsələ;

2) verilmiş faizinə görə ədədin (kəmiyyətin) tapılmasına aid məsələ;

3) iki ədədin faiz nisbətinin tapılmasına aid məsələ.

Məsələ nümunələrini nəzərdən keçirək.

Məsələ 1. Latunun tərkibinin 60%-i mis və 40%-ı sinkdir. 42 kq latunda nə qədər mis və nə sink var?

Həlli. Verilmiş ədəd 42 kq-dır.

$$60\% = \frac{60}{100} \text{ olduğundan, } 42 \text{ ədəдинin}$$

$\frac{60}{100}$ hissəsini tapmalıyıq:

$$42 \cdot \frac{60}{100} = 25,2 \text{ (kq) – mis.}$$

Eyni qayda ilə 42 ədəдинin 40%-ni taparıq:

$$42 \cdot \frac{40}{100} = 16,8 \text{ (kq) – sink.}$$

Bundan sonra nəticə çıxarılır: verilmiş ədədin faizini tapmaq üçün, həmin ədədi faiz göstərən ədədə vurub, alınan hasilini 100-ə bölmək lazımdır.

Məsələ 2. Tuncun tərkibi mis və qalaydan ibarətdir. Qalay tuncun 10%-ni təşkil etməklə, 8 kq-dır. Tuncun miqdarmı tapın.

Həlli. Mə'lumdur ki, tuncun tərkibində 10% təşkil edən qalay 8 kq-dır. Yə'ni

$\frac{10}{100}$ hissəsi 8 kq olan ədəd nə qədərdir?

$$8 \cdot \frac{10}{100} = 80 \text{ (kq) – tunc}$$

Bundan sonra nəticə çıxarılır: Verilmiş faizinə görə ədədi tapmaq üçün həmin ədədi faiz göstərən ədədə bölib, alınan qisməti 100-ə vurmaq lazımdır.

Məsələ 3. Bir fəhlə bir gündə 32 detal,

ikincisi isə 40 detal hazırladı. İkinci fəhlə birincidən planı neçə faiz çox yerinə yetirdi?

Həlli. Bu məsələdə 40 və 32 ədədlərinin bölünmə münasibətinə görə müqayisə edirik:

$$\frac{32}{40} = \frac{4}{5} = 0,8 = 80\%$$

$$100\%-80\% = 20\%$$

Deməli, ikinci fəhlə planı 20% çox yerinə yetirmişdir. Qayda belə ifadə olunur: iki ədədin faiz nisbətini tapmaq üçün həmin ədədlərin qismətini 100%-ə vurmaq lazımdır.

Nəzərdən keçirdiyimiz 1-ci və 2-ci üçlüyün uyğun məsələləri eyni riyazi asılılığı ifadə edib, həll üsulları da eynidir, lakin % anlayışından istifadə edilməsi – həllin yazılış formasında dəyişiklik edilməsi ilə nəticələndi. Deməli, varislik tə'min olunur: köhnə inkar edilmir, onun əsasında yeni üsul, yeni forma yaranır.

Məktəb riyaziyyat kursunda “qarışığa aid” məsələlərin də həlli nəzərdən keçirilir. Bu həm metalların qarışığına (ərinti), həm də mayelərin qarışığına aid ola bilər.

Mayelərin 2 qarışığına aid məsələlərin həllində faiz anlayışından da istifadə olunur. Metalların qarışığına aid məsələlərin xüsusi bir növü “prob” anlayışı ilə bağlıdır. Bu, xüsusən qiymətli metalların ərintisinə aid olub, iki metalin ərintisində qiymətli metalin miqdarnın 1000-də bir hissərlə göstərilməsi mənasında işlədirilir. Əslində metalların qarışığında faiz anlayışı 100-də bir hissələri deyil, 1000-də bir hissələri ifadə edir: məsələn, qızıl üzüyün “probu” 583 ədədi ilə ifadə olunursa, bu, o deməkdir ki, həmin üzüyün kütləsi şərti olaraq 1000 bərabər hissədən ibarətdir, onda həmin hissələrdən 583-ü qızıl, 417-i misdir. Bu tipli məsələlərin də üç növünün həllini nəzərdən keçirmək olar.

1. Probu və kütləsi verilmiş ərintidə qiymətli metalin miqdarnının tapılması.

Bu məsələ – verilmiş ədədin faizinin

tapılmasına aid məsələyə oxşardır.

Məsələ. Probu 750 olan 17,8 kq-liq qızilda xalis qızılın miqdarnını tapın.

Həlli. 1)(17,8·750):1000 və ya 17,8 kq
750
ədədinin ----- hissəsini tapırıq.
1000

Cavab: 13,35 kq (xalis qızıl)

2) Probu və qiymətli metalin kütləsi mə'lum olduqda, ərintinin kütləsini tapmaq tələb olunur.

Bu məsələ – verilmiş faizinə görə ədədin tapılmasına aiddir.

Məsələ. 6,48 kq xalis qızıldan 750 probu nə qədər ərinti almaq olar?

Həlli.
$$6,48 : \frac{750}{1000} = \frac{6,48 \cdot 1000}{750} = 8,64 \text{ (kq)}$$

Cavab. 750 probu 8,64 kq ərinti.

3) Hər birinin probu və kütləsi mə'lum olan iki ərinti verilib. Bunların qarışığından alınan yeni ərintinin probunun tapılması.

Məsələ. 750 probu 56 q və 900 probu 126 q iki qızıl parçası vardır. Bunların ərintisinin probunu tapın.

Həlli. 1) hər bir qızıl parçasındaki xalis qızılı tapırıq:

- I-(56·750):1000=42 (q)-xalis qızıl
- II-(126·900):1000=113,4 (q)-xalis qızıl
- 2) $42+113,4=155,4$ (q)-xalis qızıl
- 3) $126+56=182$ (q) -ərinti
- 4) $(155,4:182) \cdot 1000=854$

Ərintinin probu 854 olur.

Kəmiyyətlərin hissələri arasındaki münasibətlərə aid üç növ məsələni nəzərdən keçirdik. Bunların hamısının həlli metodlarında varislik özünü göstərir. Hər bir sonrakı məsələnin həlli əvvəlki məsələyə istinad edərək, müəyyən dərəcədə yeni məzmun və forma kəsb edir.

Beləliklə, şagirdlərin riyazi inkişafının tə'min edilməsində varislik məsələ həlli prosesində də reallaşaraq, tədris materialına yeni məzmun və forma verir.

ikincisi isə 40 detal hazırladı. İkinci fəhlə birincidən planı neçə faiz çox yerinə yetirdi?

Həlli. Bu məsələdə 40 və 32 ədədləri ni bölünmə münasibətinə görə müqayisə edirik:

$$\frac{32}{40} = \frac{4}{5} = 0,8 = 80\%$$

$$100\%-80\% = 20\%$$

Deməli, ikinci fəhlə planı 20% çox yerinə yetirmişdir. Qayda belə ifadə olunur: iki ədədin faiz nisbətini tapmaq üçün həmin ədədlərin qismətini 100%-ə vurmaq lazımdır.

Nəzərdən keçirdiyimiz 1-ci və 2-ci üçlüyün uyğun məsələləri cənə riyazi asılılığı ifadə edib, həll üsulları da cynidir, lakin % anlayışından istifadə edilməsi – həllin yazılış formasında dəyişiklik edilməsi ilə nəticələndi. Deməli, varislik tə'min olunur: köhnə inkar edilmir, onun əsasında yeni üsul, yeni forma yaranır.

Məktəb riyaziyyat kursunda “qarışığa aid” məsələlərin də həlli nəzərdən keçirilir. Bu həm metalların qarışığına (ərinti), həm də mayelərin qarışığına aid ola bilər.

Mayelərin 2 qarışığına aid məsələlərin həllində faiz anlayışından da istifadə olunur. Metalların qarışığına aid məsələlərin xüsusi bir növü “probu” anlayışı ilə bağlıdır. Bu, xüsusən qiymətli metalların ərintisinə aid olub, iki metalin ərintisində qiymətli metalin miqdarının 1000-də bir hissələrlə göstərilməsi mənasında işlədir. Əslində metalların qarışığında faiz anlayışı 100-də bir hissələri deyil, 1000-də bir hissələri ifadə edir: məsələn, qızıl üzüyün “probu” 583 ədədi ilə ifadə olunursa, bu, o deməkdir ki, həmin üzüyün kütłəsi şərti olaraq 1000 bərabər hissədən ibarətdirsə, onda həmin hissələrdən 583-ü qızıl, 417-i misdir. Bu tipli məsələlərin də üç növünün həllini nəzərdən keçirmək olar.

1. Probu və kütłəsi verilmiş ərintidə qiymətli metalin miqdarının tapılması.

Bu məsələ – verilmiş ədədin faizinin

tapılmasına aid məsələyə oxşardır.

Məsələ. Probu 750 olan 17,8 kq-liq qızilda xalis qızılın miqdarını tapın.

Həlli. 1)(17,8·750):1000 və ya 17,8 kq
ədədinin $\frac{750}{1000}$ hissəsini tapırıq.

Cavab: 13,35 kq (xalis qızıl)

2) Probu və qiymətli metalin kütłəsi mə'lum olduqda, ərintinin kütłəsini tapmaq tələb olunur.

Bu məsələ – verilmiş faizinə görə ədədin tapılmasına aiddir.

Məsələ. 6,48 kq xalis qızıldan 750 probu nə qədər ərinti almaq olar?

Həlli. $6,48 : \frac{750}{1000} = \frac{6,48 \cdot 1000}{750} = 8,64 \text{ (kq)}$

Cavab. 750 probu 8,64 kq ərinti.

3) Hər birinin probu və kütłəsi mə'lum olan iki ərinti verilib. Bunların qarışığından alınan yeni ərintinin probunun tapılması.

Məsələ. 750 probu 56 q və 900 probu 126 q iki qızıl parçası vardır. Bunların ərintisinin probunu tapın.

Həlli. 1) hər bir qızıl parçasındaki xalis qızılı tapırıq:

- I-(56·750):1000=42 (q)-xalis qızıl
- II-(126·900):1000=113,4 (q)-xalis qızıl
- 2) $42+113,4=155,4 \text{ (q)-xalis qızıl}$
- 3) $126+56=182 \text{ (q)-ərinti}$
- 4) $(155,4:182) \cdot 1000=854$

Ərintinin probu 854 olur.

Kəmiyyətlərin hissələri arasındaki münasibətlərə aid üç növ məsələni nəzərdən keçirdik. Bunların hamısının həlli metodlarında varislik özünü göstərir. Hər bir sonrakı məsələnin həlli əvvəlki məsələyə istinad edərək, müəyyən dərəcədə yeni məzmun və forma kəsb edir.

Beləliklə, şagirdlərin riyazi inkişafının tə'min edilməsində varislik məsələ həlli prosesində də reallaşaraq, tədris materialına yeni məzmun və forma verir.

RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDE ŞAGİRLƏRİN İDRAK FƏALLİĞİ VƏ MÜSTƏQİLLİYİ

Rəhilə Əliyeva,

Təhsil Problemləri İnstitutunun kiçik elmi işçisi

Elmi-texniki tərəqqinin sürətləndiyi, informasiyaların kəskin surətdə artdığı və Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Programının həyata keçirildiyi hazırkı şəraitdə məktəb təliminə verilən yeni tələblər içərisində şagirdlərə müstəqil düşünməyi, öyrənməyi öyrətmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əgər əvvəlki illərdə daha çox məlumat vermək əsas məsələ idisə, bu gün şagirdin onlara necə yiylənməsi, bunun üçün hansı yollardan istifadə etməsi və bu zaman hansı çətinliklərə qarşılaşmasına və onların necə aradan qaldırılmasına diqqət yetirilir. K.D.Uşinski uşağa müstəqil işləməyi öyrətməyi ilkin mərhələdə bilik mənimsətməkdən də vacib hesab etmişdir. Müəllimin rəhbərliyi altında biliklərin şüurlu və müstəqil mənimsənilməsi şagird fəaliyyətinin fəallaşdırılması, onun idrak fəallığı, xüsusən də təfəkkürün fəallığı ilə sıx əlaqədardır. Deməli, idrak fəallığı təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinin əsas yoludur.

Yeni pedaqoji təfəkkürə malik her bir təhsil işçisi artıq yaxşı hiss edir ki, müəllimin informasiyaların ötürücüsü, şagirdin qəbulədici olması bu gündü tələbləri ödəmir. Müəllimin fəal, şagirdin passiv olduğu dərs və təlim üsulları ilə bir çox vəzifənin-şagirdlərin idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onların intellektual inkişafının tə'min olunmasının öhdəsindən gəlmək mümkün deyil. Şagirdləri yalnız bilik və bacarıqları mənimsəməyə istiqamətləndirən təlim onların inkişafına kömək edə bilmir. Təlimdə yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olmaq üçün uşaqlara fikirləşməyi öyrətmək, onlara düşünmə bacarıqları aşılamaq vacibdir.

Müşahidələr göstərir ki, şagirdlərə müşahidə etməyi, nəticə çıxarmağı, fakt və hadisələrin başlıca cəhətlərini axtarış yapmağı öyrətməklə təfəkkür inkişafında əsaslı irəliləyiş yaratmaq və bu halda onla-

rı biliklərin mənimsənilməsinin fəal iştirakçısına çevirmək mümkündür. Elə inkişafetdirici təlim ideyası da bunu-şagirdlərin əqli fəallığını, təfəkkür müstəqilliyini gücləndirməyi tələb edir.

Akademik M. Mehdizadə qeyd etmişdir ki, "Təlim metodu" anlayışı iki qarşıqli, bir-biri ilə əlaqədar anlayışları-öyrətmə metodu ilə (müəllimin fəaliyyəti) öyrənmə metodunu (şagirdlərin fəaliyyəti) birləşdirir. Buna görə də, hər bir təlim metoduna iki tərəfdən-öyrətmə və öyrənmə baxımından yanaşılmalıdır... Dərs üçün təlim metodu müəyyənləşdirərkən müəllim təkcə yeni materialı öyrədəcəyi metodları dəqiqləşdirməklə kifayətlənməməli, həm də dərsdə şagirdlərin iştirakını, fəallığını tə'min edən öyrənmə metodları haqqında da düşünməlidir ("Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 1979-cu il, №9, səh. 13-14).

"Öyrənməyi öyrətmək" baxımından son illər ibtidai siniflər üçün hazırlanmış riyaziyyat proqramları və dərslikləri geniş imkanlar açır. Proqramlarda təlimin inkişafetdirici xarakteri daha qabarlıq nəzərə çarpır.

Müəllimlər bu imkanlardan səmərəli istifadə etməklə şagirdlərdə riyazi, xüsusi məntiqi təfəkkürün inkişafına ciddi diqqət yetirməlidirlər. Məhz yeni pedaqoji təfəkkür də əsas diqqətin, şagirdin intellektual və yaradıcı inkişafına, məntiqi və mücərrəd təfəkkürünün formallaşmasına, təhlilətmə, ümumiləşdirmə, əqli nəticə çıxarma, bacarıqları və vərdişlərinin təşəkkülünə yönəldilməsini tələb edir. Başqa sözlə, şagirdin beyninin saysız-hesabsız mə'lumatlarla çox yüklenməsindənə, onun informasiya selindən düzgün istiqamət götürməsi, rastlaşlığı məsələnin həlli yollarını müəyyənləşdirə bilməsi və s. tə'min edilməsi nəzərdə tutulur.

Şagirdlərin idrak müstəqilliyini təşkil etmək üçün müəllimlər riyaziyyat dərslə-

rində ən çox müşahidə metodundan istifadə edirlər. Bu müşahidələr, əsasən, ətraf aləm, didaktik materiallar və dərsliklər üzrə aparılır. Bu prosesdə şagirdlər oxşar və fərqli cəhətləri tapır, müqayisə edir, təhlil aparırlar, nəticə çıxarırlar. Belə qazanılmış bilik şüurlu olur və yaxşı mənimsinilir. Bu prosesdə tapşırıqların düşünlümüş ardıcılıqla tərtibi, çətinliyin get-gedə artırılaq, şagirdlərin idrak müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilməsi müəllimdən böyük ustalıq tələb edir.

İnkişafetdirici təlim ideyaları kiçik-yaşlı məktəblilərin yaradıcı fəallığını artırmaq üçün dərsin hər bir mərhələsində müstəqil işlərin geniş tətbiqini tələb edir. Bununla belə, şagirdlərin ən yüksək fəallığı yeni materialın müstəqil mənimsinilməsi zamanı əvvəl qazanılmış bilikləri yeni tədris vəzifələrinin həllinə tətbiq etmə yollarını axtararkən daha qabarlıq şəkildə meydana çıxır.

Riyaziyyatdan bir çox mövzuları şagirdlərin müşahidələrini məqsədəməvafiq təşkil etməkələ dərslik üzrə onlara müstəqil mənimsinətmək olar. Bu zaman şagirdlərin əvvəl öyrənilmiş materiallara dair bilik və bacarıqlarının səviyyəsi, onların dərslik üzrə müstəqil işləyə bilmələri və s. nəzərə alınmalıdır.

I sinif şagirdlorinin müşahidə müstəqiliyi nəsbətən məhdud olur. Ona görə də onlara ilk vaxtlar elə tapşırıqlar verilməlidir ki, bu və ya digər dəyişikliyin səbəbini əyani şəkildə göstərməklə müşahidə aparıb, müəyyən fikrə gələ bilsinlər. Bu zaman təkcə dərslikdəki şəkillər üzrə müşahidələrlə kifayətlənmək olmaz. Ona görə də müxtəlif əşyalar, onların təsvirləri və s. didaktik materiallar üzrə iş aparmaq daha faydalıdır. “>”, “<”, “=” işarələri ilə tanışlıq və onlardan düzgün istifadə edilməsi üçün müəllim müxtəlif dairə, üçbucaq, kvadrat və s. şəhərlər və onların şəkilləri üzrə işi təşkil edib, şagirdlərə nəticə çıxartdırı bilər. O, şagirdlərə belə tapşırıqlar verir:

– Hər əlinizə bir dairə götürün. Onların sayı haqqında nə demək olar? Hansı çoxdur? Bəs hansı azdır? Nə üçün bərabərdir?

Sonra müəllim sağ əllərinə 1 dairə də

götürməyi təklif edir və soruşur:

- Sağ əlinizdə necə dairə oldu? (2)
- Bəs sol əlinizdə necə dairə var? (1)
- Hansı çoxdur? (2)
- 2 nə üçün 1-dən çoxdur? (Təxminini cavablar belə olur: çünkü biz 1 dairənin üstünə 1 dairə də qoymuş, o çoxaldı. Səyanda “2” “1”-dən sonra gəlir).

– Bəs hansı azdır? (1 dairə).

– Nə üçün? (Təxminini cavablar: Sağ əlinizdə 2 dənə, sol əlinizdə isə 1 dənə dırıdır Bir 2-dən azdır. 2 isə 1-dən çoxdur və ya sayanda 1 əvvəl, 2 sonra gəlir).

– Deməli, 2 böyükdür 1-dən, 1 kiçikdir 2-dən (müəllim şagirdlərə bunu tokrar etdiridikdən sonra onları “>” və “<” işarələri ilə tanış edir. Kəsmə rəqəmlərlə partanın üzərində onlara belə; $2>1$; $1<2$ düzdürürlər və oxutdurur).

Sonra müəllim soruşur: “Uşaqlar, siz əlinizdəki dairələri partanın üzərinə qoymusunuz. İndi solda 1, sağda 2 dairə var. Necə edək ki, onlar bərabər olsun?”.

Şagirdlər iki üsulla: soldakı dairəyə 1 dairə də əlavə etməkə və ya sağdakı 2 dairədən 1 dairə götürməklə bərabərleşdirməni qeyd edirlər. Müəllim onları “=” işarəsi ilə tanış edir. Düzüm taxtasında və ya partaların üzərində şagirdlər $2=2$, $1=1$ düzürlər. 10 dairəsində ədədlər öyrənilər kən hər dəfə belə müstəqil işlər təşkil olunur, şagirdlər digər ədədlərin də (3, 4 ... 10) necə əmələ gəldiyini, əvvəlki ədədə 1 əlavə olunmaqla alındığını, ondan böyük olduğunu, əvvəlki ədədin ondan kiçik olduğunu şüurlu surətdə mənimsiyirlər.

Yeni materialın mənimsinilməsini asanlaşdırın şəkillər, həll yolunun araşdırılmasına aid sxemlər, çalışmaların məqsədəməvafiq ardıcılığı və s. şagirdlərin dərslik üzrə müstəqil müşahidələrini təşkil etməyə imkan verir: məsələn, II sinifdə “Ədədin onluq tərkibinə dair biliklər əsasında toplama və çıxma” (Riyaziyyat-2, Bakı, 2002, səh. 29) öyrənilərkən şagirdlər səhifənin yuxarısında verilmiş hər bir sütündəki şəkil və onlara müvafiq misalları nəzərdən keçirirlər. Onlar görürər ki, 2 onluq çöpün üstünə 4 çöp gəlməklə 24 alınıb və belə yazılıb: $20+4=24$; Sonra növ-

bə ilə həmin cəmdən əvvəl 4 təklik, daha sonra isə 2 onluq (20) çıxılmışdır: $24 - 4 = 20$; $24 - 20 = 4$.

II və III sütun nəzərdən keçirilir. II sütunda ikinci və üçüncü sətirdə boş damalar qoyulmuşdur. III sütunda hər üç sətirdə müxtəlif sayıda belə boş damalar qoyulmuşdur.

$$2+30=32$$

$$40+5=\square$$

$$32-30=\square$$

$$\square-\square=\square$$

$$32-2=\square \quad \square-\square=\square$$

Sağirdlər boş damaları doldurmazdan əvvəl birinci sütundakı misallarla bunlar arasındaki oxşar və fərqli cəhətləri tapırlar.

Sütunların üçündə də onluq və təkliklərin toplanması göstərilir, lakin ikinci sütunda onluq və təkliklərin yeri dəyişdirilib, əvvəlcə təkliklər (2), sonra onluqlar (30) verilmişdir. Həm də cəmdən əvvəlcə onluqların, sonra isə təkliklərin çıxılması göstərilir və cavab verilmir. Üçüncü sütunda isə birinci sütunda olduğu kimi onluqların üstünə təkliklər gəlinir, lakin nə cavab, nə də ki, ikinci və üçüncü sətirdəki rəqəmlər göstərilir. Birinci sütunda verilən nümunə misalını mənimsəyən şagirdlər təxminən belə mühakimə yürüdürlər: "32 ədədi 2 və 30-un cəmindən əmələ gəlib. Əger 32-dən onluqları (30-u) çıxsaq, təkliklər (2), təklikləri (2-ni) çıxsaq, onluqlar (30) qalar. Üçüncü sütun üzrə belə mühakimə aparılır: biz əvvəlcə cəmi tapmalıyq. Sonra ondan (45-dən) növbə ilə onluqları (40) və ya təklikləri (5) çıxmaliyq. Cəmdən onluqları çıxsaq təkliklər, təklikləri çıxsaq, onluqlar qalacaqdır. Beləliklə, boş damalara uyğun rəqəmlər tapılır".

Çalışmanın bu şəkildə verilməsi, çətinliyin tədricən artırılması şagirdlərdə müstəqilliyyin inkişafı üçün şərait yaradır. Müəllim şagirdlərə müvafiq suallar verməklə çəticəni bir daha belə söyləməyə də sövq edə bilər; cəmdən toplananların birini çıxsaq, o biri toplanan alıñar. Öyrənilənlərə dair şagirdlərin özlərinin misal tərtib

etmesi və ya məsələ qurması onların yaradıcı fəallığını bir qədər də artırı bilər.

Dörsdə bə'zən dərslik üzrə müstəqil işdən əvvəl müəllim lazım gəldikdə digər hazırlıq çalışmalarından da istifadə edə bilər: məsələn, I sinifdə onluğu aşmaqla iki birrəqəmli ədədin toplanma üsulunu yaxşı mənimşətmək üçün müəllim əvvəlcə şagirdlərə belə suallarla müraciət edir:

- 7-ni (8-i, 9-u) 10-a tamamlamaq üçün neçə lazımdır?

O, daha sonra sualın qoyuluş tərzini dəyişir: "10 ədədi 9 və ya neçənin cəmindən əmələ gəlir? 10 almaq üçün 7-nin üzərinə neçə gəlmək lazımdır?" və s.

Sualların cavablarını şagirdlər müəlli-min tələbi üzrə kəsmə rəqəmlərlə göstərirlər. Sonra I sinif üçün dərsliyin (Riyaziyyat-I, Bakı, 2002) 98-ci səhifəsi üzrə müəllim şagirdlərin müşahidələrini təşkil edir: "Uşaqlar! Bu şəkillərə (o, səhifənin yuxarısındaki şəkilləri göstərir) və onların altında yazılın misallara diqqətlə baxın. $9+5$ və $8+4$ -ün necə həll edildiyini aydınlaşdırmağa çalışın".

$$9+5=14$$

$$\begin{array}{r} 9 \\ + 1 \\ \hline 10 \end{array}$$

$$8+4=12$$

$$\begin{array}{r} 8 \\ + 2 \\ \hline 10 \end{array}$$

Şagirdlər müşahidələrinə əsasən belə nəticəyə gəlirlər: "9-un üzərinə 5-i gəlmək üçün 9-u 10-a tamamlamaq lazımdır. Bunun üçün 5-dən 1-ni götürüb 9-a vermək, sonra isə qalan 4-ü onun üzərinə qoymaq lazımdır"; 8-in üzərinə 4-ü gəlmək üçün əvvəlcə 8-i 10-a tamamlayırıq. Bunun üçün 4-dən 2-ni götürüb 8-e vermək, sonra isə qalan 2-ni onun üzərinə əlavə etmək lazımdır".

Həll yolunun müəyyənənəşdirilməsində dərslikdə verilmiş belə sxemlərin ahəmiyyəti böyükdür. Daha sonra şagirdlərə onları qismən müstəqilliyyə təhrif edən çalışmalar təqdim etmək faydalıdır. Bu zaman həm dərslikdəki çalışmalardan, həm də müəllimin özünün tərtib etdiyi tapşırıqlardan istifadə etmək olar. Müxtəlif tapşırıqlar üzrə müstəqilliyyin tədricən artırılmasına nəzər salaq:

1) $9 + 2$
 $\begin{array}{c} \diagup \\ 9 + 1 + \square \\ \hline 10 \end{array}$

3) $7 + 5$
 $\begin{array}{c} \diagup \\ \square + \square + \square \\ \hline 10 \end{array}$

5) $9+3=\square$
 $9+1+2$
7) $8+6=\square$
 $8+\square+\square$

2) $8 + 5$
 $\begin{array}{c} \diagup \\ 8 + \square + \square \\ \hline 10 \end{array}$

4) $8 + 7$
 $\begin{array}{c} \diagup \\ \square + \square + \square \\ \hline \square \end{array}$

6) $9+5=\square$
 $9+\square+4$
8) $9+7=\square$

girdlərin fikri fəallığında əhəmiyyətli rol oynayır. Aşağıda verilmiş tapşırıq üzərində düşünərkən şagirdlərdə fikri iş priyomları təşəkkül edir. IV sinif şagirdləri üçün bir tapşırıq nümunəsi. Hansı əməl işarəsi (+, -) və rəqəmlər buraxılmışdır?

514	4*5	724
***	*6*	49*
827	980	*31

Birinci misal üzrə şagird təxminən belə mühakimə yürüdür: "Cavab daha böyük ədəddir. Deməli, ədədlər toplanmışdır". Toplama işarəsi qoyub, müvafiq ədədləri aşasızaraq yerinə yazmaq lazımdır. 4 ilə neçənin cəmi 7 edər? 7-dən 4-ü çıxıb 3 alınıq. Daha sonra 2-dən 1, 8-dən 5 çıxıb 3 alınıq. Deməli, axtarılan ədəd 313-dür.

İkinci misalda fərq təkliklə təkliyin toplanması zamanı cəmdə ikirəqəmli ədədin alınması və ulduzların müxtəlif yerdə olmasına sədir. Şagird bu dəfə təxminən belə müləhizə yürüdür: "Yenə də toplama əməlidir, çünki cavab artmışdır. Toplama zamanı 5 ilə yalnız 5-i topladıqda cəmdə axırdı sıfır, ümumiyyətlə, 10 alına bilər. 5 yazmaq şərti ödəyir, çünki sıfır yazılır, 1 yadda saxlanılır. Deməli, 4 ilə 5-in arasındakı ulduzun yerində yazılın rəqəm, 6 və 1-də yadda saxlanılmış 1-lə birlikdə 8-e bərabər olmalıdır. Həmin ulduzun yerində onda 1 olmalıdır. 4 ilə 5-in cəmi isə 9 edir (yəni $9-4=5$) misal belə olmalıdır. $415+565=980$ ".

Üçüncü misalda çətinlik bir qədər artırılmışdır. Təxminən belə mühakimə yürüdüür: "Əgər toplama əməli olsa idi, yüzlükler toplananda ikirəqəmli ədəd, beləliklə, cavabda dördəqəmli ədəd alınırdı. Deməli, çıxma əməli olmalıdır. 4-dən isə 3 çıxanda 1 qalar. 2-dən 9 çıxməq olmaz, ona görə 7 onluqdan 1-i götürülmüşdür. 6-dan 4 çıxdıqda cavabdakı ulduzun yerində 2 yازılmalıdır. Misal belə olmalıdır: $724-493=231$ ".

Yuxandakılara əsasən, demək olar ki, tədrisiliyi gözləməklə məqsədən müvafiq tərtib olunmuş tapşırıqlar vasitəsilə şagirdlərin idrak müstəqilliyini inkişaf etdirmək və onlara müstəqil düşünmə bacarıqları aşılıamaq olar.

İNKİŞAFETDİRİCİ TƏ'LİM METODLARI

Lətifa Balakişiyeva,

Qusar şəhər B.Ağaverdiyev adına I nömrəli orta məktəbin müəllimi

Ölkəmiz müsəqətliq qazandıqdan sonra milli təhsilimizin inkişafı istiqamətində görülen tədbirlər, təhsilimizdə keyfiyyət dəyişikliklərinin baş vermesi hamiya yaxşı mə'lumdur. Bu

nunla yanaşı biz müəllimlər öz işimizə tənqidi yanaşmağı bacarmalı, əldə etdiyimiz uğurlarla arxayınlaşmamalıyıq.

Müasir dövrə təhsilin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri keyfiyyətin yüksəldilməsidir. 2001-2002-ci dərs ili Respublika Təhsil Nazirliyi tərəfindən "Təhsildə keyfiyyət ili" e'lan edilmişdir. Mə'lum olduğu kimi, təhsilin keyfiyyəti cəmiyyətdə təhsil prosesinin vəziyyətini və səmərəliliyini göstərən sosial kateqoriyadır.

Təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsinin əsas məqsədi şagirdin tə'lim-tərbiyə prosesinin bərabərhüquqlu subyekti kimi qəbul edilməsidir.

Biz müəllimlər uşağa bir şəxsiyyət kimi müraciət etməli, onun ən yaxşı keyfiyyətlərini inkişaf etdirməliyik. Ona görə tə'lim inkişafetdirici olmalı, uşağın əqli, zehni fəallığını biliklərlə zənginləşdirməli, idrakı maraqlarını formalasdırmamalıdır. Burada biz, əsasən, dərkətmə imkanı, istə'dad və qabiliyyətlər müxtəlif olan şagirdlərə fərdi yanaşmalıyıq. Zəif şagirdləri isə istə'dadların yolunda buxova çevirəməliyik. Dərs şagirdi yormamalı, şagird üçün sevincə və fərəh mənbəyinə çevriləməlidir.

Mən dərs dediyim sinifda şagirdləri fərdiləşdirmiş-səviyyələrinə görə qruplaşdırılmışam. Bu qruplaşdırma, uşaqlara fərdi

yanaşmaqdə, hər uşaqa götürə biləcəyi qədər bilik verməkdə işimi asanlaşdırır. Şəxsi pedaqoji təcrübəmə əsaslanaraq deyə bilərəm ki, şagird ona dərs deyən müəllimi sevmirsə, onda tə'limə biganə münasibət yaranar. Hər şagirdin özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri olduğundan biz bunu duymalı, hər bir şagirdin daxili aləminə ziyarət etməli, onu öyrənməliyik. Şagirdin daxili aləmini, qəlbini duymasaq, başa düşməsək onu öz ardimizca apara bilərik.

Hər bir fənni tədris edərkən mən özümü sanki sırlı-sehirli bir aləmdə hiss edirəm. Riyaziyyat dərslərində elə bilirom ki, rəqəmlərlə dolu bir aləmdəyəm. Bu aləmdə şagirdləri də addım-addım gözdirirəm. İbtidai siniflərdə bütün dərslər əyani, obrazlı olmalıdır. Əyani tə'lim uşaqlarda görmə yaddaşını möhkəmləndirməyə və qətiyyətli olmağa kömək edir. K.D.Uşinski, uşaq rənglərlə, formalarla, surətlərlə fikirləşir, buna görə də əyani-liyin köməyi ilə hər şey asan və daha möhkəm mənimsenilir, – deyə əyani-liyin zəruriliyini əsaslandırırırdı.

Əyani vəsaitləri iki cür hazırlayıram. Ümumi sinif şagirdləri üçün və fərdi işləmək üçün. Birinci halda əyani vəsaitlər model, cədvəl, rəngli plakat və s... hamının görə biləcəyi böyüklükdə olur, onları didaktik tələblərə əməl olunmaqla nümayış etdirirəm. İkinci halda şəkilli kartoçkalardan, qrammatik tapşırıq, məsələ və müssallardan ibarət kartoçkalardan, testlərdən və s. istifadə edirəm.

Hər bir dərsdə milli mənlik şüurunun inkişaf etdirilməsinə və vətənpərvərlik ideyalarının inkişafına nail olmağa çalışıram. Şagirdlər düşünməyi, müşahidə aparmağı, kitab üzərində işləməyi, əsas fikirləri tapmağı, sür'ətlə oxuyub yazmayı bacarmalıdırlar. Bunsuz şagirdlərdə öyrənmə bacarığını formalasdırmaq mümkün deyil. Öyrənməyi öyrətməyin səmərəli yolları

çoxdur. Mən buna necə nail oluram?

İlk növbədə bilirəm ki, müəllim öyrənməyi öyrətmək üçün şagirdlərin müstəqil işlərinə nəzarət etməlidir. Bu məqsədlə müxtəlif yaddaşlardan istifadə effektli nəticələr verir. Yaddaş hər şagirddə olmalı, şagird ondan istifadə etməlidir. Tərtib etdiyim yaddaşın nümunəsini verirəm:

OXU DƏRSİ ÜÇÜN YADDAS

1. Mətnin müəllifi kimdir?
2. Əvvəlcə mətni diqqətlə oxu.
3. Mə'nası aydın olmayan sözləri qeyd elə.
4. Mətnin əsas ideyasını tap.
5. Mətn bizə necə olmayı öyrədir?
6. Mətnin sonundakı suallara cavab tap.
7. Plan tərtib et.
8. İştirak edən şəxslərin adlarını sadala.
9. Mətnəki qəhrəmandan nə öyrəndin.

TAPSIRIĞI KİTABDAN KÖCÜRMƏ QAYDALARI

1. Tapşırığı axıra qədər diqqətlə oxu.
2. Birinci cümləni oxu, cümlədəki sözləri say.
3. Kitaba baxmadan cümləni de.
4. Bir də oxu və sözlərin yazılışını yadda saxla.
5. Hər sözü hecalarla deyərək cümləni yaz.
6. Yazdığını cümləni kitabdakı cümlə ilə müqayisə et.

Şagirdlərdə nitq inkişafı, rəvan oxu qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün hər bir sinif müəlliminin narahatlığı çoxdur. Bu problemin həllində kollektiv oxu forması köməyimə çatır.

Dərs ev tapşırıqlarının yoxlanması ilə başlanır. Uşaqlar cütlərlə işləyir, yəni evə şe'ri əzbərləmək tapşırılırsa, hərə öz yoldaşına şe'ri əzbər söyləyir. Əgər ifadəli oxuyursa, yarısını bir nəfər, qalan hissəsinə isə yoldaşı oxuyur. Sonra uşaqlar mövzunə ətrafında növbə ilə bir-birinə sual verir, cavab alırlar. Burada bir dialoq alınır. Bu tərzdə aparılan sorğu ilə mən uşaqları yorucu –maraqsız təkrarlardan qurtarmış oluram. Mərhələnin sonunda, sınıfə sualla müraciət edirəm:

– Kim öz yoldaşının verdiyi cavabları haqqında yaxşı söz deyər?

– Elmar sür'ətli, səhvəsiz bütöv sözlərlə oxudu, suallara tam, səlis cavablar verdi.

– Yoldaşımız dərsə belə sə'yələ hazırlaşıbsa, kim onun sinif qarşısında cavab verməsinin tərəfdarıdır?

Sinsin razılığından sonra cütlərdən biri və ya hər ikisi qabağa çıxıb cavab verir. Onların sualları və cavabları sinif üçün nümunə olur. Bu cür hazırlanan çıxışlan uşaqlar özlərinə böyük şərəf sayır və bu şərəfə nail olmaq üçün hamı sə'yələ hazırlanır.

Növbəti mərhələ müəllim tərəfindən, yeni mövzu haqqında geniş mə'lumat verməklə başlanır. Mövzunun ilkin qavranması məqsədilə şagirdlər səssiz oxuyurlar. Mövzu maqnitoson vasitəsilə də səslənir. Bu yolla uşaqlarda həm görmə, həm də eşitmə qabiliyyəti yaxşı inkişaf edir.

Mətnəki çətin sözlər, obrazlı ifadələr, əsərin ideyasının açılması üzərində aparılan işdən sonra, uşaqların qarşısında məqsəd qoyuram: mövzunu nəql etməyi öyrənmək!

Dərsə hazırlaşarkən mətni dörd hissəyə ayırtır, hər hissəyə başlıq fikirləşirəm. Planı yazı taxtasında yazır, pərdənin altında gizlədirəm. Planı açıb, hər başlığın mətnin hansı hissəsinə qədər olduğunu və karandaşla işarə etməyi tapşırıram. Kollektiv şəkildə təhlil gedir.

Sonra uşaqlara dörd nəfərdən ibarət qruplarla oturmağı təklif edirəm. Bu əməliyyat bir saniyə çökir. Dördlüklər işə hazırdır. Qruplara belə tapşırıq verirəm:

– Mövzunun hissələrini öz aranızda bölün. Hər kəs öz hissəsini oxuyub nəql etsin ki, mətnin tam məzmunu aydın olsun.

Bu əməliyyata on dəqiqə vaxt sərf edirəm. Şagirdlərə belə fördi yanaşma böyük və əhəmiyyətli rol oynayır. Yəni güclü şagirdlər zəif şagirdlərə diqqət yetirir, nəzarət edir, zəif şagirdlər isə yaxşı oxumaq üçün var qüvvələrini sərf edirlər.

Qruplar demək olar ki, işi eyni vaxtda başa vururlar. Hər qrupdan bir-iki nəfər sinif qarşısında mövzunu nəql etməyə vaxt tapır və kollektiv onların işini qiymətlən-

dirir. Evdə mətni bütöv nəql etməyi öyrənməyi tapşırıram.

Əlbəttə, belə dərsləri təşkil etmək üçün böyük sə'y tələb olunur. İlk dörsələr quş bazarına bənzəyir, uşaqlar bir-birlərinə çoxin öyrəşirlər, bir-biri ilə mübahisə edirlər. Mənim səbrliliyim, rəhbərliyim nəticəsində hər şey qaydaya düşür və onlar kollektiv işləməyə vərdiş edirlər. Sınıfda işin keyfiyyətli, əsaslandırılmış şəkildə aparılması təlimdə keyfiyyətin yüksəlməsinə səbəb olur.

Məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirmək pedaqoji prosesin ən zəruri hissəsidir. Riyaziyyat fənni məhz məntiqi təfəkkürün real təməlini qoyur. Dərs-i kitəbəli bir prosesdir: şagirdlərdə işləyir, müəllim də; o şagirdləri öz arınca aparır, onların əqli fəaliyyətinə rəhbərlik edir, onları istiqamətləndirir. Riyaziyyat dərslərində uşaqlara nəyi öyrətmək lazımdır? Fikirləşməyi, müşahidə etməyi, müqayisə etməyi, fərziyyə irəli sürməyi, onun düzgün olub-olmadığını yoxlamağı, ümumiləşdirib nəticə çıxarmağı, alınmış nəticələri izah etməyi öyrətməliyik. Bu məqsədlə, çətinliyi tədricən artırmaqla çalışmalar seriyası hazırlayıram. I sinifdə, müşahidəçilik qabiliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə:

1. Aşağıda verilmiş ifadələr hansı əlamətləri ilə oxşar, hansı əlamətləri ilə fərqlidir?

$$\begin{array}{ll} 2+5 & 3+2 \\ 2+6 & 4+2 \end{array} \quad \begin{array}{ll} 6-3 & 8-3 \\ 7-3 & 9-4 \end{array}$$

2. Həll olunmuş nümunəyə əsasən, nəticələri tap:

$$\begin{array}{ll} 3+5=8 & 3+7= \\ 3+6= & 3+8= \end{array}$$

3. Birinci və ikinci sütunlardakı ədədləri müqayisə et. Birinci sütundakı ədədlərin cəmi 18-ə bərabərdir. Buna əsasən ikinci sütundakı ədədlərin cəmini necə tez tapmaq olar?

$$\begin{array}{ll} 3 & 13 \\ 4 & 14 \\ 5 & 15 \\ 6 & 16 \end{array}$$

Uşaqlar cavab virlər ki, ikinci sütundakı hər ədəd birinci sütunda verilmiş bir-rəqəmlə ədədlərdən 10 vahid çoxdur. Bu

ədədlər dörddür, deməli, cəm 10×4 çox olacaqdır,

$$18+40=58$$

4. Verilmiş ədədlər sırasını müvafiq artımla davam etdir:

$$\begin{array}{ll} 3, 5, 7, 9, 11 \dots \\ 1, 4, 7, 10, 13 \dots \end{array}$$

Belə tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesində, şagirdlərin nəinki şüurlu mənimsəmə qabiliyyətləri inkişaf edir, həm də əqli fəaliyyətləri inkişaf edir.

III-IY siniflərdə müstəqil həll edib, nəticə çıxarmaq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə müxtəlif çalışmalar tərtib edirəm. Bu məqsədlə:

1. Misalları müqayisə et, oxşar cəhətləri tap və buna əsasən qayda formalasdır.

$$0+1=1$$

$$2+3=5$$

$$3+4=7$$

$$4+5=9$$

Nəticə: ardıcılıqla gələn iki ədədin cəmi tək ədəd olmalıdır.

$$2. 1-0=1 \quad 3-2=1$$

$$2-1=1 \quad 4-3=1$$

Nəticə: əgər sonra gələn ədəddən, əvvəl gələn ədədi çıxsaq, cavab 1 alınar.

$$3. 5+4-4=5 \quad 52+13-13=52$$

$$10+7-7=10 \quad 72+12-12=72$$

Nəticə: əgər istenilən ədəd cəni ədədi əlavə edib, həmin ədədi çıxsaq, nəticədə əvvəlki ədəd alınar.

Riyaziyyat dərslərində həndəsi figuraların ardıcılığından tərtib olunmuş tapşırıqlardan istifadə edirəm. Şagirdlərin yaddaşını, diqqətini formalasdırmaq məqsədilə ondan istifadə edirəm.

1. Ardicilliği gözləməklə, həndəsi figurlardan ibarət sıramı davam etdir:

Riyaziyyat dərslərində yüksək diqqət və ağıl tələb olunan xüsusi məsələ və tapşırıqlardan istifadə edirəm.

1. Kolbasını 3 hissəyə böldülər. Nəçə yerdən kəsdilər?

2. Bulkani 4 nəfər arasında bərabər paylamaq üçün onu nəçə yerdən kəsmək lazımdır?

3. Fikrinizdə 10-dan kiçik ədəd tutun. (0-dan başqa).

— Onu 3-ə vurun, alınan nəticəyə 2-ni

əlavə edin. Alınmış rəqəmi 3 dəfə artırın. Nəticədə fikrinizdə tutduğunuz ədədi əlavə edin. Alınmış ədədin birinci rəqəmini silin, qalan rəqəmə 2-əlavə edin. Nəticəni 4 dəfə azaldın və alınan nəticəyə 19 əlavə edin (cavab: 21).

İbtidai siniflərdə məsələ həll etmək bacarıqlarını tədricən – sadədən mürəkkəbə doğru hərəkət etməklə formalasdırıram. Bu məqsədlə didaktik materialdan (kartoçka formasında) istifadə edirəm, şagirdlərdə sərbəst məsələ həll etmək bacarıqlarının formalasdırılmasında yüksək göstəricilərə nail oluram. Kartöckaları dörd rəngdə həzırlayıram: göy, yaşıl, sarı, qırmızı.

Mavi rəngli kartöckani şagirdlərə birinci verirəm. Kartöckadakı məsələləri çox sada şəkildə tərtib edirəm. Demək olar ki, bütün uşaqlar həll edə bilərlər. Şagird mavi rəngli kartöckadakı məsələlərin hamisini düzgün həll etmiş olarsa, yaşıl kartöckaya keçə bilər. Yaşıl kartöckadakı məsələlər, mavi kartöckadakı məsələlərə

nisbətən çətindir. Şagird yaşıl kartöckədəki məsələlərin hamisini düzgün həll etmə bilərsə, sadə rəngli kartöckaya keçə bilər. Əgər şagird yaşıl kartöckada səhvə yol verərsə, o yenidən mavi rəngli kartöckəyə keçə biləcəq, ancaq məsələlərin tərtibi – yəni mövzuz zi eynidir. Sarı rəngli kartöckə isə yaşıl kartöckədən çətindir və axırına pillə qırılmışdır. Göy, yaşıl, sarı kartöckalara nisbətən qırmızı kartöckada məsələlərin çətinliyi, mürəkkəbliyi artırılır. (II sinifdə istifadə etdiyim kartöckaları əlavə olaraq təqdim edirəm).

Şagirdlərin biliklərini ardıcıl və sistemli şəkildə yoxlamaq və əldə olunmuş bilikləri möhkəmləndirmək məqsədilə onların yaş və bilik səviyyələrinə uyğun testlər hazırlayır və dərsin sonunda istifadə edirəm.

Ibtidai siniflərdə belə priyomlardan istifadə olunması kiçikyaşlı məktəblilər üçumi inkişafında müüm rol oynayır.

TƏBİƏTŞUNASLIQ DƏRSLƏRİNDE İNTEQRASIYADAN İSTİFADƏ

Lətifə Rzayeva,
pedaqoji elmlər namizədi

Azərbaycan müstəqillik və dövlət suverenliyini qazandıqdan sonra sosial iqtisadi həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, təhsildə də mühüm dəyişikliklərin aparılması və yeni islahatların həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Azərbaycan təhsil sisteminə dünya təhsil sisteminin qarşılıqlı integrasiyası, milli mentalitetin nəzərə alınması, təhsil sistemində əldə edilən nailiyyətlərə əsaslanaraq yeni texnologiyalara əsaslanmaq, digər məsələlər təhsil islahatlarının ortaya qoyduğu problemlərin həlli üçün vacib və zoruridir. Digər tərəfdən məktəb təcrübəsi göstərir ki, bir sıra təbiət hadisələri yalnız bir təbiət elminin deyil, digər fənlərin integrativ şəkildə öyrənilməsi daha yaxşı anlaşılı, asan mənimşənilir və yadda qalır.

İnteqrasiyadan istifadəni isə müxtəlif

yollarla həyata keçirmək mümkündür:

- program materialının, ümmülikdə təbiət elmlərinin tədrisində ayrı-ayrı mövzuların öyrədilməsinə həsr olunan dərsler və dərs-ekskursiyaların təşkili və keçirilməsi;
- təbiətşunaslıq materiallarına yaxın fənlərin integrativ sərhədlərini müəyyənləşdirib təkrar prosesində onlardan istifadə etmək;
- anlayış və tərifləri yaxın fənlərdəki şəkildə müqayisəli öyrətməyə üstünlük vermək;
- fənlər üzrə integrativ məzmunlu məsələlər tərtib edib həll etdirmək;
- təbiət fənləri üzrə fənn kabinetlərindən, əyani vəsaitlərdən yeri gəldikcə istifadə etmək;
- təbiətşunaslıqdan ayrı-ayrı mövzula-

rın tədrisində gündəlik həyatla, istehsalatla integrasiyanı ön plana getirmek, öyrədi-ləcək təbiət hadisələrini bir fənn üzrə de-yil, digər fənlərə aid olan cəhətlərini də məşğələ zamanı açıb göstərmək.

Təbiət müəllimlərinin birlikdə təşkil etdikləri məşğələlərdə bu səpgidə integrasiyanın reallaşdırılmasına şərait yaradır, vaxta qənaət edirlər, məşğələnin səmərə-liliyi xeyli artır. Ən əhəmiyyətli cəhət odur ki, bu əlaqə növü fənləri bir-birinə yaxınlaşdırır. Fənlərdə öyrədilən eyni anlayış, fakt, hadisə haqqında şagirdlərdə tam təsəvvür yaranır.

Faktlara nəzər salaq. III sinifdə təbiətşunaslıqdan "Bitkiləri necə öyrənirlər?", əmək tə'limindən "Bitkilərin becərilməsi" kimi mövzuların tədrisində eyni məqsəd qoyulur. Daha doğrusu, şagirdlərdə bitkilər haqqında ilkin təsəvvürlər yaratmaq, bitkilərin həyatını, onların becərilməsini öyrətməkdən ibarətdir. Daha doğrusu, təbiətşunaslıqda bitki haqqında mə'lumat vermək, əmək dərslərində isə şagirdlərə əməli şəkildə bitkini əkmək, becərmək, suvarmaq, qidalandırmaq və s. kimi əmək bacarıqları aşılıamaqdır. Tədris prosesində yuxarıda xatırlatlığımız məsələlərə integrativ baxımdan yanaşıldıqda bitkilərin bir canlı orqanizm olduğu, onlara su, qida, hava verilməsinin, zəruriliyi, xüsusiət bitkilərin insan həyatındaki rolü haqqında tə-ləb edilən bilik bacarıq və vərdişlərə malik olurlar.

Biz bilirik ki, hər bir fənn xüsusiyyətindən asılı olaraq müəyyən sistemlə tədris olunur. Dərsliklərdə də materialın düzülüşündə müəyyən sistem nəzərə alınır. Buna baxmayaraq tədris prosesində çox zaman müəyyən çatışmazlıqlar hiss olunur. Çatışmazlıqlar, əsasən, çox vaxt yaxın fəndən integrativ məzmunlu materialların dərsliklərdə yerinin nəzərə alınması və mənim-sənilməsilə bağlı olur. Nəticədə fənn üzrə mövzu öyrənilərkən integrasiyaya fikir venilmir. Beləliklə də, şagirdlərin biliyində sortlik hiss olunur. Bu çox vaxt mövzunun yerini dəyişdikdə mümkün olur, əks halda didaktikanın əsas prinsiplərindən biri olan mə'lumdan məchula qaydası pozulur.

Təbiətşunaslıqdan "İnsan və ətraf mühit" mövzusu dərsliyin lap əvvəllərdə verilir. Şagirdlərin bu mövzunun material-larını mənimsəmələri üçün baza lazımi qə-dər olmur. Buna görə də materiallar səhi öyrədir. Doğrudur, mövzunun dərsliyin əvvəl daxil edilməsi bu mövzu əsasında digər mövzuların öyrədilməsi nəzərdə tutulur. Ona görə dərs prosesində səhi öyrədilən zəif mənimsonilən materiallar integrasiya baxımından nəzərdən keçirilməli, materialın tam şəkildə öyrədilməsinə nail olmalıdır.

Inteqrasiyanın reallaşması üçün müəy-yənləşdiriyimiz yollardan səmərəli istifa-də edildikdə bu nöqsanları kursun sonuna qədər aradan qaldırmaq mümkün olur. Bu-nun üçün təbiətşunaslıq müəllimi səhi öyrədilmiş yerlərə çatdıqda şagirdlərin bilik-lərindəki kosir cəhətləri yox etməyə çalış-malıdır. Təbiətşunaslıq dərslərində "İnsan və ətraf mühit" mövzusu ilə tanış olarkən əmək təlimindən "Dənli bitkilərin becərilməsi" mövzusunun materiallarının integrasiyasına üstünlük verilməli, izah edilməlidir ki, insan ətraf mühitdən səmərəli istifa-də etməyə çalışır, bitkiləri əkib becərmək-lə əməyə alışır, özlərinə lazım olan şərait yaradır, ərzaq, inşaat materialları əldə edir, bağlar, meşəliklər, güllər yetişdirir, yaşıllıqlar yaradır.

Eyni zamanda, ana dili, riyaziyyat və başqa fənləri tədris edərkən təbiətşunas-liqla bağlı materiallar dərinləşdirilə və möhkəmləndirilə bilər.

Beləliklə, müxtəlif fənlərin integrativ sərhədləri qeyd etdiyimiz şəkildə nəzər-dən keçirilib yaxşı mənimsonildikdə, tədris prosesində baş verən nöqsanlar asanlıqla aradan qaldırılır. Başqa sözlə, burada integrasiya mühüm bir prinsip kimi şagirdlərin öyrəndiklərinin tə'min edilməsi-nə imkan yaradır. Integrasiya vasitəsilə öyrədilən materialın şagirdlərin yanında qalmasına göstərdiyi tə'sir, qonşu fənlərin ayrı-ayrı faktların ümumiləşdirilməsinin, inkişaf etdirilməsinin, tamlasdırılmasının nəticəsidir.

Mə'lum faktdır ki, şagirdlər tədris müddətində müxtəlif fənlərə aid dərslərde

eyni hadisələr və ya qanunlarla dəfələrlə rastlaşırlar. Verilmiş anlayışlar, hadisələr haqqında onlar bildiklərini genişləndirərək, hər dəfə bu hadisənin yeni bir əlamətini öyrənirlər. Beləliklə bu fakt, hadisə dəfələrlə yaddaşa xatırlanır, əvvəllər əmələ gələn integrativ assosiasiyanın möhkəmləndirilməsi ilə integrasiyanın reallaşması nəticəsində assosiasiyanın yaranır.

Ona görə də müəyyən bir hadisəni şagirdlərə öyrədərkən onun əsas əlamətlərini yadda saxlamağı onlardan tələb etmək və bunun başqa fənlərdə nə səviyyədə öyrədildiyi müəyyən edilməli və qarşılıqlı

şəkildə nəzərdən keçirilməlidir.

Müəllim bu yolla şagirdlərin hem hadisə haqqında başqa fənlərdən daha geniş mə'lumat almalarını, biliklərini tamladırmaq və inkişaf etdirməyə hazırlamalıdır. Eyni zamanda şagirdlər yeni aldiqları mə'lumatın tam olmadığını da yaxşı his etməlidirlər. Belə olduqda şagirdlərdə təbiət hadisələrini, qanunların əlamətlərini öyrənməyə həvəs artır, onların bilikləri təmamlanır və uzun müddət yadda qalır.

Sonrakı siniflərin materiallarını mənimsemək üçün müəyyən bilik, bacarıq və dünyagörüşə malik olurlar.

TƏHSİLİN BAŞLANĞIC MƏRHƏLƏSİNDƏ İNTeqRASIYA

İradə Cəlalova,

T.İsmayılov adına informatika-riyaziyyat təmayüllü məktəb-litseyinin müəllimi

Son zamanlar məktəb təhsilində differensiasiya və integrasiya təmayülüne olan diqqət gücləndirilmişdir. (Differensiasiya parçalanma, bütövün onu təşkil edən elementlərə ayrılması integrasiya

– elmlərin yaxınlaşması və əlaqəsi, sistemin ayrı-ayrı əlaqəli hissələrinin birləşməsi, eləcə də bu vəziyyətə aparmasıdır). Bir tərəfdən, yuxarı siniflərdə təhsilin funksiyası ilə kifayət qədər geniş təcrübədə həyata keçirilən differensiasiya ideyası töqdim edilir (humanitar, texniki və ya fizika-riyaziyyat istiqamətlərinə aid olan müxtəlif profilli siniflərin əmələ gəlməsi), digər tərəfdən integrasiya. Integrasiya ideyası ilk növbədə ibtidai məktəblərə nüfuz etməlidir.

Integrasiya – şagirdlərin təlim və tərbiyəsinə yeni baxımdan yanaşmayı tələb edir. Integrasiya problemi, ibtidai məktəb-

lərdə şagirdlərin təlim və tərbiyəsində həm nəzəriyyə üçün, həm də təcrübə üçün vacib və müasirdir. Onun aktuallığı məktəb qarşısında qoyulmuş yeni sosial siyasişlərdən irəli gəlir.

Hazırda cəmiyyətdə milli adət-ənənələrin, tarixin, mədəniyyətin, təbiətinin öyrənilməsinə artan maraqlar da az rol oynamır. İnsana doğma yurdun onun dərk edə biləcəyindən də çox şey verir. İnsan xeyir-xahlıq və pişlik, gözəllik və cybacərlik haqqında ilk və möhkəm təsəvvürün başlangıcı doğma yurdundan, ətraf aləmdədən əşya və hadisələrdən götürür və sonra bütün həyatı boyu hər şeyi onların başlangıç tərzini və dərk edilməsi ilə əlaqələndirir. Təəssüf ki, bəzən program materialları şagirdlərdə ümumbaşarı dəyərlər, kainatın bütövlüyü haqqında düzgün dünyagörüşün inkişafını təmin etmir. Şagirdləri öz vətənlərinin yeniləşməsi və kökündən dəyişməsi üçün fəal iştirakçı kimi yetişdirmir.

İbtidai məktəb fənləri arasındaki integrasiya əlaqələri az işlənmiş, ziddiyyəti şərh edilmişdir; bu əlaqələrin mahiyyətinin anlaşılması arasında alimlər arasında çoxlu fikir ayrılıqları mövcuddur. Bu məsələlər

haqqında metodik təkliflər sistemi olmadığından müəllimlər məsələləri empirik səviyyədə həll etməyə məcbur olurlar.

Tədris fənləri arasındaki integrasiya fənn sistemlərini inkar etmir. Bu, onun təkmilləşdirilməsində, çatışmamazlıqları dəf etməkdə mümkün olan yoldur və fənlər arasındaki qarşılıqlı əlaqələri, qarşılıqlı asılıqları dərinləşdirməyə yönəldilmişdir.

Problema belə yanaşma, differensiasiya ilə integrasiya arasında qarşılıqlı münasibətlərin olmasına əsaslanır.

İbtidai siniflərdə integrasiyalasdırıcı rolu müəllim özü həyata keçirir; hansı ki, uşaqlara həm hesabı, həm savadı, həm təbiət haqqında ilkin bilikləri və digər məsələləri öyrədir. Öz gücü və imkanları daxilində bu funksiyani həyata keçirir.

Integrasiyanın həyata keçirilməsindəki müxtəlif yollar ümumi şəkildə yaxşı və pis ola bilməz. Problemin mögzi ondadır ki, onlardan birini inkar edib, digorini qəbul etmək yox, təhsilin bütün səviyyələrində şagirdlərin yaş (fizioloji və psixoloji) xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, birləşdirici sistem tədbirlərini tətbiq etmək lazımdır. Problemin belə qoyuluşu təsdiq olunmuş çoxlu dəlilləri tə'min etməlidir. Təhsilin müxtəlif pillələrində integrasiya özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Bəs təhsildə integrasiyanın mahiyyəti nədən ibarətdir? Təhsil sisteminə uyğun olan "integrasiya" anlayışı iki mə'na daşıya bilər: 1) məktəblidə ətraf kainat haqqında tam təsəvvür yaratmaq, 2) fənn biliklərinin ümumi yaxınlaşması platformasının tapılması.

Integrasiya şagirdlərin ümumi biliklərinin təhsildəki mövcud dar ixtisaslaşdırmanın inkişafına yönəldir. Bununla belə, integrasiya klassik təhsil fənlərinin öyrənilməsini əvəz etməli, alman bilikləri vahid bir sistemdə birləşdirməlidir.

İbtidai siniflərdə integrasiya kəmiyyət xarakterli ("hər şeydən bir az") olmalıdır. Bu o deməkdir ki, uşaqlar yeni-yeni mə'lumatlar alır, ardıcıl şəkildə əlavələr etməklə aruq əldə etdikləri bilikləri genişləndirirlər.

Beynəlxalq pedaqoji təcrübə göstərir

ki, bu gün ibtidai siniflərdə ən çox özünə bəraət qazandırmış integrasiya forması - integrasiyalasmış kursların, müxtəlif fənlərin tədrisinin bir müəllim tərəfindən həyata keçirilməsidir. İbtidai siniflərdə integrasiyanın bir-birinə kifayət qədər yaxın olan bilik sahələrinin birləşdirilməsi üzərində qurulması məqsədə uyğundur. Tədrisin sonrakı pillələrində o fundamental elmlərin calaqlarını birləşdirməyə, qaynaq etməyə çalışır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ibtidai təhsildə integrasiya üçün əlverişli, eləcə də əlverişli olmayan amillər var. Bir çox hallarda integrasiyanın taktikasını bu amillər müəyyənləşdirir.

Bu amilləri açıqlayaq:

1. İlk növbədə, hansı dərslerin integrasiya üçün daha münasib olması aydınlaşdırılmalıdır. Belə dərslərin əsası müxtəlif fənlərdə aparıcı mövzuların məzmunca yaxınlığı və məntiqi əlaqəliliyidir. Oxumaq və yazmağın öyrədilməsi dərsləri artıq integrasiyalasmış dərslərdir.

İlk integrasiyalasmış kurs-sinifdən xaric oxudur. Burada tam bir proses gedir: a) kitab oxu aləti kimi, oxu dərsində alınmış oxumaq qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsi; b) mətn söz mədəniyyəti, nitq inkişafı kimi; c) kitab aləmi, həmsöhbət, əhatə dairəsi kimi.

İlk integrasiyalasmış kurs-riyaziyyat kursu-hesablama materiallarını (tapşırıqlarını yaxşı mənimsəməyə şərait yaranan) - hesab, cəbr və həndəsəni öyrənməyə hazırlıq.

İlk integrasiyalasmış kurs-təbiətşünaslıq (təbiət və coğrafiya).

Bunlardan başqa, aşağıda göstərilən fənlərin mümkün əlaqələrini ayırmak lazımdır, belə ki, oxu-rus dili, oxu-təbiət, oxu-musiqi, təbiət-riyaziyyat, təbiət-əmək tədrisi, riyaziyyat-əmək təlimi, riyaziyyat-bədən tərbiyəsi və s. Oxu və təbiətşünaslıq dərslərində tarix, coqrəfiya, biologiya, fizika, kimya, astronomiya və başqa fənlərlə əlaqə də nəzərə alınarsa, ibtidai siniflərdə integrasiya üçün nə qədər böyük imkanların olması haqqında təsəvvür yaranar.

II. Didaktik sistemdə fənlərarası əla-

qə əsasında integrasiyalasdirmada müəllimin tə'siri (yaratıcı fəaliyyəti) və şagirdin tə'siri (tədris-dərkətmə fəaliyyəti) arasında bərabərlik nəzərdə tutulur. Hər iki fəaliyyət ümumi struktura malikdir: məqsəd, səbəb (dəlil), məzmun, vəsait, nəticə, nəzarət; lakin müəllim və şagirdlərin fəaliyyətlərinin məzmununda fərq var.

1. Məqsədli mərhələdə müəllimin integrativ məqsədi. Şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında fənlərarası mahiyyəti dərk etməli, müxtəlif fənlərdən lazımi biliyin seçilməsini həyata keçirməli, diqqətini, fikrini nəinki ancaq ümumiləşdirilmiş biliklərin mənimşənilməsinə, həm də sintez aparmaq bacarığını yüksəltməyə, şəxsiyyətin marağını müəyyən etməyə yönəlməlidir.

2. Əsaslandırma mərhələsində müəllim şagirdləri dünyagörüşü formalasdırıran elmlərə, müxtəlif cisimlərin əlaqələndirilməsinə həvəsləndirir. Şagirdlər iradə gücünü səfərbər edərək, onu ümumdünyagörüşü biliklərinin dərk edilməsinə yönəldir.

3. Fəaliyyətin məzmunu mərhələsində müəllim eyni zamanda başqa fənlərdən olan dayaq biliklərini dəllillərin integrasiya səviyyəsinə, kompleks problemlərə cəlb edərək yeni tədris materiallarını işə salır. Şagirdlər ümumfənn anlayışını, problemləri ümumiləşdirilmiş bilik səviyyəsində mənimsəyir.

4. Vəsaitlərin seçilməsi mərhələsində müəllim müxtəlif fənn biliklərini əlaqələndirən əyani vəsait, dörslik, cədvəl, sual və tapşırıqlar, təcrubi tapşırıqlar seçilir.

5. Növbəti mərhələ-tamamlayıcıdır. Müəllim, integrasiyanı inkişafetdirmə, təbiyə üçün istifadə məqsədilə tətbiq edir. Şagirdlər biliklərinin sistemliyindən, əlaqələndirmək bacarığından istifadə edərək, onları təcrübədə həyata keçirirlər.

6. Nəzarət pilləsində müəllim bir-biri ilə əlaqəsi olan fənlərlə qarşılıqlı qiymətləndirmə, qarşılıqlı nəzarət yolu ilə şagirdlərin mənimşəmə keyfiyyətini qiymətləndirir. Şagirdlər müxtəlif fənlər üzrə biliklərini qiymətləndirməyə, eləcə də sintez etməyə təşəbbüs göstərirler.

III. Ayri-ayri hissələrin birləşdirilməsinə kömək edən vasitə və yolların qəbul edilməsinə yanaşmaya addır:

- evristik müsahibə;
- əlaqələndirici planda söhbət;
- ekskursiya;
- nitq, rəsm əsərlərinin yazılı təsviri;
- rus dili və təbiətşünaslıq dörsələrində müşahidə qabiliyyətinin inkişafı;
- ifadəli oxuma;
- sərbəst iş;
- oxu və riyaziyyat dörsələrində şifahi rəsm;
- səhnələşdirmə, pantomima;
- rus dili dörsində təbiətşünaslıq mövzusunda imla yazmaq;
- ölkəşünaslıq elmləri əsasında riyazi məsələlərin həlli.

Riyaziyyat və təbiətşünaslıq dörsələrində doğma yurdumuz haqqında materiallardan istifadə etməklə integral yanaşmamı necə həyata keçirmək olar?

“Çoxrəqəmli ədədlərin nömrələnməsi”, “çoxrəqəmli ədədlərin vurulması və bölünməsi” mövzusunu öyrədərkən, doğma yurdumuzun tarixinə “Maşın-vaxt” mövzusunda dörs - səyahəti təşkil etmək mümkündür. Bu səyahəti bacarıqla seçilmiş məsələlər, eləcə də boyalı, gözəl reproduksiyalı slaydlar, bədii materiallarla cəlbedici etmək mümkündür.

“Çaylar və göllər. Ölkənin su ambarları” və “Hərəkətə aid məsələ həlli” kimi mövzuları birləşdirib, integrallaşdırılmış riyaziyyat-təbiətşünaslıq dörsi qurmaq olar.

Səyyahlar qayıqla Kür çayının axını istiqamətində 200 km üzümlərlə. Əgər onlar gündə 10 saat üzsələr və çayın axın sürəti 2 km/saat olarsa, səyahət neçə gün davam edəcək? (10 gün).

Bələ dörslərdə müəllim uşaqlarda təkcə məsələ həll etmək bacarığını möhkəmləndirmir, onları həm doğma vətonin sərvətləri haqqında mə'lumat verir, həm də təbiətə qayğı ilə yanaşmayı tərbiyə edir.

İnteqrallaşdırmanın riyaziyyat dörsində şifahi hesablama zamanı müxtəlif tipli cədvəllər seçməklə də tətbiq etmək mümkündür.

Təbiətşünaslıq-oxu-musiqi dəslərinin integrallaşdırılması estetik tərbiyyədə çox gözəl nəticə verir:

Təbiətdə suyun dövrəni

İntegrallasdırılmış dərs:
(təbiətşünaslıq – oxu – musiqi)

Məqsəd. Suyun müxtəlif halları haqqında uşaqların biliklərini möhkəmləndirmək; onları suyun qızdırılması və soyudulması zamanı onun xüsusiyyətləri ilə tanış etmək; təbiətdə su dövrəni haqqında ilkin biliklər vermək; musiqiye qulaq asmağı, mahnının xüsusiyyətini müəyyən etməyi öyrətmək; müşahidəciliyi, məftunluğunu əlaqələndirmək və nəticə çoxartmaq bacarığını inkişaf etdirmək, təbiəti və mədəniyyəti sevməyi öyrətmək.

Təchizat. Mərhələli idarə kartları; cədvəl “məcüzəli-su”; su və qarla dolu boşqablar, iki əski, ütű, qaynadıcı, şüşə, su ilə dolu stekan; flanelqraf; bulud, damcı, çay, günəş, buxarşəkilləri; A.A.Plešakovun dərsliyi.

Dərsin gedisi

I. Təskilat dəqiqələri.

“Küçədə yağış yağır” musiqi səslənir (sözləri S.Kozlovun, musiqisi V. Şainskinin)

Musiqi müəllimi:

– Gün aydın! Gün aydın, uşaqlar!

Uşaqlar:

– Gün aydın, müəllim!

– Mahni oxumağa hevəsiniz varmı?

– Bəli. Oxumaq istəyirik.

II. Dərsin mövzusunun e'lan edilməsi.

M. Siz su haqqında nə bilirsiniz?

Uşaqlar deyirlər ki, o hər yerdə var. Biz isə bə'zən onu hiss etmirik, amma su hər yerdə bizim peykimizdir.

Bu gün biz su haqqında söhbətimizi davam etdirəcəyik. Onun haqqında çoxlu maraqlı şəylər öyrənəcəksiniz.

III. Ev tapşırığının voxlanması.

M. Materiallarla yaxşı tanış olmaq üçün, suyun nə olduğunu yada salmaq lazımdır. Təbiətdə o hansı vəziyyətdə olur?

U. Maye, bərk, buxar halında.

M. İndi gelin onu sizin evdə hazırladığınız tapmaca ilə təsdiq edək.

Tapmaca oxunur, cavabı təpilir. Cavab maqnit ləvhəyə yapışdırılır.

M. Bizim təbiətdə rastlaştığımız bulud, duman, yağış, qar, dolu, buz – bütün bunlar nədir?

U. Sudur!

M. Ancaq onlar müxtəlif vəziyyətlərdədir. Ona görə də belə çıxır ki, su – mö'cüzədir. O müxtəlif cur ola bilər. Gəlin su ilə əlaqədar tapmacalar deyək. Tapmacaların cavablarını tapmaqla biz suyun həqiqi “şəklini” çəkmis olarıq. Uşaqlar tapmaca deyirlər:

Ayağı yoxdur qaçıır,	Əmim oğlu ustası
Qanadı yoxdur uçur.	Əli kəmər üstədi.
(bulud)	Suda körpü salıbdı, Göl gör necə ustası.
	(buz)
Balta vurdum çəkilə,	Ay gedər ha, il gedər,
Çəkil yerə töküle.	Gecə-gündüz yol gedər.
Deyin o hansı quşdu,	Nə dili var, nə ağızı
Özü düzə çəkilə.	Nərildər aslan gedər.
	(duman)
	(su)

Mö'cüzə olan suyun “şəklini” təkcə söz, boyla ilə deyil, həm də musiqi ilə də təsvir etmək mümkündür.

Müəllim pioninoda “Yağış” əsərini çalır.

– Mən sizə əsər ifa etdim. Bu melodiyada siz təbiətin hansı təzahürünü eşitdiniz?

U. Yağış.

M. Siz nə üçün belə hesab edirsınız?

U. Səslənmə, damciların düşməsinə oxşayırlar.

M. Gəlin M.Müşviqin şe'rini yada salaq. Yağış yerə haradan düşür?

U. Buluddan.

Müəllim mahni oxuyur.

– Mahnını tanıdınız?

U. Bəli.

Uşaqlar mahni oxuyurlar

M. Xüsusiyyətinə görə bu mahni nöyi eksctidir?

U. Yağışın yaxınlaşmasını.

M. Əhsən! Bir mahnını da tapın.

Müəllim mahni çalır, uşaqlar onun oxşarını yada saldıqlarını deyirlər.

IV. Dərsin mövzusu ilə əlaqədar əlavə mətn üzrə müşahibə

L.N.Tolstoyun “Su dənizdən hara gedir?” hekayəsi əsasında uşaqlar “Su dənizdən hara gedir?”, “Nə üçün o kənardan axmir?” suallarına cavab verirlər.

– Mən müxtəlif cavablar eşitdim. Düzgün cavab hansıdır? Bu bizim dərsimizin məqsədir.

Uşaqlar cavab verirlər.

M. Yağışdan sonra təbiətdə, göydə cisimlər necə görünür?

U. Nəm (yaş).

M. Mən əskiləri suya salıram. O necədir?

U. Yaş.

M. Onu ütü ilə qurutduqda nə baş verir? Su nə olur? Hara gedir?

U. Buxarlanır. Havaya qalxır.

M. Yazı taxtasını yuduqda o əvvəlcə parıldayı, yaş olur, sonra quruyur. Nə baş verir?

U. Su buxarlanır.

M. Gəlin bu haqda dərsliyin 37-ci səhifəsindən oxuyaq.

Uşaqlar tapşırığı yerinə yetirirlər

— Belə hadisəni, maye suyun buxara çevriləsini suyun qazanda, çaynikdə qaynaması zamanı da müşahidə edirik.

Müəllim təcrübə aparır, suyu stekanda qaynadır.

— Görürsünüz mü, su qaynayır, buxar çıxır, şüşəni buxara tuturuq, şüşədə su damları əmələ gəlir. Su damları haradan yarandı? Onlar nə üçün əmələ gəldi?

U. Buxar şüşədə soyuqla qarşılaşıdı və suya çevrildi.

M. Nəticə çıxartmaq olar: su qaynadıqda, günəşin istisindən buxar əmələ gəlir, soyuduqda isə su damları əmələ gəlir. Gəlin dəha bir təcrübə aparaq. Bunun üçün mən qar gətirmişəm. Qar suyun hansı halıdır?

U. Bərk.

Müəllim qarı yanın şamın üstünə tutur. Qar əriyir.

M. O necə oldu?

U. O suya çevrildi.

M. Nə üçün?

U. Yüksək hərarətdə su bərk haldan maye halına keçir.

M. Qar nə vaxt suya çevrilir?

U. Hərarət 0 C -dən yuxarı olduqda.

M. Bəs nə vaxt su qara çevrilir?

U. Soyuq olduqda.

Uşaqlar dərsliyin 36-ci səhifəsində mətni oxuyurlar.

M. Beləliklə, biz görürük ki, su həqiqətən schirkardır. O, bir haldan başqa hala keçə bilir, lakin bizə “Dənizdən su hara gedir” sualına cavab vermək lazımdır. Uşaqlar S.Poqorelovskinin “Bahar söhbətləri” şe'rini oxuyurlar.

Müəllim flaneleqrəfda buludların şəklini, damecları, çayları, günəşi, buxarı göstərir.

Aparıcı: Kəndin üstündən bulud asıldı və göydə tufan qopdu.

(Flaneleqrəfda “duman” görünür, ildirimin

akkordları səslənir).

Dingildədi ildirim, güruldadi, deyindi.

Düşdü yağış damcıları, hamı plas geyində (Musiqi sədaları altında yağış damcıları peyda olur).

Aparıcı. Bəs sənin anan kimdir?

Dənizin harayı eşidilir, “dəniz” peydə olur.

Aparıcı. Damcının səyyahəti haqqında şə'r oxuyur. “Günəş” peyda olur.

M. İndi də Damçı və onun səyyahəti haqqında sizin nağilinizi eşitmək isteyir.

U. Damçı dairə vurdub – bu hadisə “Təbiətdə suyun dövrəni” adlanır.

V. Yeni materialın möhkəmləndirilməsi

M. Deməli, dənizin suyu hara gedir? Nüvən o, kənara axır?

U. O buxarlanır.

Uşaqlar öz cavablarını “Təbiətdə suyun dövrəni” cədvəlinin köməyi ilə sübut edirlər.

M. Təbiətdə su hansı vəzifətlərdə olur?

U. Bərk, maye, buxar halında.

M. Hansı şəraitdə buz əmələ gəlir?

U. Soyuqda.

M. O, nə üçün əriyir?

U. Yüksək hərarətə görə.

M. Buxar necə əmələ gəlir? Buxar hansı şəraitdə mayeyə çevrilir?

M. Su qızdırıldıqda buxarlanır, o buxar çevrilir, buxar soyuduqda isə suya çevrilir.

M. Təbiətdə suyun dövrəni necə baş verir? Dərsliyin 40-ci səhifəsində nəticə oxunuşdur.

VI. Dərsin yekunlaşdırılması.

M. Dərs xoşunuza gəldimi? Dərsdən növünüz qaldı?

U. Damcının səyyahəti təcrübəsi.

M. Siz təzə və maraqlı nə öyrəndiniz?

U. Suyun çevriləməsi və onun təbiətdə hərəkətini.

Müəllim uşaqların cavablarını qiymətləndirir.

— Bu gün dərs boyu sehrkar su damlaşdırma müxtəlif hallarda bizimlə səyyahət etdi. Baxın onlar necə də şəndirlər, onlar gülümşəyirlər. Gülməsəmək isə – dostluqdur, yaxşı əhval-ruhiyyədir.

Gəlin dərsimizi “Gülümşəmək” mahnı ilə yekunlaşdırıraq.

Uşaqlar mahnı oxuyur.

Fənlərarası əlaqələrin belə tətbiqi ilə tədris-tərbiyə prosessinin fəallaşdırılması mümkün olur.

M. Yağışdan sonra təbiətdə, göydə cisimlər necə görünür?

U. Nəm (yaş).

M. Mən əskiləri suya salıram. O necədir?

U. Yaş.

M. Onu ütü ilə qurutduqda nə baş verir? Suna olur? Hara gedir?

U. Buxarlanır. Havaya qalxır.

M. Yazı taxtasını yuduqda o əvvəlcə parıldayırlar, yaş olur, sonra quruyur. Nə baş verir?

U. Su buxarlanır.

M. Gəlin bu haqda dörsliyin 37-ci səhifəsindən oxuyaq.

Uşaqlar tapşırığı yerinə yetirirlər

— Belə hadisəni, maye suyun buxara çevirməsini suyun qazanda, çaynikdə qaynaması zamanı da müşahidə edirik.

Müəllim təcrübə aparır, suyu stekanda qaynadır.

— Görüsünümü, su qaynayır, buxar çıxır, şüşəni buxara tuturuq, şüşədə su damlaları əmələ gəlir. Su damlaları haradan yarandı? Onlar nə üçün əmələ gəldi?

U. Buxar şüşədə soyuqla qarşılaştı və suya çevrildi.

M. Nəticə çıxartmaq olar: su qaynadıqda, günəşin istisindən buxar əmələ gəlir, soyuduqda isə su damlaları əmələ gəlir. Gəlin dəha bir təcrübə aparaq. Bunun üçün mən qar getirmişəm. Qar suyun hansı halıdır?

U. Bərk.

Müəllim qarı yanın şamın üstünə tutur. Qar əriyir.

M. O necə oldu?

U. O suya çevrildi.

M. Nə üçün?

U. Yüksek hərarətdə su bərk haldan maye halına keçir.

M. Qar nə vaxt suya çevrilir?

U. Hərarət 0 C -dən yuxarı olduqda.

M. Bəs nə vaxt su qara çevrilir?

U. Soyuq olduqda.

Uşaqlar dörsliyin 36-ci səhifəsindən mətni oxuyurlar.

M. Beləliklə, biz görürük ki, su həqiqətən schirkardır. O, bir haldan başqa hala keçə bilir, lakin bizi “Dənizdən su hara gedir” sualına cavab vermək lazımdır. Uşaqlar S.Poqorelovskinin “Bahar söhbətləri” şə'rini oxuyurlar.

Müəllim flaneleqrafda buludların şəklini, damcıları, çayları, günəsi, buxarı göstərir.

Aparıcı: Kəndin üstündən bulud asıldı və göyde tufan qopdu.

(Flaneleqrafda “duman” görünür, ildirimin

akkordları səslənir).

Dingildədi ildirim, güruldədi, deyindi.

Düşdү yağış damcıları, hamı plas geyim. (Musiqi sədaləti altında yağış damcı peyda olur).

Aparıcı. Bəs sənin anan kimdir?

Dənizin harayı eşidilir, “dəniz” peyda olur.

Aparıcı. Damcının səyyahəti haqqında şə'r oxuyur. “Günəş” peyda olur.

M. İndi də Damçı və onun səyyahəti haqqında sizin nağlımlınızı eşitmək isteyir.

U. Damçı dairə vurdub – bu hadisə “Təbiətdə suyun dövrəni” adlanır.

V. Yeni materialın möhkəmləndirilməsi.

M. Deməli, dənizin suyu hara gedir? Nüçün o, kənara axmir?

U. O buxarlanır.

Uşaqlar öz cavablarını “Təbiətdə suyun dövrəni” cədvəlinin köməyi ilə sübut edirlər.

M. Təbiətdə su hansı vəziyyətlərdə olur?

U. Bərk, maye, buxar halında.

M. Hansı şəraitdə buz əmələ gəlir?

U. Soyuqda.

M. O, nə üçün əriyir?

U. Yüksək hərarətə görə.

M. Buxar necə əmələ gəlir? Buxar hansı şəraitdə mayeyə çevrilir?

M. Su qızdırıldıqda buxarlanır, o buxarı çevirilir, buxar soyuduqda isə suya çevirilir.

M. Təbiətdə suyun dövrəni necə baş verir? Dörsliyin 40-ci səhifəsindən nəticə oxunur.

VI. Dörsin yekunlaşdırılması.

M. Dörs xoşunuza gəldimi? Dörsdən nə yadınızda qaldı?

U. Damcının səyyahəti təcrübəsi.

M. Siz təzə və maraqlı nə öyrəndiniz?

U. Suyun çevriləməsi və onun təbiətdə hərəkətini.

Müəllim uşaqların cavablarını qiymətləndirir.

— Bu gün dörs boyu sehrkar su damlası müxtəlif hallarda bizimlə səyahət etdi. Baxın, onlar necə də şəndirlər, onlar gülümşəyirlər. Gülümsemək isə – dostluqdur, yaxşı əhval-ruhiyyədir.

Gəlin dörsimizi “Gülümşəmək” mahnısı ilə yekunlaşdırıq.

Uşaqlar mahni oxuyur.

Fənlərarası əlaqələrin belə tətbiqi ilə tədris-tərbiyə prosessinin feallaşdırılması mümkün olur.

YARADICILIQ AXTARIŞLARI UĞURLARIN ƏSAS ZƏMİNİDİR...

Vidadi Xəlilov,
pedoqoji elmlər doktoru, professor

Bakı şəhərinin Nizami rayonundakı 238 nömrəli məktəbdə daim yenilik hissi, yaradıcılıq axtarışları ilə çalışan müəllimlərdən söz düşəndə İradə Bayramovanın adı hörmətlə çəkilir. 1980-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstututunu fərqlənmə diplomu ilə bitirən İ.Bayramova elə o vaxtdan pedaqozi fəaliyyətə başlayıb. 1990-ci ildən isə 238 nömrəli məktəbin pedaqozi kollektivində özünə layiqli yer tutmuşdur.

İ.Bayramova çox haqlı olaraq belə qənaatə gəlib ki, müxtəlif formalı sinifdən-xaric tədbirlərin köməyi ilə kiçikyاشlı məktəblilərin mə'nəvi-estetik tərbiyəsini daha səmərəli şəkildə inkişaf etdirmək mümkün olur.

Bu istiqamətdə şagirdlərlə birgə yaradıcılıq axtarışlarında olmaq prinsipini əsas götürən İrade müəllim şagirdlərin bədii-estetik fəaliyyətini inkişaf etdirən ədəbi bədii kompozisiyalara böyük əhəmiyyət verir. İdeyalılığı ilə zəngin olan, şagirdlərin bədii qabiliyyətlərini üzə çıxaran ssenarilər hazırlayıb, müvafiq məşğələlər aparır. Bu işdə məktəbin istədadlı musiqi müəllimi Sevda Babayevanın imkanlarından bacarıqla istifadə edir.

Müvafiq musiqi nümunələrinin müşayiəti və şagirdlərin xorla ifa etdikləri mahnırlar hər bir kompozisiyanın estetik-emosional əslənlərindən səslənməsinə zəmin yaradır. Məhz belə mövqeyin nəticəsidir ki, İradə müəllimin indiyədək "Biz Vətənin övladıyi", "Biz xalqdan öyrənirik", "Ösrləri aşib gələn əmanətlər" və s. mövzularda hazırladığı ədəbi-bədii kompozisiyalar pedaqozi kollektiv qonaqlar, mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

"Ösrləri aşib gələn əmanətlər" ədəbi-bədii kompozisiyasına tamaşa edib məmənun qaldıq. Şagirdlərin hər sözü, cümləni, ayrı-ayrı şə'r bəndlərini mə'naya, məzmuna

uyğun xüsusi ahəngdə ifa etmələri, rola girmək bacarığı, heyrət və heyranlıq yaratmaq məharətləri qanuni iftixar hissi öyadır.

Respublikamızın sinif müəllimlərinə həmçinin bədii dərnək və studiya rəhbərlərinə kömək məqsədilə "Ösrləri aşib gələn əmanətlər" mövzusunda ədəbi-bədii kompozisiyanın oxuculara təqdim edilməsini lazımdı. Guman edirik ki, böyük şah babamız Xətaiyə, onun Şərqdə ilk dəfə yaradığı Azərbaycan Səfəvilər Dövlətinin 500 illiyinə, Azərbaycan dilinin zənginliyinə həsr olunmuş kompozisiya sinifdən-xaric tədbirlər vasitəsilə şagirdlərin mə'nəvi-estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayacaqdır.

"ÖSRLƏRİ AŞIB GƏLƏN ƏMANƏTLƏR"

(ədəbi-bədii kompozisiyanın ssenarisi)

I aparıcı: Əziz müəllimlər, valideynlər! Hörmətli qonaqlar, bu gün biz sizləri "Ösrləri aşib gələn əmanətlər" adlı tədbirimizə baxmağa dəvət edirik.

Musiqi: Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni kompozisiyanın iştirakçıları və salondakılar tərəfindən ifa olunur.

Şagirdlər növbə ilə Məmməd Arazın "Ulu şahım, qılincına söykənim!" şə'rini söyləyirlər.

I şagird: Şah Xətai, qüvvətimiz haçalanır,

Qüdrətimiz, qeyrətimiz haçalanır,
Varlığımız cılıklıdır, parçalanır,
Ulu şahım, qılincına söykənim!

II şagird: İçimizdə döyüş gedir, vuruş gedir,

Özümüzdən özümüzə yürüş gedir...

Biz qılinci tərs tutmuşuq;

Özümüzü kəsir ağrı!

III şagird: Biz qılinci tərs tutmuşuq
Və beləcə özümüzü umutmuşuq...

Ulu şahim, qılinc çalmaq öyrət bizi!

IV şagird: Ulu şahim,

Qibləmizə çevir bizi!

Ulu şahim, qılincına söykənim!

V şagird: Zülmətlərə göz dikməkdən
kor olmuşuq:

Özümüzü görməyi sən öyrət bizi,

Uçurulmuş dünyamızı

Hörməyi sən öyrət bizi!

VI şagird: Yağları sevindirdik, bəs
eləyər!

Al mumluğunu,

Al qəddarlıq öyrət bizi,

Bir azca da canavarlıq öyrət bizi!

VII şagird: Onda bəlkə səhbət boyu

Ərlər bitər, nərlər bitər...

Ulu şahim qılincına söykənim!

VIII şagird: Biz düşmənlik bacarma-
dığ,

Düşmənləri tanımağı öyrət bizi!

Biz nifrəti

Qanımızda yoğurmağı bacarmadıq,

Qələminlə sən mələklik öyrətmisən,

Qılincınla əzrayılıq öyrət bizi!...

IX şagird: Bu millətin süfrəsini duzsuz
qoyma,

Bu millətin kürsüsünü sonsuz qoyma!

Namərdi sən elə yatır,

Qoy bir yolluq ayılmışın!

Həmi bir yerdə: Ulu şahim,

Ruhun bizdən ayrılmışın,

Ulu şahim, bizi yar ol!

Ulu şahim, qılincına söykənim!...

I aparıcı: Düz 500 il bundan əvvəl bir
uçu Ərdəbildən başlayıb, bir ucu Dərbən-
də qədər uzanan ərazidə möhtəşəm bir
dövlət quruluşu – Azərbaycan Səfəvilər
dövləti yarandı.

II aparıcı: Bir əlində qılinc, bir əlində
qələm tutan Şah İsmayıllı Xətai Azərbay-
can adını dünyaya tanıdı. Dövlətçiliyimi-
zin əsasını qoyma, doğma dilimizi dövlət
dili e'lan etdi.

I aparıcı: Biz də istərdik ki, 500 ilin ta-
mamında tariximizin ən şərəflə səhifəsini
vərəqləyək. Azərbaycan dövlətçiliyinin
500 illik yubileyini qeyd edək.

II aparıcı: İstərdik ki, Böyük Xətainin
ruhunu yad edək. O uzaq illərlə bu günün-
müzün arasında görpü salaq.

I aparıcı: İstərdik ki, tarixini bilməyen
bir milletin övladları deməsinlər bizi. Ta-
rixdir hər daşın, qayanın yaşı,

Tarixlə bağlıdır insan yurduna.

Yox isə bir xalqın tarix yaddaş,

Vətən də quruca torpaqdır ona.

(B. Vahabzadə)

II aparıcı: İndi isə gelin, tariximizin
bu möhtəşəm səhifələrini birlikdə vərəq-
ləyək və mühüm bir səhifəsinə tamaşa
edək:

İsmayıllı: Ana, Savalan yanır?

Ana: Yanır, bala yanır. Sən onun
üstünə çıxsaydin, gor nə olardı, ey!...

İsmayıllı: Yox, o məni yandırmaz.

Ana: O yüksəkliyə qalxmaq istəyənlə-
rin çoxu yanıb, oğul!

İsmayıllı: Məni yandırmaz. Böyüyəndə
çıxacam, görüm o niyə qırmızıdır?

(Bir qədər sükütdən sonra)

İsmayıllı: Ana, de görüm Savalana qə-
dər belə göm-göy görünən o dağlar, dərə-
lər, düzənlər ki, var, ora nədir?

Ana: Ərdəbil mahalı.

İsmayıllı: Yox.

Ana: Bəs haradır?

İsmayıllı: Vətəndir, Vətəndir, Vətəndir!

Musiqi: Şagirdlər “Ana Vətən” mah-
nisini (musiqisi: N.Mirməmmədlinin, söz-
ləri: Z.Ağayevanın) xorla oxuyurlar.

Ey ulu torpağım,

Ey nurlu cahan

Yolunda ölümə hazırlam hər an!

Yaralı pələngəm, yaralı şirəm.

O yağı düşmənə vermərəm aman!

Nəqərat:

Ey ana Vətən (6 dəfə təkra olunur)

Hər qarış torpağın, canımdan əziz,

Müqəddəs sinənə yalar salıb iz.

Mehdiyəm, həziyəm, cavansırəm mən,

O yağı düşmənə, çökdürəcəm diz.

Nəqərat:

Qovmasam düşməni, yad elimdən

Qoymaram silahı bir an əlimdən

Zəfər bayrağımı ucaltmasam mən,

Dönmərəm, dönmərəm geriyə Vətən!

Nəqərat:

Polad sıralarda dayanmışam mən,

Göylərin görməsin bir də duman, çən-

Mən səni qoruyan əsgər oğluyam,
Şöhrətim, qüdrətim, sənsən ey Vətən!
Nəqərat:

I aparıcı: Sonralar balaca İsmayılin
Vətən sevgisi onu şahlıq pilləsinə qədər
ucaldacaq, Xətai adı dünyani lərzəyə gəti-
rəcəkdi.

II aparıcı: İndi isə atasından sonra ana-
simi, qardaşlarım da itirən 8 yaşı İsmayıla
Azərbaycanın sayılıb-seçilən ığidləri
məmləkətin taleyini cətibar edirdilər.

Ədəbi kompozisiyanın bu yerində şa-
girdlərin iştirakı ilə bir səhnə göstərilir.

Lələ: İndi ümidimiz bircə sənsən, bala!
Həm də təkcə bizim ümidimiz deyil, illər
boyu, əsrlər boyu ayaqlar altında tapdanan
xalqın ümidi, torpağın ümidisən!

I ığid: Yalnız sən bizə nicat verə bilər-
sən. Yalnız sən yad atlarının yurdularımızı
viran qoyan tapdağına son qoya bilərsən.
Yalnız sən bizi zalim şahların zülmündən,
təhqiqlərindən xilas edə bilərsən.

II ığid: Sən bütün bunları eləmeli,
bütün bu yaraları sarımalısan.

III ığid: Sən dünyaya göstərməlisən
ki, bu torpağın da sahibi var.

IV ığid: Bu yolda sən həm qolunun,
həm də ağlının gücü ilə hamidən öndə ol-
malı, babanın, atanın görüb qurtara bilmə-
diyi işi sənə çatdırmalısan.

Lələ: İndi burada, bu qorxulu vaxtda,
bu ağır gündə and içməlisən. And iç! And
iç ki, sən bu didişən, döyülen, əzilən xalqa
nicat verəcəksən!

Həmi: And iç!

İsmayıllı: And içirəm! And içirəm ki,
mən elimizi, obamızı yadların tapdaqların-
dan xilas etməyinə ölməyəcəyəm!

Həmi: Biz də and içirik!

Musiqi: "Azadlığa çağırış" mahnısı.
"Herati" ritmik muğamının melodiyası
əsasında oxunur:

Ey ana torpaq
Ey ulu Vətən!
Gəlsə min ordu
Dönmərəm səndən. Ey ana torpaq
Budur yoluñ ancaq
Azadlıq yolunda
Son döyüşə qalxaq! 2
Dönmərik biz / 2

Gəlsə düşmən ey vətən!

Dönmərik biz / 2

Haqq yolunda ey Vətən!

Dönmərik biz / 2

Dönmərik heç vaxt!

I aparıcı: Qəhrəmanları qorumaq özü
də bir qəhrəmanlıqdır. İsmayılin ətrafin-
dakı ər ığidlər bu qəhrəmanlıq yolunda
sanki bir-birilə yarışa girmişdilər.

II aparıcı: Bunların içinde ən unudul-
mazı Gilan hökmədarının Qurana and iç-
mək kimi böyük bir fədakarlıq göstərməsi
oldu.

Hökmdar: (İsmayılin üzündün öp-
rək) Allah amanında, oğul... Ancaq bunu
bil ki, sonuncu Ağqoyunlu əsgəri mənim
cənazəmin üstündən keçməyincə, sənin
başından bir tük də əskik olmayıcaq!...

Oğlum, de görüm birdən yolda şahin
göndərdiyi dəstə ilə rastlaşan qorxmaz-
san ki?

İsmayıllı: Atacan, dünyada elə qoşun
yoxdur ki, məni qörxuda bilsin...

Qulluqçu: Qibleyi-aləm Ağqoyunlu
hökmədarının elçiləri müntəzirdir (hökmə-
dar başı ilə razılıq verir, elçilər daxil olur-
lar).

Hökmdar: Xoş gəlmisiniz!

Elçi: Xoş gəlməyimin bir səbəbi var.
Aldığım tapşırıq belədir. Əgər öz günahla-
rinin bağışlanması və ağqoyunlularla sa-
rayında keçmiş hörmət və layaqətinin bağı
olmasını istəyirsənə, Heydər oğlu İsmayıllı
ağqoyunlulara verməyiniz kifayotdır.

Əgər hökmədar yenə də İsmayılin Gi-
landa olmadığındə tə'kid edirə, qoy bunu
Qurana and içməklə bir daha təsdiq etsin.

Hökmdar: Sizə ərz etmişdik ki, İsmayıllı
Gılanda deyil. Əgər sizi buna inan-
dırmaq üçün Qur'aña and içmək kifayöt-
dirə, cətirazim yoxdur. (Elçilər çıxırlar).

Hökmdarın oğlu: And içmə, atayı-
mehriban.

Hökmdar: Ayrı çıxış yolum yoxdur.

Oğlu: Atayı mehriban, İsmayıllı kimi
körpə bir uşaqdan ötrü yalan danışmaq fik-
rindəsən?

Hökmdar: Bəli, oğul. İsmayıllı elə bir
pöhredir ki, o, böyüküb qol-qanad atanda
kölgəsi bütün ölkəni tutacaq (susur, sonra

qəfildən) Tapdim. Tez atını minib Hüseyin bəyin yanına sür. (Oğlu çıxır. Bir az sonra o'yanlar və elçilər daxil olurlar).

Hökmdar: (Qurani götürüb öpür və sonra əlini onun üstünə qoyaraq) Ey əhli-müsəlman! Bu müqəddəs kitaba and olsun ki, İsmayıllı Heydər oğlu Səfəvi Gilan torpağında deyil.

Musiqi: "Yaxşı yol" mahnısı (musiqisi: Y.Hacıbəyovun, sözləri: S.Rüstəmin-dir) ifa olunur.

Dörd qardaşiq, qurban olaq 2

Ana yurda dördümüz.

Qüdretlidir ellərimiz,

Var ürəkdə dərdimiz!

Qoyma tapdansın Vətəni,

Qoçağımız, mərdimiz.

Nəqərat:

Düşmənlərə vermə aman,

Get qardaşım yaxşı yol! 2

Yurdalarını elə viran

Get qardaşım yaxşı yol! 2

Qədrini bil toxunmasın,

Sənə bir yad gülləsi 2

Sən lazımsan bu ellərə,

Ey Vətənin haqq səsi!

Vár səsinlə, qəlbdən oxu

Qalibiyyət nəgməsi!

Nəqərat:

I aparıcı: Bəlkə də o zaman Gilan hökmdarı bilməmişdi ki, onun xilas etdiyi təkcə İsmayıllı Səfəvi deyil, böyük Azərbaycandır, türk millətidir.

II aparıcı: Bəlkə də o anlamamışdı ki, bircə andıyla doğma dilini ən uca zirvəyə qaldıracaq şair qəlbini sərkərdəni-Xətaini xilas etmişdir. (Səhnə)

Hüseyin bəy: Şükür keyfini kök, damığını çağ görürəm.

İsmayıllı: Lələ, yaxşı ki, gəldin. Mənə həmişə deyirsən ki, hökmüdarlığa gedən yolu tut. İndi mən bir ölkənin açarını ələ keçirməyə başlamışam.

Hüseyin bəy: O hansı ölkədir, mürşüdüm?

İsmayıllı: Şə'r ölkəsi, Lələ. Qulaq as, gör necə şə'rdir.

Gördüm bir yerdə aşina,

Hər nə desən, öz başına.

Çöl daşını, çöl quşuna,
Atma qardaş, görəm eylə!

Hüseyin bəy: Cox lətif şe'rdir mürşüdüm. Şairlik istə'dadına söz ola bil-məz. Bu hər şəxsə qismət olan xösbəxtlik deyil. Bax, bu divanı da vaxtilə çox qüdətli bir hökmdar yazıb. Bəlkə də öz taxt-tacə, səltənəti müqabilində divanı bir quruşa da dəyməyib. Ancaq səltənəti çoxdan yerləyeksən olub, divant isə yaşayır. Al bax. (İsmayıllı kitabı vərəqləyir). Eh bu nədir?

Hüseyin bəy: Nəyi xoşuna gəlmir ki?

İsmayıllı: Bu ki, bizim dilimizdə deyil. Niyə bizim şairlərimizin çoxusu ərəb və fars dilində yazıb? Olmazdım şairlərimiz təmiz ana dilində, türk dilində yazydırlı? Nə üçün bizim millətin dilində şə'r yazılımasın? Lələ, tale üzümüzə gülsə, söz verirəm ki, dilimizi də bu biçarə Vətən kimi göylərə qaldıracağam.

I aparıcı: O gün gəldi. Şah İsmayıllı böyük arzularını gerçek etdi. Səfəvilər hökmdarının fərmanı ilə Azərbaycanın dövlət dili- Azərbaycan dili oldu.

II aparıcı: Şə'r dilini ərəb, fars dili hesab edənlər doğma dilimizdə yazılın sənət əsərlərinə heyran qaldılar. Məmləkətin böyüyündən kiçiyinədək hər kəs yad dil-lərin tə'sirindən qurtulub ana dilində danışması ilə qurur düydü.

I aparıcı: O vaxtdan əsrlər ötdü. Əzilən, yixilan Azərbaycan dövləti yenidənayağa durdu, müstəqillik qazandı.

II aparıcı: 500 ilin tamamında Azərbaycan prezidenti möhtərəm Heydər Əliyev yeni fərman imzaladı: Bu fərmana görə hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd olunur.

Kompozisiyanın iştirakçıları növbə ilə Zəlimxan Yaqubun "Dilim" şe'rini bənd-bənd söyləyirlər:

Füzuli zirvəli, Vaqif arxalı,
Mənim Qorqud dilim, Ələsgər dilim!
Ömrümün naxışı, bəxtimin xalı
Dadda, şirinliklə bal, şeker dilim!
Gözümün nurusan, başımın tacı,
Sən yollar süpürən ətək olmadın.
Heç zaman çəkmədin söz ehtiyyacı,
Heç zaman dİNəndə pəltək olmadın.

Dərdli anaların bağından qopan,
Neçə yol dağları, əzilən dilim.
Ruhuma işləyən, qanıma hopan
Sazın pərdəsindən süzülən dilim.

Düşmən döndərəndə toyları yasa,
Durub boyanmağın yeri vardımı.
Sənin qüdrətinə arxalanmasa
Xətai qılıncdan yapışardımı?!

Bayati beşiyi, layla yuvası,
Mənim tarlı dilim, kamanlı dilim.
Kiməsə həmişə bahar havası
Kiməsə həmişə dumanlı dilim!

“Ənəlhəq” bayraqlı, “Heyrot”nidalı,
Misri qılıncımtək kəsərlə dilim!
Nə’rəli, ləhçəli, səsli sədah,
Şe’rli nəgməli, əsərlə dilim!

Buluddan sıyrılıb, Günsədən çıxıb,
Göylərin taxtından enib gəlmisən!
Ölməz dahilərin əlini sıxıb
Tanrı qüdrətinə dönüb gəlmisən!

Hər gün çiçək açıb bar-bahar verib,
Dilimdən güc alıb əlimin kökü.
Elinə, gününə gör nələr verir,
Sözümüzün şirəsi, dilimin kökü.

Dünyanın qəlbini yatan dilimin
Özülü bir ölməz ruhdadı, bəlkə?
Budağı bu günə çatan dilimin
Kökü Adəmdədi, Nuhdadi bəlkə?

Musiqi: məktəbin musiqi müəllimi
Sevda Babayevanın şair Tofiq Bayramın
“Ana dili” şə'rini bəstələdiyi mahnı səsləndirilir:

Qalxıb Şah dağına söz istəyirəm,
Çatsın hay-harayı dinləyənlərə!
Mən nankor deyirəm, nacins deyirəm,
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Bu gün azad dilli Azərbaycanam,
O taylı-bu taylı vahid bir canam.
Baxır ögey kimi ağbirçək anam,
Öz ana dilini bilməyənlərə!

I aparıcı: Tarix təkrar olundu. Tale yenə üzümüze güldü. Dövlətimiz yaşadı, dilimiz yaşadı.

II aparıcı: Ulu Xətainin ruhu da şad

oldu. Çünkü, o, bir gün Tanrıdan Azərbaycan üçün dilədiklərinin həyata keçəcəyinə inanırdı.

Səhnədə – hündür bir yerdə Şah İsmayıllı Xətainin xəyali görynyr. Şagirdlər ona müraciətlə:

I şagird: Bu il sənin ilindir, Şahım. Düz 500 il bundan əvvəl bələk-bələk, parça-parça olmuş Azərbaycanı birləşdirərək. Səfəvilər imperiyasını yaratdırın. Millətlər içərisinə millətin də səsini qatdırın. Birçə fərmanıla xor görünən dilimin də bəxtini açdırın. Şah sözünü tək qılınc savaşında yox, qələm savaşında da dedin.

II şagird: Çətin oldu, ancaq sən yenilmədin. Qələbi məmləkətin qələbi ilə bir vuran yenilməz axı.

III şagird: Qan töküldü, ancaq sən çəkinmədin. Uğrunda ölen olmasa, quruca torpaq Vətən olmaz axı!...

IV şagird: Fəlakət yelləri üstündə sırtınalar qopartdı, ancaq sən üzümədin. Millət sevgisinə qızınan üzüməz axı!...

V şagird: Tanrı səni bizlər üçün qorudu. Ayaqlar altında tapdanan biçarə Vətəni bağırina basıb ayağa qaldıracaq övlada Tanrı qiymaz axı!...

VI şagird: Cox ötüb o zamandan çox. Bir bilsən nələr dəyişib o vaxtdan, Şah Xətai. Daha Təbrizdə böyük körpələrimiz “Yurdum, yuvam Azərbaycan” demirlər, “İran”, – deyirlər.

VII şagird: Ərdəbildə o şipşirin cənub lehcəmizdə qururla danışmışlar. Araz da sən görən deyil. Daha xan Araz deyib, şənинə nəgmələr qoşmuruq. İki həsrəti arasına girən qaratikan kolu kimi görünür gözümüzə Araz!...

VIII şagird: Zəngəzur da atılmış körpələr kimidir. Bir az küskün, bir az qəzəbli, boynubükük. Səsimizə, nəfəsimizə, sevgimizə həsrət! Həsrətə qovrulur Göyçə torpağı!

IX şagird: Hələ Qarabağ... Şuşanın başını duman aldı, Laçın qana boyandı, Kəlbəcər düşmənə qaldı... Daha nəyi deyim, Şahım. Ayaqlar altında qalan Xocalınımı? Tərmər olmuş Ağdamı, Fizulinı, Cəbrayılı, Zengilanı, Qubadlıını?

X şagird: Bəlkə bir gecədə şahid mə-

zarlığına dönən, düşmən duyub sevinməsin deyə, qanayan bağını al-qırmızı qərənfil-lərlə gizləyən fədakar Bakıdanmı danışım?

XI şagird: Yoxsa yurdsuz-yuvasız övladlarına qucaq açan dərdli Muğandan, Mildən, Şirvandanmı səhbət açım?

XII şagird: Qəzəblən, İsmayıll Səfəvi, qəzəblən! 500 il bundan əvvəl olduğu kimi qəzəbini qılınc elə, çax qeyrətimizə! Buz dağına dönmüş vicedanımızın buzu ərisin qəzəbindən!

XIII şagird: Ruhunu qovuşdur ruhumuza, İsmayıll Səfəvi! Bəlkə onda cılıklənər içimizdəki acizlik, bigənəlik!... Bəlkə onda soyuq qanlarımız işinə Vətən sevgisino. Bəlkə onda hər tərəfə dönen üzümüz bir kərə də öz kökümüzə döner. Bəlkə onda mən, sən olmaqdən qurtulub Biz ola bilərik...

İsmayıll: – Ey türk övladları, eşidin səsim! Səni deyib gəlmışəm, Vətən! Səni deyib gəlmışəm, ey başı bələli millətim! Qılıncımı çalmağa gəlmışəm! Ey rusun, farsın, ingilisin dilinə tapınanlar! Ana dili-ni qorumağa gəlmışəm.

Eşidin Vətən oğulları! Bir ovuc Vətən torpağı dünyanın var-dövlətinə, dilinə bir sözü yer üzünən lə'l-cavahiratına dəyişilməz. Onları qoruyun və gələcək nəsillərə çatdırın!

Bu çox çətin işdir. Bu yolda nə qədər qanlar tökülcək! Nə olar? Vətən hamimizin beşiyi həm də məzarıdır. Onu qanımızla sulayıb, sümüyümüzə bərkitməsək heç vaxt möhkəm, barlı-bərəkətli olmaz. Odur ki, hamı birləşib bir olmalıdır. Azərbaycan olmalıdır. Bu birliyin başlangıcını mən qoydum. İndi sizlərin and içmənizi istəyirəm. And için! And için bu torpağın müqəddəsliyinə, Vətən üçün qurban gedən şəhidlərin ruhuna! And için ki, bu Vətən azad olacaq, bayrağımız zirvələrdən enməyəcək. And için ki, müqəddəs əmanətlərə xəyanət olmayıcaq. And için!

Kompozisiya iştirakçıları növbə ilə and içirlər:

I şagird: And içirik ulu, Şahim! And içirik ki, Vətənimizin qollarına bir daha qandal vurulmayacaq, millətimizə bir daha diz çökdürüləməyəcək!

II şagird: And içirik ki, Azərbaycanın

yaralarına qanımız məlhəm olsa, onu əsir-gəməyəcəyik!

III şagird: And içirik ki, Qubadan Təbrizə, Şamaxıdan Zəngəzura, Astaradan Qarabağa qədər hər yerdə doğma dilimizdə nəğmələr söylənəcək, şe'rərlər deyiləcək!

IV şagird: And içirik ki, elmimiz, biliyimizlə bu milletin səsini dünyanın hər yerinə yayacaqıq!

V şagird: And içirik ki, tariximizin fəciəli səhifələrini qatlayıb, ən şərəflə səhi-fəsini yazacaqıq!

VI şagird: And içirik ki, düşmənlərimizdən qisasımızı alacaqıq, şəhidlərimizin intiqamı qiymətə qalmayacaq!

VII şagird: And içirik ki, başımız üzərindəki Azərbaycan bayrağı heç zaman enməyəcək! Son nəfəsimizə qədər Vətonimizin, dilimizin millətimizin keşiyində dayanacaqıq!

Hamı: And içirik! And içirik! And içirik!

Musiqi: “Herati” muğamı üstə qəhrəman ruhlu mahni oxunur.

Ey ulu Vətənim, doğma torpağım,
Var tükənməz odlu, sənməz ocağım.
Azadlığa çıxmaq üçün qalxsın bayrağım!

Nəqərat:

Qalx ayağa millətim,
Boğmasınlar səsimizi.

Bir bayraq altında
Birləşdir bizi! 2

Musiqi sədaları altında Şah İsmayıll Xətainin səsi eşidilir:

– Unutmayın, türk övladları orən baba-lardan Sizə üç əmanət qalib: “torpağımız, dilimiz, dinimiz!

Bundan sonra mahnının digər bəndələri də kompozisiya iştirakçıları tərəfindən xorla ifa olunur:

Biz ki, Vətən oğlu, odlar oğluyuq.

Biz ki, xalqa bağlı, elə bağlı, yurda bağlıyıq.

Biz ki, xalq yolunda, andımızdan dönmərik heç vaxt.

Duraq zülmə qarşı, ey ulu Vətən!

Nəqərat:

Yad qılıncı ilə qırıldıq yetər!

Zülmə qarşı qalxdıq, qul olduq yetər! 2

Biz ayağa qalxaq əgər, ayrılıq yetər!

NORMAL MÜƏLLİM-ŞAGİRD MÜNASİBƏTLƏRİ UŞAQ HÜQUQLARININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN TƏZAHÜRÜDÜR

Çimnaz Əliyeva,

Əzizbəyov rayonu 124 sayılı məktəbin ibtidai sinif müəllimi

bul etmişdir. Konvensiyaya görə uşaqın fiziki, əqli və sosial inkişaf hüquqları vardır.

Konvensiyada uşaqlara öz baxışlarını, fikrini azad ifadə etmək, təhsil almaq, dini yığıncaqlarda iştirak etmək, dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq, tibbi yardım, sosial tə'minat imtiyazları və s. hüquqlar verilmişdir.

Təhsil almaq hüququ ətrafında daha geniş danışmaq istəyirəm. Uşaq təhsil hüququna malikdir. Buna görə də dövlətin vəzifəsi pulsuz və icbari ibtidai təhsili tə'min etməkdir. Uşaqın təhsili aşağıdakı məqsədlərə yönəldilmişdir:

- uşaq şəxsiyyətinin, istə'dadının, əqli və fiziki bacarığının tam həcmidə inkişaf etdirilməsinə;

- uşaq hüquqlarına və azadlığına hörmət tərbiyə olunmasına;

- uşaqın valideynlərinə, dilinə, ölkəsinə və ölkəsinin milli dəyərlərinə hörmət tərbiyə edilməsinə;

- uşaqın azad cəmiyyətdə sülh, anlaşma, dözümlülük, kişilərlə qadınların hüquq bərabərliyi və bütün xalqlar, etnik, milli və dini qruplar arasında dostluq ruhunda şüurlu həyata hazırlanmasına;

- ətraf mühitə hörmət tərbiyə edilməsinə.

Təhsil şəxsiyyətin, istə'dadin, əqli və

1990-ci il sentyabrın 2-də 20 dövlət tərəfin-dən imzalanmış Uşaq Hüquqları Konvensiyasına Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən qoşulmuşdur. Artıq bu konvensiyani 177-dən çox ölkə qə-

fiziki qabiliyyətinin maksimum inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Təhsil uşağı azad cəmiyyətdə fəal, yaşılı şəxs həyatına hazırlamalı, öz valideynlərinə, mədəni sərvətlərə, dilə və başqa dəyərlərə, başqalarının mədəni ən ənələrinə və dəyərlərinə hörmət tərbiyə etməlidir.

Qarşıya qoyulmuş uşaq hüquqlarının qorunması və həyata keçirilməsi təhsilin humanistləşdirilməsi çərçivəsində həyata keçirilməlidir ki, bu da öz əksini müəllim-şagird münasibətlərinin səmərəli qurulmasında tapmalıdır.

Son onillikdə ikinci dəfə qayıtdığımız “Təhsilin humanistləşdirilməsi” məsəlesi pedaqoji aləmdə yeni mövzu deyil. Təhsilin humanistləşdirilməsi gedişində tərbiyə edənlə tərbiyə olunan, müəllimlə şagird arasındakı münasibətlər, şagirdin ləyaqəti, müəllimin nüfuzu problemləri hansı nöqtə-nəzərdən həll edilməlidir?

Bəşər tarixi mə'lum olduğu gündən insanın tərbiyəsi məsəlesi zaman-zaman bu və ya digər şəkildə vacib bir problem kimi həmin işlə məşğul olanları düşündürmüştür.

Müəllim-şagird münasibətləri düzgün qurularsa şagird həqiqi mə'nada insan olar. Müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulması çox ciddi məsələdir. Bu münasibətlərin necə qurulması, əsasən, müəllimdən asılıdır. Əsl müəllim yalnız o şəxs ola bilər ki, şagirdlə özünü cyniləşdirmək bacarığının kamil üsullarından istifadə edə bilsin. Müəllim-şagird münasibətlərinin hümanizm əsasında qurulmasının, mənəcə, bir əsas yolu var: öz işinə və uşaqlara hörmət.

Təhsil Qanunundan irəli gələn məktəbin demokratikləşdirilməsi vəzifəsinə tə'lim-tərbiyənin humanistləşdirilməsi baxımından həyata keçiririk. Bu isə müəllim-şagird münasibətlərinin humanist xarakter-

də olmasını zəruriləşdirir. Müəllim-şagird münasibətlərində onun xarakteri və formalarının humanist məzmununa xüsusi diqqət yetirirəm. Ona görə də şagirdlərə münasibətmədə onların çatışmayan cəhətlərini, buraxdıqları səhvleri bağışlamağa, maraq və meyillorini nəzərə almağa çalışıram. Bu möqsədə münasibətmədə nəzakətə, açılıq və səmimiyyətə, doğru yol axtarmağa üstünlük verirəm. Xeyirxahlığı, bərabərliyi, demokratikliyi, asılı olmaqlığı gözləyirəm. Təmkinlilik, səbrlik münasibətdə buraxdığım səhvleri tezliklə düzəltməyə kömək edir. Güzəştə getmək işləri yoluna qoyur, məhribən münasibət yaradır. Şagirdlərlə ünsiyətdə səs tonumda məhribənlığa, səmimiyyətə, yumşaqlığa fikir verirəm.

Lazım gəldikdə fərdi, üzbuüz ünsiyət formast ilə yanaşı frontal və ya şagird qrupu ilə ünsiyətdən, şagirdlərin iştirakı ilə ünsiyətdən, yazılı və vasitəli ünsiyət formalarından istifadə edirəm. Bu ünsiyət formaları şagirdlərimə humanist münasibətlər aşılıyor.

Müəllim-şagird münasibətlərinin humanizm əsasında qurulması, uşaq hüquqlarının qorunmasının həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə hər bir şagird haqqında ətraflı mə'lumat əldə etməyə çalışıram. Bu mə'lumatları şagirdin şəxsi işindən, valideynlərlə əlaqədən, müxtəlif foaliyyət prosesində onları müşahidə etməkdən, onlarla ünsiyətdən toplayıram. Bu zaman aşağıdakı psixoloji-pedaqoji sxemi əsas götürürəm:

1. Ümumi mə'lumat-aile tərkibi, sosial-iqtisadi vəziyyəti, ailədə qarşılıqlı münasibət.

2. Şagirdin xarici əlamətləri: boyu, fiziki çatışmazlığı, çökisi və s.

3. Nitqinin xüsusiyyətləri.

4. Xarici görkəminə münasibəti.

5. Əql və qabiliyyətinin xüsusiyyətləri.

6. Emosional hissi xüsusiyyətləri.

7. Dünyagörüşü, həyat məqsədi, marağı, vətənpərvərlik hissləri.

8. Tə'limə (əməyə), müxtəlif vəzifələri yerinə yetirməyə münasibəti.

9. Asüdə vaxtin keçirilməsində fəaliyi.

10. Ətrafdakılara münasibəti.

11. Özünə münasibəti.

Bütün bunları öyrəndikdən sonra şagirdin xarakterini müəyyənləşdirir və onları ünsiyətdə nəzərə alırəm. Təcrübə göstərir ki, eyni sahvi etmiş iki şagirdə eyni cür yanaşmaq mümkün deyil. Hər bir şagirdə öz xarakterinə uyğun yanaşır və istədiyini əldə edirəm. Tə'lim və tərbiyədə müvafiqiyyət əldə etməkdə fərdi yanaşma əvəz olunmazdır. Fərdi yanaşmanı düzgün təşkil etməklə çox şeyə nail oluram.

Bütün deyilənlərlə yanaşı şagirdə tələbkarlıq heç bir halda unudulmamalıdır: riyaziyyatdan yoxlama işi yazarkən hiss etdim ki, Rasim tapşırığı köçürür. Anası bir neçə ay idi ki, xəstə yatrıldı. Ona görə də son zamanlar onun xətrinə dəyməməyə çalışırdı, daha çox güzəşt edirdim. Bir dəfə tərəddüd etsəm də sparqalkanı ondan aldım. Hiss etdim ki, incidi qələmi qoyub yoxlamani yazımadıq qərarına gəldi. Nə edəcəyimi araşdırırdı ki, yoldaşı onun yoxlamai yazmadığını dedi. Elə bil bu mənə bir kömək oldu. Heç nə olmayıbmış kimi dedim:

- Qızım, necə yə ni yazmir? Görmürsən fikirləşir. Məgər məsələni fikirləşmədən həll etmək olar?

Rasim sanki bu sözlərimdən həvəsləndi, tez qələmi götürüb yoxlama işini yazmağa başladı.

Bə'zən fənlərin pis mənimənilməsi müəllim-şagird münasibətlərinə mənfi tə'sir edir. Müəllim qarşılıqlı münasibətlərin pozulmasına yol verməməli, münasibətləri düzgün istiqamətlədirməlidir.

Zəif oxuyan şagirdin başqa qabiliyyətlərini aşkara çıxarıır, onun şəxsiyyətini uca tuturam.

Dərsləri daha maraqlı, cəlbedici qurmaq üçün şagirdlərə düşündürүү, maraqlı, həyati ohəmiyyətli suallarla müraciət edir, onlarla diskussiya aparıram. Müəllim ünsiyət psixologiyasını nəzərə alarsa, da-ha çox şeyə nail olar. Mənçə, fənni ilə şagirdini tərbiyələndirmək istəyən müəllim, öz fənnini dərindən bilməli, onu sevməlidir. Belə olduqda uşaqlar müəllimi də, fənni da sevərlər. Müəllim fənni bilmirsə, onun fənninin heç bir tərbiyəvi tə'siri olmayacaq.

Dərsdə yeri gəldikcə şagirdlərlə ünsiy-

yət formasını dəyişdirir, müxtəlif ünsüllərdən istifadə edirəm ki, bu da yorğunluğun qarşısını alır, uşaqlarda dərsə marağı artırır. Dərslərdə müxtəlif fəal təlim metodlarına, işgüzər oyunlara (hekayənin rollarla oxunması), didaktik oyunlara, nöql etməyə, diskussiyaya, ekskursiyaya geniş yer verirəm. Bu, müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulmasına geniş imkanlar açır və humanist münasibətlərin formallaşması üçün şərait yaradır.

Dərs müəllimlə şagirdlərin birgə fəaliyyəti ilə cərəyan etməlidir. Hətta deyərdim ki, şagirdlər müəllimdən daha fəal olmalıdırlar.

Dərsdə istədiyimə nail olmaq üçün ciddi hazırlanır, görəcəyim işi qabaqcadan planlaşdırıram, kollektiv, qrup və fərdlə hansı işi görəcəyimi bilirom. Belə ki, riyaziyyat dərsində "Toplamanın yerdəyişmə xassəsi"ni izah etdikdən sonra (müəllimin bütün şagirdlərlə münasibəti), yazı taxtasına 3 variantda (hər birində 8 misal) misallar yazır, cərgələrarası "kim tez hesablayar?" yarışını keçirir (müəllim-şagird qrupu münasibəti), dərsin sonunda ayrı-ayrı şagirdlərə sual verib cavab alıram (müəl-

lim-şagird münasibəti). Digər dərsləri də bu üsulla təşkil edirəm. Dərslərin belə təşkili həm müəllimlə şagirdlər, həm də şagirdlərin özləri arasında işgüzar ünsiyyət yaradır.

Sinfdən xaric, məktəbdən kanar tədbirləri planlaşdırarkən şagirdlərin arzu və istəklərini əsas götürürəm. Şagirdlərin Şəhidlər xiyabanına getmək, tarixi abidələrə ekskursiya, sinifdə "Kəndimizin şəhidləri" güşəsi yaratmaq arzularını eşitdikdə mən humanist münasibətin şagird təfəkkürünə göstərdiyi böyük tə'siri bir daha dərk etdim. Öz arzuları ilə keçirilən tədbirlərdə şagirdlər daha fəal olurlar. Ssenariinin qurulmasında, vəzifələrin bölüşdürülməsində, tərtibatda, kostyumların hazırlanmasında, materialların toplanmasında hər bir şagird böyük həvəslə fəallıq göstərir ki, bu da tədbirlərin tərbiyəvi tə'sirini yüksəldir, müəllim-şagird münasibətlərinin humanist zəmində qurulmasının, uşaq hüquqlarının qorunmasını və düzgün həyata keçirilməsini göstərir. Müəllim işini düzgün qurarsa, nəticədə şagirddən daim hörmət, görür. Müəllim öz işində daim bu nəticəni əldə etməyə çalışmalıdır.

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

Əziz müəllimlər hər ay respublikamızın görkəmli pedaqoqları, psixoloqları, metodistləri, jurnalistləri tərəfindən müxtəlif kitablar yazılıb çap edilir. Onların bir çoxu sizin nəzəri hazırlığınıza qida verə bilər. "Hər çəməndən bir çiçək" prinsipi ilə Siz hər kitabdan birçə ideya öyrənsəniz işinizi daha yaxşı qura və uğurlar əldə edə bilərsiniz.

Aşağıda o kitablardan bir neçəsini təqdim edirik.

1. Kazimov N.M. "Məktəb pedaqogikası"; Elmi redaktoru prof. Z.I.Qaralov, "Çaşıoğlu", Bakı, 2002.
2. Paşaev Ə.X., Rüstəmov F.A. "Pedaqoqika" (Yeni kurs). "Çaşıoğlu", Bakı, 2002.
3. Qədirov Ə.Ə. "Uşaq psixologiyası". İxtisas redaktoru M.Ə.Həmzəyev. "Maarif" nəşriyati, Bakı, 2002.
4. Qasımov S.Ə.. "Xüsusi məktəblərdə ana dilinin tədrisi metodikası". "Çaşıoğlu", Bakı, 2002.
5. Baharlı M.Ə., Quliyev A.Ə. Dünya təhsil sistemi: dünən, bu gün, sabah.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI USAQLARIN İDRAK QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Laləzar Cəfərova,
pedaqoji elmlər namizədi,
Leyla Cahangirova,
Yasamal RTS-nin metodisti

Məktəbəqədər tərbiyə təhsil sisteminin bazasını təşkil edir. Mükəmməl tərbiyənin həyata keçirilməsi üçün idrak proseslərinin-intuisiya, müraciətləşdirmə, təfəkkür, idraki tapşırıqları həll etmək bacarığı, hissi təcrübənin yığılib toplanmasının inkişafı zəruridir. Uşaqların əqli qabiliyyətlərinin inkişafı onun hərtərəfli inkişafının mühüm vəzifəsidir.

İnsanın əqli imkanları çox genişdir, unikalıdır. Onun səviyyəsini təsəvvür etmək, hətta ən cəsarətli fantaziyaçı üçün də çətinidir. Müasir tədqiqatçılar bələ qənaətə gəliblər ki, insan beyninin kletkalarının yalnız 3-5%-i fəal işləyir. Bələ orasındadır ki, kletkalar işlə yüklenmir, işsiz qalır, öz fəaliqlarını itirirlər. Deməli, onları daim "işlə" yüklemək lazımdır. Buna görə də tərbiyəciler uşaqlara müəyyən ölçü səviyyəsində mə'lumatlar verməli, onlarda müvafiq bilik və bacarıqları formalasdırmalı, fiziki, psixi, intellektual inkişaflarına diqqət yetirməlidirlər. Uşaqların əqli qabiliyyətlərinin inkişafına xidmət edən metodlardan çox danışmaq olar. Yada salaq ki, məktəbəqədər yaşılı uşağın inkişafı üçün əsas problem problemlə-axtarıcı metoddur, onun də əsas forması oyundur.

Məktəbəqədər yaşılı uşaqların mənim-səyəcəkləri mə'lumatların müəyyən edilmiş konkret səviyyəsi var. Ailə, məktəb, təbiət, bizi əhatə edən bütün mühit – bunnar uşağın normal inkişafı üçün zəruri olan minimum mə'lumatlardır.

Məktəbəqədər yaşılı uşaqlarla aparılan işin forması, onun məzmunundan daha vacibdir. Çalışmaq lazımdır ki, məşğələlər yüksək, professional səviyyədə keçirilsin. Bu işdə isə inkişafetdirici oyunlar, məntiqi nitq tapşırıqları, rəngli say çöpləri və s. mühüm rol oynayır.

Təcrübənin göstərdiyi kimi, yeni meto-

dika və texnologiyaların tətbiqi uşaqların idrak qabiliyyətlərinin inkişafında yaxşı nəticələr verir. Uşaqların hərtərəfli inkişafında və məntiqi təfəkküründə intensiv inkişaf baş verir və onlar məktəb təliminə yaxşı hazırlanırlar.

Uşaq bağçalarının məktəbə hazırlıq qrupunda keçirilən məşğələlərdən ikisine nəzər salaq:

Məşğələ I.

Mövzu: 1. Oyun "Ardını say".

2. 10 rəqəmini 2 az rəqəm vasitəsilə möhkəmləndirmək (müxtəlif uzunluqda və rəngdə say çöpləri).

3. Kağız üzərində səmtləşmə.

Program məzmunu:

– istənilən rəqəmdən başlayaraq artırmaq və azaltmaq qaydası ilə 10 dairəsində saymaq bacarığını möhkəmləndirmək (düzüñə və tərsinə);

– iki az rəqəmlə 10 rəqəminin əmələ gəlməsi üzrə tapşırıq;

– kağız üzərində səmtləşmə bacarığının möhkəmləndirilməsi (orta, sağdan yuxarı künc, soldan aşağı künc, alt, üst, sağ, sol və s.);

– məntiqi təfəkkürün, yaddaş və diqqətin inkişafı.

Material: Müxtəlif uzunluqda və rəngdə say çöpləri, kağız vərəqi, qələm və ya flomaster, oyun üçün kartlar.

Məşğələnin gedisi:

1. Uşaqlara üzərində rəqəm yazılmış kartı göstərmək, həmin rəqəmdən başlayaraq düzüñə və tərsinə saymayı təklif etmək.

2. Uşaqlarla 10 dairəsində sayı dəqiqlişdirmək.

– 10 rəqəmini əmələ gətirən rəqəmləri göstərmək (2, 8, 3, 7, 6, 4 və s.).

– Rəngli rəqəmlərdən istifadə etmək-lə 2 az rəqəmdən 10 rəqəmini düzəldin.

- Deyin, siz 10 rəqəmini 2 az rəqəm-dən necə düzəltdiniz? Deməli, 10 rəqəmi - bu ... 7 və 3, 3 və 7, 8 və 2, 2 və 8, 5 və 5, 9 və 1, 1 və 9, 6 və 4, 4 və 6 rəqəmlərindən yaranır.

“Öz yerinə qoy” oyunu (uşaqlar çatış-mayan rəqəmləri yerinə qoyub, sayı düzəldirlər):

10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

İdman dəqiqləri və ya dinamik pauza

Kim sevirsə, idmanı bir, iki, üç, dörd.
Polad tək olar canı bir, iki, üç, dörd.
İdmani sevirik biz bir, iki, üç, dörd.
Bərkir bədənimiz bir, iki, üç, dörd.

3. Uşaqlara vərəqi qarşılara qoyub, tapşırığı diqqətlə dinləməyi təklif etmək.

Tapşırıq:

- Vərəqin ortasında kvadrat çək.
- Kvadratin üstündə dairə çək.
- Kvadratin altında düzbucaqlı çək.
- Kvadratdan sağda üçbucaq çək.
- Kvadratdan solda oval çək.
- Sağdan yuxarıdakı künçdə düzbucaqlı çək.
- Sağıdan aşağıdan künçdə nöqtə qoyun.
- Aşağıda sol künçdə 2 balaca kvadrat çək.
- Yuxarıda sol künçdə 2 balaca dairə çək.

Suallar:

- Natiq, sən üçbucağı harada çəkmisən?
- Leyla, sən kvadrati harada çəkmisən? və s.

Məşğələ 2.

- Mövzu:** 1. “Hansı rəqəm buraxılıb?”.
2. Uzunluğuna görə əşyaların müqayisəsi (say çöpləri).

3. Üçbucaq və kvadrat (müxtəlif rəngli iplər).

Program məzmunu:

- buraxılmış rəqəmin müəyyən edil-məsi üçün say üzrə tapşırıqlar;

- rəngli çöplərin uzunluğuna görə müqayisəsi;

- həndəsi fiqurlara marağın oyadılması;
- üçbucaq və kvadrat haqqında biliklərin möhkəmləndirilməsi;

- kvadrat və üçbucaqların ən kiçikdən böyükə istiqamətdə düzülməsi;

- sensor və idrak qabiliyyətinin, yara-dıcı təxəyyülün, təfəkkürün inkişafı.

Məşğələnin gedisi:

1. “Hansı rəqəm buraxılıb?”.

Tərbiyəçi 10 dairəsində düzünə və tər-sinə sayarkən bilərkəndə hər hansı rəqəmi ötürür. Uşaqlar hansı rəqəmin buraxıldığıni söyləyirlər.

2. Əşyaları uzunluğuna görə müqayisə edərkən müxtəlif rəngli iplərdən istifadə edirlər, flaneloqrafa müxtəlif uzunluqda və rəngdə ipləri bərkidirik.

Suallar: Neçə ip var, onlar nə rəngdədir? Onlar ceyni uzunluqdadır? Hansı rəngli ip ən qıсадır? Hansı ip ən uzundur?

Tərbiyəçi çöpləri uzunluğuna görə ar-dicil yerləşdirməyi təklif edir:

- Hansı çöpü aşağı qoyacaqsınız? (ağı, cünni, o, ən qıсадır).

Uşaqlar çöpləri ən qıadan başlayıb, ən uzununa istiqamətdə yerləşdirirlər.

Suallar:

- Ən qısa və uzun çöpü göstərin. Rəngini söyləyin.

- Hansı çöp ən uzundur (qıсадır)? Qır-mızı və sarı? Gök və ağı? Mavi, yoxsa qəhvəyi?

- Qırmızıdan qısa və ya göydən uzun çöpü göstər və s.

- Mən qırmızıdan uzun çöpü gizlətmisəm. Deyin, hansı rəngdə olan çöpü gizləmişəm?

Dinamik pauza...

Sağ ayaq üstə dayan,

Sol ayağın irəli.

Yerində möhkəm dayan,

Büdrəyib yixılma sən!

***

Sol ayağın irəli,

Sağ ayaq üstə dayan.

Cə'sur bir əsgər kimi

Vüqarla addimla sən!

3. Həndəsi təsəvvürlərin inkişafı (üçbucaq).

UŞAQ BAĞÇASI VƏ MƏKTƏB ARASINDA VARİSLİK

Südabə Qarayeva,

Bakının Nəsimi rayonundakı 95 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdürü

Məktəbəqədər təbiyə təhsil sisteminin ilk mərhələsidir. O, uşaqların təbiyəsində hərtərəfli inkişafın özü-lünü qoyur və uşaqları məktəbə hazırlayırlar.

Təbiyəçilər məktəbdə I sinif şagirdlərinə verilən pedaqoji tələb-

ləri yaxşı bilməli və buna müvafiq olaraq uşaqları məktəbdə təlim prosesinə hazırlama-hıdlırlar. Uşaq bağçası ilə məktəbin arasındaki əlaqə və ardıcılıq təbiyə prosesində varişlik prinsipinə əsaslanır.

Təhsil sistemində ardıcılıq anlayışı təbiyə və təlim prosesinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün qarşılıqlı əlaqənin ən səmərəli yoludur. Uşaq bağçasının və məktəbin işindəki ardıcılığın həyata keçirilməsi bir tərəfdən uşaq bağçasında uşaqların məktəb təliminə hazırlanması, digər tərəfdən məktəbin öz vəzifələrini həll etməsi üçün uşaq bağçası mə'zunlarının nailiyətlərindən, onların bilik və bacarığından optimal istifadə edilməsi deməkdir.

Uşaq bağçası ilə məktəb arasında varişlik təlim metodlarının seçilməsində özünü göstərir.

Məktəbdə dərs və uşaq bağçasında məşğələ bir sira özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olsa da, onların bə'zi ümumi cəhətləri də var. Başlıcası budur ki, onların hər ikisi təlim məhiyyəti daşıyır. Belə ümumi cəhət dərs və məşğələlərdə, programın məzmununda, vaxt bölgüsündə, müəllim və təbiyəçinin rəhbər rol oynamasında, müxtəlif metodlardan istifadə olunmasında özünü göstərir. Sübüt olunur ki, məşğələ və dərs ardıcıl bir prosesdir. Uşaq bağçasında məşğələ təlim prosesinin elementləri üzərində qurulur və əqli fəaliyyətin inkişafi üçün şərait yaradır.

Uşaqların məktəbə hazırlığında fiziki təbiyənin müstəsna əhəmiyyəti var. Məktəb uşağın həyat tərzində yeni mərhələdir. Rejimin dəyişməsi, ciddi tədris əməyi, dərs vaxtı-

nın artması, ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi uşaqlardan xeyli fiziki gərginlik, ilk növbədə əsəb gərginliyi tələb edir, ona görə də fiziki hazırlıq uşağın məktəbə daxil olması ərefəsində mühüm şərtlərdən biridir. Fiziki hazırlıq səhhətin yaxşı vəziyyətdə olması, görmə, eşitmə, əzələ-toxuma orqanlarının normal fəaliyyəti, dərs müddətinə dözümlülük və iradi keyfiyyətlərin inkişafı deməkdir.

Uşaqların məktəbə hazırlığı bağçanın kiçik qrupundan başlayaraq, ardıcıl həyata keçirilən təbiyə və təlim işinin məqsədyönlü nəticəsidir. Uşaq bağçasının böyük qrupuna məktəbə hazırlığın əsas pilləsi kimi baxılır, çünki məktəb bu yaşı uşaqlar üçün ən yaxın golocəkdir.

Ona görə də məktəbin təbiyə, təlim işinə hazırlıq məqsədyönlü xarakter daşıyır. Təbiyəçi aydın bilməlidir ki, uşaq ayağını məktəbə qoyan gündən onun həyatı ciddi vaxt çərçivəsində keçir. Bu rejim çərçivəsində uşaq lazımı səviyyədə fəaliyyət göstərməyə hazır olmalıdır. Belə vərdişlərin formalasdırılması, əsasən, məktəbin üzərinə düşsə də, əslində onun təməli uşaq bağçasında qoyulur. Uşaq bağçasının məktəbehəzərlıq qrupunda uşaqlar tapşırığı dilləmək, başa düşmək, müəyyən vaxt içərisində icra etmək anlayışları ilə yaxından tanış olur və rejim əsasında müəyyənləşdirilmiş vaxt çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə alıslar. Əks təqdirdə, məktəbin birinci sinfində uşaqların adaptasiya mərhələsi çox çətin keçə bilər.

Uşaqın geləcək inkişafı məktəbdə müəllilərdən, xüsusilə uşaqların bağçada qazandıqları keyfiyyətlərin necə inkişaf etdirilməsindən çox asılıdır. Varişliyin həyata keçirilməsi I sinif müəllimlərdən altriyalı uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini, habelə uşaqların bağça illərində olda etdikləri bacarıqların səviyyəsini hərtərəfli öyrənməyi tələb edir. Bu məqsədlə I sinif müəllimi uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupunun uşaqları ilə müntəzəm əlaqə saxlamalıdır.

Bizim uşaq bağçamız Nəsimi rayonu 54 nömrəli məktəblə əlaqəli iş aparır. Hər il bağçamızdan həmin məktəbə 25-30 uşaq yola salınır. Sentyabr ayının əvvəlində məktəblə uşaq bağçası arasında iş planı işlənib hazırla-

nir. Qrup tərbiyəçiləri uşaqları il ərzində bir neçə dəfə məktəbə aparır, onları məktəblə tanış edir. Uşaqlara məktəb haqqında mə'lumat verir, sentyabrın 1-də məktəbə gedəcəklərini başa salır. Onlara bildirir ki, məktəbdə oxumağı, yazmağı öyrənəcəksiniz. Fikirləşin ki, siz kitabı özünüz sərbəst oxuyursunuz. Bilirsinizmi kitablarda nə qədər maraqlı və elmi fikirlər var? Onları oxuduqca, öyrəndikcə sizin biliyiniz artacaq və ağıllı uşaqlar olacaqsınız. Hami sizi çox istəyəcək. Ona görə də məktəbdə gərək yaxşı oxumağa çalışasınız. Burada çətin heç bir şey yoxdur. Yalnız yaxşı çalışmaq və intizamlı olmaq lazımdır. Əgər siz yaxşı oxusunuz buna atanız da çox sevinir. İndi deyin görün kimin məktəbə gedən böyük bacısı, qardaşı var? Uşaqlar bir-bir cavab verirlər. Siz onlara baxın, öyrənən və soruşun, onlar necə oxuyurlar? – deyə qrup tərbiyəçisi sözünü davam edir. Sabah bağçaya gələndə bu barədə danışarsınız. Növbəti möşğələdə tərbiyəçi uşaqların məktəb haqqında təsəvvürlərini öyrənəndən sonra onlara bildirir ki, iki gündən sonra mən sizi məktəbə apararam. Siz özünüz məktəbi görərsiniz və orada bacı-qardaşınızla görüşəcəksiniz. Bu çox maraqlı olar.

Bundan sonra uşaqlarda məktəbə maraq daha da artır. Onlar məktəbə getməyi səbir-sizliklə gözləyir.

Əlbəttə, tərbiyəçi bu müddət ərzində məktəblə əlaqə saxlayır. Məktəb müəllimləri uşaqları qarşılamaya hazır olurlar. Onlar uşaqların hazırladıqları şə'rərləri, mahnları dinləyir, təbiət gusəsi, el işləri ilə tanış olurlar. Uşaqlar müəllimlər, sınıf otaqları, kitabxana, idman zalı, yeməkxana, məktəbin foyesi və həyəti ilə tanış olurlar. Məktəbin həyatında olan "20 yanvar şahidləri"nə həsr olunmuş memorialın qarşısına gül -çıçək dəstələri də qoyurlar, cini zaman da onlara həsr olunmuş şə'rərlər oxuyurlar.

Ekskursiyadan sonra tərbiyəçi bağçada məktəblə tanışlıq işini müzakirə edir. Eyni zamanda tərbiyəçi məktəb müəllimini bağçaya dəvət edir. Uşaqlar müəllimlə daha yaxından tanış olurlar. Uşaqların məktəbə hazırlığı işinin bu qayda ilə təşkil etməsi faydalıdır. Sentyabrın 1-də altyaşlılar şəhərəvali-ruhîyyə ilə məktəbə gedirlər.

Məktəb tə'liminin ilk gündən şəhərəvali-başlanması altyaşlıların həyatında həlliəcə həməniyyət kəsb edir, cənubi altyaşlıların doğma münasibətə çox böyük ehtiyacları var. Təcrübə göstərir ki, yalnız doğma, qayğılaş-

münasibət olan şəraitdə tərbiyə və tə'limin inkişafetdirici imkanı həmişə yüksək olur.

Hər il iyun ayının 1-də bağçamızda "Ölvidə bağça" bayramı keçirilir. Bu məqsədlə uşaqların məktəbə getmələri ilə əlaqədar maraqlı tədbirlər hazırlanır. Tərbiyəçilər uşaqları çıxışa hazırlayır, valideynlər uşaqlara çanta, dəftər, qələm və digər dərs ləvazimati hədiyyə verirlər. Bütün bunlar uşaqları psixoloji cəhətdən məktəbə hazırlayırlar. Bayramsayağı bəzədilmiş məktəb altyaşlı uşaqlara çox maraqlı tə'sir bağışlayır. İlk dərs günündə ilk zəngi vuran da bu uşaqlar olur. XI sinif şagirdləri dərs ilinin başlanmasına ilə əlaqədar təşkil olunmuş təntənəli tədbirlərdə məktəbə yenice gəlmis uşaqları təbrik edir, onların əlin-dən tutub öz siniflərinə aparır. Öz partalarında oturdur, sonra birincilər üçün nəzərdə tutulmuş otağa getirirlər. Onbirincilər altyaşlıları bir daha öz siniflərində təbrik edirlər. İlk dərs günündə təşkil olunmuş belə tədbir altyaşlıları həyatında unudulmaz izlər buraxır.

Uşaq bağçası ilə məktəbin işində ardıcılığın mühüm cəhətlərindən biri də tərbiyəçinin I sinifdəki, müəllimin isə uşaq bağçasındaki işin məzmunu, formaları, rejimlə tanışlığıdır. Tərbiyəçilər və müəllimlər rəngarəng əlaqə formalarından istifadə edirlər; dərslərdə və uşaq bağcasında məşğələlərdə qarşılıqlı iştirak etmək, bayramlarda və səhərciliklərdə olmaq və sonradan onları müzakirə etmək, uşaq bağçası tərbiyəçilərinin öz yetişdirmələrini məktəbdə müşahidə etməsi, uşaq yaradıcılığı işlərində ibarət sərgilərdə olmaq və s.

Məktəblə bağça arasındaki əlaqələrin məhiyyəti odur ki, onlardan biri digərini tamamilayır. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqların əqli inkişafına, əxlaqi cəhətdən formalasmasına, fiziki cəhətdən sağlam və gümrəh böyüməsinə nə qədər çox diqqət veriləsə, bu ümumtəhsil məktəblərinin işini bir o qədər asanlaşdırmış olar.

Müəllimlik işinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Məktəbdə müəllim, uşaq bağçasında tərbiyəçi işləmək olduqca şərəfli və nəcib fəaliyyət sahəsidir. Onlar öz gərgin və qiymətli əməyi ilə cəmiyyət üçün yeni vətəndaşlar hazırlayırlar. Müəllim - tərbiyəçi məhdud görüş dairəsinə malik uşaqların gözünü dünyaya açır, onlara bilik, bacarıq və faydalı vördişlər aşılıyır. Vətənin sabahı üçün leyqəlli vətəndaş formalasdırırlar.

USAQLARI SƏRBƏST DÜŞÜNMƏYƏ ALIŞDIRAQ

Elmira Əliyeva,

Bakı şəhəri, Xətai rayonu 250 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəçisi

Uşaq aləmi sırlı bir dünyadır. Buna nüfuz etmək çətindir. O, bir göz qırpmında dəyişir, başqlaşır. Gərək bunu duya, qiyamətləndirə biləsən. Uşağın varlığına nüfuz etmək, onu elmin, biliyin müxtəlif yollarına istiqamətləndirmək tərbiyəçi sənətinin ən müqəddəs amalına çevriləlidir. Hazırkı dövrün tələbləri uşağı təlim-tərbiyə prosesinin bərabərhüquqlu subyekti kimi qəbul etməyə çağırır. Bu gün təhsil işçiləri uşağın həyatının hər anının maraqlı qurulmasına çalışmalı, onlara münasibətdə ayrı-seçki-liyə yol verməməli, öz səylərini sərbəst ifadə etmələrinə şərait yaratmalıdır.

Keçəcəyim məşğələnin məzmununa uyğun metod və priyomları müəyyənləşdirikdən sonra uşağın məşğələ saatindəki fəaliyyətini başqa fəaliyyət növləri ilə integrasiya olunması yollarını aydınlaşdırıram: məsələn, əgər nitq inkişafı məşğələsində mövzu nağıl yaratmaqdırsa, işi təşkil edirəm. Uşaqlara fəaliyyət növünün seçimində sərbəstlik verirəm. Onların tək və ya qruplarla oyunlarını müşahidə edirəm. Hər gün bir ənənə olaraq qrup otağına yeni oyuncuq, şəkil, kitab gətirirəm və ya güşələrdə dəyişiklik edirəm. Orupa daxıl olan uşaq otağa diqqət yetirir, yeniliyi, dəyişikliyi müəyyən etməyə çalışır. Məqsədim həm uşaqların diqqət və hafızəsini məşq etdirmək, həm də tədqim edəcəyim mövzuya istiqamətverici maraq oyatmaqdır.

Kitab güsəsində müxtəlif şəkil kartları uşaqların diqqətini cəlb etdi. Əvvəlcə şəkillərlə bir qrup uşaq maraqlandı, sonra mən də oyunun iştirakçısına çevrildim. Getdikcə oyuna qoşulan uşaqların sayı artırdı. Hamını şəkillərin nə məqsədlə qoyulması maraqlandırırdı. Şəkillər ətrafinda sorğu yarandı. Bu şəkillərlə nə edək? Müxtəlif təkliflər oldu:

— Gəlin bu şəkillərdən nağıl düzəldək.

Uşaqların özləri də hiss etmədən fəaliyyətə başlayırıq. Oyun fəaliyyətində uşaqlar sərbəst olduqlarından keçid hiss

olunmur.

Məşğələyə hazırlıq mərhələsini keçdikdən sonra, "Məşədə əlində zənbil, nə isə yiğməq istəyən bir qız" şəklini uşaqlara tədqim edərək-göbələk, giləmeyvə, ciyələk, şimşek, kirpi, dovşan, canavar, ayı və s. bir-biri ilə əlaqəsi olmayan şəkilləri uşaqlara göstərib, onlardan istifadə etmək-lə nağıl qurmağı təklif edirəm. Çox vaxt nağılin əvvəlini özlərinin istədikləri formada başlayırlar, bəzən uşaqların arasında nərazılıq, razılaşmamaq halları, yəni işgüzər hay-küy yaranır. Belə hallarda uşaqlara istiqamət verib, nağıla başlayıram. Balaca bir qız meşəyo gedir, uşaqlardan biri "mahnı oxuya-oxuya" gedir. Hansı mahnını oxuyur? Uşaqlar bildikləri mahnıların adlarını sadalayırlar, uyğunlaşdırmağa çalışırlar, müxtəlif variantlar olur, seçimi uşaqlar özləri edirlər ("Kəpənəyim" mahnısı). Uşaqlardan biri "Azərbaycan" mahnısını təklif edir. Yoldaşları e'tirazını bildirirlər:

— Niyə?

O cavab verdi:

— Axı azərbaycanlıdır.

Bə'zi uşaqlara qəribə görünən cavab bə'zilərini qane etdi. Nağılı davam etdirmək məqsədilə şəkillərə baxıb, seçim edən uşaqlar "birdən" sözünə "şimşek çaxdı", "yağış yağıdı", "göy guruldadi", "külək əsdi" və s. kimi təbiət hadisələrinin adlarını sadalayıb əlavə etmək istədilər. Daha sonra "Qızçıqaz sığınacaq axtarır" sözlərini deyərkən uşaqlar şəkillər içərisində böyük bir ağac şəkli tapırlar.

Nağıl quran uşaq davam edir:

— Qız ağacın altında yağışdan gizlənir. Birdən bir dovşan (kirpi, ayı, canavar) gəlir.

Uşaqlar dovşan şəklini seçirlər. Başqa təkliflər də olur, ancaq seçim "dovşanda" qalır.

— Qızın dovşana yazıçı gəlir, ona kök (göbələk, alma, ciyələk, armud) verir.

Uşaqlardan biri razılaşır.

— Kök yoxdur, axı meşədə kök bitmir.

Nağıl quran uşaq:

- O, dovşana yiğdiği göbələkdən verir.
- Bəziləri yenə də razılaşmırlar:
- Axı dovşan göbələk yemir.
- Yenə də "söz assosiasiyyası", "işgüzar hay-küy", "əqli hücküm" metodundan istifadə olunur. Məşğələyə verilən vaxt qurtardığından nağıl tamamlanmamış qalır. Uşaqlar növbəti məşğələdə nağılı daha böyük həvəslə davam etdirəcəklər. Mən uşaq fikrinə, düşüncəsinə sərbəstlik verməklə onların toxəyyülünü, fantaziyasını inkişaf etdirmiş oluram. Bundan əlavə yeni sözler hesabına lügət chtiyatını zənginləşdirir, rəbitəli nitqini inkişaf etdirirəm. Uşaqlar sərbəst, sadə cümlələr qururlar. Onlar sərbəst düşünürək nağıl yaradırlar, müxtəlif təbiət hadisələri haqqında, məşə heyvanları haqqında, məşədə bitən bitkilər haqqında mə'lumat verirlər. Onlarda xeyrxahlıq, rəhmlilik, zöfə kömək göstərmək, vətənə məhəbbət kimi mə'nəvi keyfiyyətlər özünü göstərir.

Gəzinti saatında məşğələnin mövzusu ilə əlaqə yaratmaq məqsədilə onların rastlaşdıqları ağaclar meşədəki ağaclarla müqayisə edildi. Vəhşi quşlar və heyvanlar da ev quşları, ev heyvanları ilə müqayisə edildi. Daha sonra interaktiv tə'lim metodundan istifadə edilərək yaradılmış bu nağıl açıq havada uşaqlar tərəfindən səhnələşdirilir.

Axşam fəaliyyətində gün ərzində uşaqların fəaliyyətinə yekun vurularkən "söz assosiasiyyası" interaktiv metodundan istifadə edilir. Uşaqlar səhər, məşğələ və gəzinti fəaliyyətində gördükleri işə qiymət verirlər. Sual olunur:

- Bu gündə fəaliyyətimizdə biz nə ilə məşqul olduq, nədən səhbət açdıq, nəyi müşahidə etdik?

Uşaqlar "işgüzar hay-küy" yaradır həvəslə fikirlərini söyləyirlər.

Bu tə'lim metodlarını tə'lim-tərbiyə prosesində tətbiq etmək üçün tərbiyəçi interaktiv metodların tətbiqi metodikasını bilməli, pedaqoji ustalığını artırmalı, öz üzərində sə'yle işləməlidir. Pedaqoji ustalıq tərbiyəçi-dən metodik biliklərlə yanaşı müşahidəçilik qabiliyyəti, hər bir uşağı tədqiq edib özünməxsus xüsusiyyətləri üzə çıxarmaq bacarığı tələb edir. Uşaqın yaddaş və hafızəsinin tipi-

ni müəyyən etmək üçün müxtəlif məzmunlu şəkilli kartlardan istifadə etməklə mexaniki və ya mənətiqi hafızənin üstünlüyünü aşkar etməklə uşaqın mənimsemə səviyyəsini, onun meyl və marağını aydınlaşdırmaq olar. Bu məqsədilə cədvəldən istifadə etmək mümkündür. Cədvəlin I qrafasında müxtəlif sənət adamları və ya onların məşğulliyəti təsvir olunmuş şəkillər, II qrafada isə həmin şəkillərə uyğun əşya şəkilləri verilir: çəkməçi-çəkmə, iynə; satıcı-tərəzi, konfet; sürücü-maşın, təker; baliqçi-baliq, tilov; neftçi-buruq, dəniz. Uşaqlara diqqətlə baxıb yadda saxlamağı təklif edirəm. Sonra II qrafada olan şəkilləri götürürəm və yadlarında qalan şəkillərin adlarını deməyi təklif edirəm. Əgər uşaq 5 şəkildən 4-nü düzgün yada salib yerləşdirə bilirsə, onda mənətiqi hafızə üstünlük təşkil edir. Belə uşaqlar mənətiqlə düşünüb cavab vermək, mühakimə yürütmək qabiliyyətinə malik olurlar.

Bu priyomun əksi olan başqa bir priyomdan istifadə etmək olar. I qrafadaki şəkillər saxlanır, II qrafada uşaq I qrafadakı uyğun gəlməyən şəkillər-çəkməçi-konfet; satıcı-buruq; sürücü-tərəzi; baliqçi-iynə; neftçi-təker və ya başqa şəkillər yerləşdirir. Uşaqlara diqqətlə baxıb, yadda saxlamaları təklif olunur, sonra II qrafada olan şəkillər götürülür, uşaqlar yadlarında qalan şəkillorin adlarını sadalayıb 5 şəkildən 4-ü düzgün adlandırılsara, deməli, həmin uşaqda mexaniki hafızə üstünlük təşkil edir. Belə uşaqlar şə'ri tez əzbərleyir, böyük bir mətni yadda saxlaya bilir, riyaziyyati çox sevirlər.

Tə'limdə interaktiv metodlarla yanaşı, testlərdən də istifadə olunur. Bütün bunlar uşaqların bılık səviyyəsini, dünyagörüşünü inkişaf etdirir, uşaq şəxsiyyətinin formallaşması prosesinə xidmət edir.

Məhəmməd Peyğəmbər insanın kamilloşması üçün 3 təməlin varlığını vacib saymışdır: tə'lim, tərbiyə, niyyət (yəni məqsəd). Əgər qarşıya məqsəd qoyulmuşsa, tə'lim, tərbiyə uğurlu olmalıdır. Tərbiyə edən uşaqın istədiyini müəyyənləşdirməyi və istədiyini verməyi bacarmalıdır. Əgər bunu bacarmırsa, deməli, məqsəd yoxdur, məqsəd yoxdursa, nəticə də ola bilməz.

SİNİF MÜƏLLİMLƏRİNİN HAZIRLANMASINDA PEDAQOJİ TƏCRÜBƏNİN ROLU

İmaməddin Zəkiyev,

Bakı Dövlət Pedaqoji Kollecinin Qusar şö'bəsinin metodist müəllimi

Məktəb həyatında indiki dövr təhsil sahəsində islahatlar dövrü, təlimdə keyfiyyət dövrüdür. Təlimdə keyfiyyəti müəllim əməyi təşkil edir. Savadlı, daim axtarışda olan müəllim qabaqcıl təcrübəyə yiyələnən, şagirdə biliyi yeni üsullarla vər bilən müəllim dərsdə keyfiyyətə nail ola bilər. Məktəb həyatında əmələ gəlmış dəyişikliklər, xüsusən program və dərsliklərin yeni keyfiyyətlərə səciyyələnməsi müəllimlərdən ciddi hazırlıq tələb edir.

Məktəb islahati ilə əlaqədar yaranan yenilikləri bilavasitə təlimlə məşğul olan müəllim həyata keçirir. Müasir dövrün tələblərini duymadan, məktəbdə dərsi yaradıcılıqla təşkil etməyi bacarmadan, şagirdlə işləməyin yollarını bilmədən, proqrama uyğun planlaşdırılmanı aparmağı bacarmadan, təcrübəsi olmadan təhsildə keyfiyyətə nail olmaq mümkün deyil. Belə müəllim yaradıcı ola bilməz.

Buna görə də muasir həyat sinif müəllimləri hazırlayan kolleclərdə tələbələrin pedaqoji təcrübə işlərinə yeni istiqamətdə yanaşmağı tələb edir.

Tələbə pedaqoji fəaliyyəti təcrübədə müşahidə və müqayisə etməyi öyrənmədən, təhlil aparmağı və nəticə çıxarmağı bacarmadan müəllimlik bilməz.

Müəllim hazırlığında, xüsusilə sinif müəllimi hazırlığında tələbələrin pedaqoji təcrübələrini düzgün və səmərəli təşkil etməyin əhəmiyyəti böyükdür. Müşahidələr göstərir ki, düzgün təşkil olunmuş təcrübə işləri gələcəkdə seçəcəyi peşənin mahiyyətini başa düşməkdə, xüsusən müəllimlik peşəsinin gənc nəslin yetişdi-

rilməsində rolunu dərk etməkdə ona kömək göstərər.

Bəs bu təcrübə işlərini necə təşkil etmək lazımdır ki, tələbə müəllimlik peşəsinə yiyələnə bilsin. Hər şeydən əvvəl, metodistlər və müəllimlər gələcəyin müəllimi olacaq tələbənin əməyini düzgün təşkil edib, işini qiymətləndirməyi bacarmalıdırular. Tələbənin peşəkarlığını hansı yollarla təşkil etmək olar? Bu məqsədlə metodist və müəllimlər üçün "pedaqoji təcrübə"yə dair tövsiyələrin təşkili vacibdir.

Tələbənin nəzəri hazırlığı artdıqca təcrübənin növləri də mürəkkəbləşdirilməlidir. Burada Təhsil Nazirliyinin təlimat və göstərişlərinə əməl etməklə bərabər, yerli şərait də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, müəllimlik peşəsilə bağlı fəaliyyət növləri-sinifdən-xaric işlər, valideynlərlə əlaqə formaları, müəllimin dərsə hazırlığı, müəllimin dərs deməsi və s. tələbənin təşkilatçılıq bacarığının üzə çıxmasına və digər vərdişlərin təşəkkülünə kömək edir.

Pedaqoji təcrübə zamanı ilk növbədə tələbələrin müşahidələri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müşahidə zamanı tələbələr təcrübəli müəllimlərin fəaliyyətini izləyir, şagirdlərin prosesə qoşulma dərəcəsinə diqqət yetirir, dərsdən sonra müəllimə suallarla müraciət edərək peşənin sırlarını öyrənməyə çalışırlar. Təcrübə dövründə sınaq dərslərinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Burada əsas məqsəd tələbənin təlim-tərbiyə prosessin təhlil etmək və nəticə çıxara bilmək bacarığı aş-

kar edilməlidir. Təcrübə rəhbəri hər bir dörsin təhlilini yüksək fəallıq şəraitində keçirməli, nələri götürmək, nələrdən imtina etməyin vacibliyini tələbələrə başa salmalıdır. Daha çox nələrə fikir verilməlidir?

- məktəblə ümumi tanışlıq;
- ayrı-ayrı sinif müəllimlərinin işi ilə tanışlıq;
- sınaq dösləri keçmək;
- şagirdlərə fordi yanaşmaq, yaşı xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onlarla ünsiyət yaratmaq qabiliyyəti;
- sinifdən xaric tədbirlərin, habelə tərbiyə saatlarının keçirilməsi yolları;
- sinif tərbiyə saatlarında tərbiyəvi tədbirlər, davranış mədəniyyəti haqqında səhbətlərin təşkili;
- tələbə yoldaşlarının rəngarəng fəaliyyətlərinə münasibət bildirmək;

Tələbələr təcrübə keçdikləri dövrə zəruri bacarıqlara yiyələnirlər:

- təcrübə dösləri üçün icmalar, sinifdən xaric tədbirlər və sinif tərbiyə saatları üçün planlar tərtib edirlər;
- dösləri maraqlı qurmaq üçün yeni metod və priyomlar seçirlər;
- dörsdə əyani vəsaitdən yaradıcılıqla istifadə etməyi, yeni əyani vəsait hazırlamağı öyrənirlər;
- dörsdə şagirdlərin yaşına və fiziki inkişafına uyğun forma və yollardan istifadə etməyi öyrənirlər.

Bütün sınaq dösləri, habelə digər tədbirlər tələbə, müəllim və metodistlərlə birlikdə təhlil edilib qiymətləndirildikdə tələbələr addım-addım irəli gedirlər.

Birincilərin məktəbdə ilk günləri bu sinifdə dörs deyəcək müəllim və tələbələrin təcrübə zamanı çox maraqlı bir dövrdür. Uşağın məktəbə alışmasında ilk günlər, ilk həftə özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

Bu dövrdə gələcək müəllimin ilk tanışlığı aşağıdakı fəaliyyət növləri ilə bağlıdır:

İ olmalıdır:

- birincilərin komplektləşdirilməsi yolları ilə tanışlığı;
- birinci dörs həftəsi üçün işin planlaşdırılması;

– birinci dörs günü uşaqların məktəbə qəbulu və bilik günü bayramının qeyd edilməsi;

– ilk dörs günlərində tə'limin məzmunu, təşkili və metodları ilə tanışlığı;

– şagirdlərin fiziki inkişafı, sağlamlığı, sıfahi nitqinin, hesablama vərdişlərinin, təbiət hadisələri haqqında bilik və bacarıqlarının aşkar edilməsi.

Məktəbdə ilk dörs günlərinin, xüsusi ilə birincilərin özünəməxsusluğu labüdüdür. Tələbələr müşahidə zamanı uşaq aləminin qəribəlikləri ilə tanış ola bilərlər.

– Şagirdlərin boyuna, görmə, eşitmə qabiliyyətlərinə görə sinifdə oturdulması, sinif və məktəblə tanışlıq, ümumi davranış qaydaları, tədris ləvaziməti ilə (qələm, dəftər, dərslik, oturacaq yeri, tabaşır və əyani vəsaitlərlə) tanışlığı;

– birincilərin valideynləri ilə əlaqə yolları və s.

Tələbələr bilməlidirlər ki, dörs ilinin ilk günlərində təcrübə zamanı müşahidəçi kimi iştirak etmələrinə baxmayaraq həm də birinci sinif müəlliminin köməkçiləri rolunu oynayırlar.

Bu dövr təcrübə işlərinə aşağıdakılardaxildir:

– birincilərlə tə'lim-tərbiyə prosessində təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsinə müşahidə etmək;

– birincilərin hansı bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələndiklərini aşkara çıxarılması;

– ilk günlər də döslərin təşkilində, sinifdən xaric işlərdə (əyani vəsaitlərin hazırlanması, fasilə zamanı uşaqlarla müxtəlif oyunların təşkili, şagirdlərin sinif qəbulu və onların evə yola salınması və s.) birincilərin müəlliminə yardımçı olmaq;

- ilk valideyn yiğincağının təşkili və keçirilməsində iştirak etmək;
- təcrübə dövründə gündəlik tərtib etmək və qeydlər aparmaq və s.

Təcrübənin hər bir günü görülən işin yekunlaşdırılması ilə başa çatmalıdır. Təcrübə zamanı tələbələr siniflə əlaqədar təessüratını və birincilər haqqında xasiyyətnamə tərtib etməyi bacarmalıdır. Təcrübənin sonunda tələbələrə "Uşağın məktəbə qəbulunu necə təşkil edərdim" mövzusunda kiçik referat yazmayı təklif etmək məsləhətdir.

Diplomqabağı təcrübə dövrü gələcək müəllimin pedaqoji hazırlığı mərhələsi hesab olunur. Bu iş sonuncu kursda tədris planına əsasən yekunlaşdırılır. Təcrübə zamanı tələbələr sinif müəllimi və sinif rəhbəri vəzifəsini yerinə yetirirlər. Onlar dərs deyir, sinifdən xaric tədbirləri təşkil edir, məktəb, şagird və ictimai təşkilatlarla əməli işlə yardım göstərirlər.

Təcrübə işlərinin əsas mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- sinif müəllimi və sinif rəhbərinin təlim-tərbiyə sahəsində bacarığı və səyi ilə, onların iş metodları ilə tanış olmaq;
- pedaqoji kollektivin təlim-tərbiya sahəsindəki işi, ictimai təşkilatların fəaliyyəti, məktəbin maddi-texniki təchizatı ilə tanış olmaq;
- sinif jurnalları, şagird gündəlikləri, şagird şəxsi işlərinin qaydaya salınması yolları ilə tanış olmaq;
- sinif müəllimlərinin metodbirləşmə iclaslarında təcrübə mübadiləsinin təşkili sinif rəhbərləri bölməsinin, pedaqoji şurunun işi ilə tanış olmaq.

Təcrübə dövründə tələbələr şagirdləri dərs məşğələlərinə müstəqil hazırlanmışlığı, yeni materialı dərindən mənimsəməyə, düşünməyə, fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə edib yazmağa sövq etdirir, onlarda fənlərə maraq yaratmaq üçün əlavə məşğələlər təşkil etməyi, əyani vəsait-

lər hazırlamağı, həmin əyani vəsaitlərdən istifadə etməyi öyrənirlər;

Təcrübəçilər valideynlərlə fərdi rüş-söhbətlərin keçirilməsi, valideyn yiğincaqlarında müəyyən məsələlərlə əlaqədar çıxış və mə'rüzələrin hazırlanmas üzərində işləyir, qabaqcıl müəllimlərin metodlarından istifadə etməyi öyrənirlər.

Bu növ təcrubi fəaliyyətinə görə təcrübənin işinə qiymət verilir. Tələbənin pedaqoji təcrübədə fəaliyyətinə yekun qiyməti çıxırlarkən onun pedaqoji fəaliyyətə münasibəti, şagirdlərə, təcrubi işlərə vicdanla yanaşması, təşəbbüskarlıq, fəallıq, sərbəstlik, icraçılıq və intizamlılığı, pedaqoji işin məqsəd və vəzifəsini nədərcədə bilməsi, onun nəzəri və metodik hazırlığı, peşəyönümü sahəsində bacarıq və qabiliyyətinin səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Təcrübə ilə əlaqədar məsələ müzakirə edilərkən tələbənin nəzəri biliyini təcrübədə tətbiqi zamanı hansı yol və vəsítələrdən istifadə etdiyini müəyənləşdirmək vacibdir. Bu, onu çox cəhətli məktəb fəaliyyətində müəllim kimi işləməyə hazırlayır.

Məktəb həyatında ideal tələbə yoxdur, lakin təlim-tərbiyə işində ona kömək edəcək müxtəlif aspektlər mövcudur. Buna görə də pedaqoji təcrübə zamanı çoxvariəntli fəaliyyətə geniş yer verilməlidir. Təcrübəyə rəhbərlik edənlərin başlıca vəzifəsi bu sahələri genişləndirmək və şagirdlərin təlim-tərbiyəsi işinin səviyyəsini yüksəltməkdə tələbəyə kömək etməkdən ibarətdir.

Əlbəttə, gələcəyimiz olan balaların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olacaq sinif müəllimlərinin təcrübə işlərinə rəhbərlik edənlərin diqqəti islahatlar dövrünün tələblərinə cavab verə biləcək müəllim hazırlığına yönəlməlidir.

40 İLLİK YARADICI ƏMƏYİN BƏHRƏSİ

Xaçmaz rayonunun I nömrəli məktəbində öz işini müasir tələblər səviyyesində quran, təlim və tərbiyənin keyfiyyətini yüksəltmək üçün səmərəli axtarışlar aparan, yenilik hissi ilə işləyən müəllimlər çoxdur. Belə müəllimlərdən biri Ənvər Abdullayevdir.

Ənvər Abdullayev 1962-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ibtidai məktəb pedaqoqikası və metodikası fakültəsini bitirdikdən sonra Xaçmaz şə-

metodist kimi müəllimlərə özünün qabaqcıl təcrübəsini öyrədir.

Hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənən müəllim onların valideynlərinə də məsləhətlər verir.

Ə.Abdullayev təlim-tərbiyə prosesində tələbkarlığı, qayğıkeşliyi və davranışlığını ilə şagirdlərin və valideynlərin sevimli müəllimi kimi tanınır.

Onun 1977, 1979, 1983, 1986, 1987-ci və s. illerdə "İbtidai məktəb və məktəbə-qadər tərbiyə" jurnalında qabaqcıl iş nümunəleri, metodik tövsiyələri çap olunmuşdur. Bundan başqa rayon "Dostluq" qəzetində "Ailə və məktəb" güşəsində "Valideyn borcu", "Gündəlik rejimə valideyn nəzarəti", "Böyük həyat salnaməsi", "Şərəfli peşədə" və s. tövsiyələri dərc edilmişdir.

Ə.Abdullayevin əməyi dəfələrlə məktəbdə, RTŞ-də mükafata layiq görülmüş, Təhsil Nazirliyinin fəxri fərmanı ilə təltif olunmuşdur. 1979-cu ildə o, "SSSR-i Məarif Ə'laçısı" döş nişanı ilə təltif edilmiş, "Metodist" və "Baş müəllim" adını almışdır. 1997-ci ildə isə ona "Ali kateqoriyalı müəllim" adı verilmişdir.

1999/2000-ci tədris ilində təhsilin demokratikləşdirilməsi, humanistləşdirilməsi ilə əlaqədar respublika üzrə "İlin ən yaxşı müəllimi" müsabiqəsinin qalibi olmuş və diplom almışdır.

Ə.Abdullayevin 40 illik fəaliyyəti dövründə qazandığı uğurlara görə bütün həmkarları adından onu ürkədən təbrik edir, ona can sağlığı və işlərində daha böyük müvəffəqiyyətlər arzulayıraq.

hər I nömrəli orta məktəbdə sınıf müəllimi işləyir. İşlədiyi 40 il ərzində o, müəllim kollektivinin şagird və valideynlərin dərin hörmətini qazanmışdır.

Ə.Abdullayev şagirdlərə dərin bilik verməyi, yüksək əxlaqi keyfiyyətlər aşılımağı, onları müstəqil Azərbaycanımızın layiqli vətəndaşları kimi yetişdirməyi özünün amalı hesab edir.

Onun zəngin sınıf kabinet var. Oranı fənlərin tədrisinə aid didaktik materiallər, sxemlər və s. əyani vəsaitlər bəzəyir.

Ə.Abdullayev RTŞ-də ştatdankənar

Sərəməz Teyyubov,
*Xaçmaz Rayon Təhsil
Şö'bəsinin metodisti*

İŞİ ÜRƏKLƏ GÖRƏNDƏ

Məktəbəqədər təbiyə işinin mahir ustası, bilici-si və təşkilatçısı ali təhsili Dilşad İlyasova 1967-ci ildə Mingəçevir şəhərində təbiyəçi vəzifəsilə pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. İlk gündən işgüzarlığı, yaradıcılığı ilə fərqlənməsinə, körpələrə ana qayğı-

sı bəslədiyinə, insanpərvərliyinə, xeyrəxahlılığına görə bağçanın kollektivi və valideynləri arasında böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır.

Mingəçevir şəhər təhsil şö'bəsinin rəhbərliyi dəfələrlə Dilşad müəllimin işlədiyi bağçada olmuş, onun yaxşı işi bəyənilmiş və 1971-ci ildən 16 nömrəli "Aynur" körpələr evi-uşaq bağçasının müdürü vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. O, bilik və bacarığına, rəhbərlik səriştəsinə görə tez bir zamanda kollektivin və valideynlərin hörmətini qazanmışdır.

Dilşad müəllim pedaqoji prosesin təşkilində, tə'lim-təbiyənin müasir tələblər səviyyəsində, milli bəşəri dəyərlərə istinad edərək, yeni pedaqoji texnologiya əsasında qurulmasında, uşaqların məktəb tə'liminə hazırlanmasında təbiyəçilərə hərtərəfli elmi-metodik kömək göstərir.

Dilşad müəlliminin öz işini sevməsi, ixtisasını artırması, öz üzərində işləyərək metodik materialları, mətbuat yeniliklərini araşdırması, yaşılı həmkarları ilə dialoqa girməsi, onların qabaqcıl iş təcrübəsini öyrənib, tətbiq etməsi onun püxtələşmiş müdür kimi yetişməsində böyük rol oynamışdır.

O, 30 ildən artıqdır pedaqoji sahədə fəaliyyət göstərir. İşlədiyi müddətdə özünü qabaqcıl, intizamlı, işini bilən müdür kimi göstərmişdir. Eyni zamanda o, daim biliyini artıran, pedaqoji ustalığını təkmilləşdirən mütəxəssis olmaqla yanaşı həssas incə qəlbli, təvəzükkar, ürəkləri oxşayan pedaqoqdur. Elə bu mə'nəvi keyfiyyətlərinə görə uşaqlarm, kollektivin, valideynlərin, içtimaiyyətin sevimlisidir.

16 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası istinad uşaq bağcasıdır. Şəhər üzrə nəzərdə tutulan bütün tədbirlər: seminarlar, seminar-praktikumlar, konfranslar, açıq məşqənlərlər bu bağçada təşkil olunur. Neçə-neçə gənc təbiyəçi, müdür onun qabaqcıl iş təcrübəsini öyrənib, ondan nümunə götürmüşdür. Davamçılarını yetiştirmek onun ümdə vəzifəsidir.

Şəhərin məktəbəqədər müəssisələrinin

pedaqoji kollektivləri bu bağçanın iş təcrübəsi, uşaqların əxlaq, əmək, estetik, fiziki, xüsusi vətənpərvərlik təbiyəsi sahəsində qazanılan uğurlarla yaxından tanış olurlar.

İllər bir-birini əvəz etdikcə bağçanın pedaqoji kollektivi yenidən nailiyyətlər qazanırlar.

16 nömrəli "Aynur" körpələr evi - uşaq bağçası milli programla yanaşı 1998-ci ildən Açıq cəmiyyət İnstytutunun Yardım Fonduñun təqdim etdiyi "Addim-Addim" texnologiyası ilə işləmeye başlamışdır. Bu texnologiyanın tətbiqinin əsas məqsədi sərbəst seçim, məntiqi təfəkkür, əqli çeviklik, müstəqil ümumileşdirmə aparıb təhlil etmək, sərbəst rə'y söylemək qabiliyyətinin inkişafına, uşaqları həyata cəmiyyət üçün faydalı şəxsiyyət kimi yetişdirməyə hazırlamaqdır.

"Addim-Addim" texnologiyası ilə əlaqədar bağçanın nəzdində "Bölgə tədris mərkəzi" yaradılmışdır. Mərkəzin zəngin kitabxanası təbiyəçilərin, müdirlərin, valideynlərin, ixtiyarına verilmişdir. Valideynler fəaliyyət mərkəzində müntəzəm məşğul olurlar. Bağçada yaradılmış valideynlər otağında onlar üçün səhəbətlər, məsləhətlər, seminarlar keçirilir.

Körpələr evi-uşaq bağçasında tə'lim-təbiyənin effektli təşkili, pedaqoji prosesin məraqlı, məzmunlu təşkili üçün lazımi şərait yaradılmış və hər vəsait əldə edilmişdir. Bağçada bu işə yardımçı olan zəngin metodkabinet və idman zalı var.

Respublika üzrə keçirilən "Təhsilin humanistləşdirilməsi" baxımından tə'lim-təbiyə prosesinin diferensiallaşdırılması və fərdiləşdirilməsi"; "Təhsilin humanistləşdirilməsi yolu ilə yeni pedaqoji təfəkkürün inkişafı" müsabiqlərində qələbə çalan müəssisə-bağça "İlin ən yaxşı müəssisəsi" adına layiq görülmüşdür. Bağçanın valideynlərlə əlaqəli işi və əməyi mövzusunda qabaqcıl iş təcrübəsi öyrənilib, ümumileşdirilmiş, şəhərin məktəbəqədər müəssisələri arasında yayılmışdır.

Yaradıcı əməyi və şərəfli işinə görə Dilşad İlyasova Təhsil Nazirliyi, İcra hakimiyyəti, təhsil şö'bəsi rəhbərlikləri tərəfindən dəfələrlə "Fəxri fərman"larla təltif olunmuşdur.

Geniş dünyagörüşü, zəngin ixtisas biliyi ilə sevilib seçilən Dilşad xanımı möhkəm can sağlığı, müqəddəs işində böyük uğurlar arzulayıncı.

Xalidə Məmmədova,
Təhsil Problemləri İnstytutunun
Kiçik elmi işçisi

ƏBƏDİYAŞAR ŞAIR-DRAMATURQ

Emilya Kərimova,
Sevda Abbasova,
pedaqoji elmlər namizədləri

Bu il Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli yer tutan Hüseyin Cavidin anadan olmasının 120 illiyi tamam olur. Represiya illərinin qurbanı H.Cavid möhtərəm prezidentimiz tərəfindən yenidən həyata qaytarılmış, Azərbaycan xalqı tərəfindən layiqince qiymətləndirilmiş və yaradıcılığı əbədiyaşar ömür qazanmışdır.

Prezident Heydər Əliyev H.Cavidin 120 illik yubileyinin respublika məqyasında təntənəli şəkildə keçirilməsi haqqında fərman imzalamışdır. Bu münasibətlə bir sırə rəngarəng tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulmuş, Naxçıvanda şairin ev müzeyinin açılışı olmuşdur.

Hüseyin Abdulla oğlu Rasizadə 1882-ci il oktyabrın 24-də Naxçıvanda ruhani ailəsində anadan olmuşdur. O, ibtidai təhsilini mollaxanada almış, sonra böyük qardaşının yanında ərəb və fars dillərini müükəmməl öyrənmişdir. Hüseyin orta təhsilini M.T.Sidqinin açdığı "Məktəbi-tər-

biyə" adlı yeni üsullu məktəbdə almışdır.

O, 1905-1909-cu illərdə Türkiyəyə səfər etmiş, oranın ədəbi mühiti ilə maraqlanmış, İstanbul Universitetində azad dinləyici kimi ədəbiyyat sahəsində biliyini artırılmışdır. 1910-cu ilin əvvəllerində Naxçıvana qayıdan Hüseyin Tiflis, Gəncə şəhərlərində müəllimlik etmişdir. 1919-cu ildə Bakıya gələn Hüseyin müəllimlik və şairliklə məşğul olmuşdur. Az müddət ərzində o, istədadlı şair, gözəl dramaturq kimi şöhrət tapmışdır. 1937-ci ilə qədər burada yaşamışdır. O dövrün amansız qanunları ilə günahlandırılan yüzlərlə Azərbaycan oğlu kimi H.Cavid də sürgün edilmiş 1944-cü ildə İrkutsk şəhərində vəfat etmişdir.

H.Cavid bədii yaradıcılığı şə'rə başlamışdır. Klassik üslubda ilk əsərlərini "Gülçin" və "Salik" imzaları ilə çap etdirmişdir

H.Cavid yaradıcılığında nə sələflərinə, nə də xələflərinə benzəyir. Onun sənətdə öz səsi, öz nəfəsi, özünəməxsus dəsti-xeti var. Görəsən, bütün yaradıcılığı boyu Cavid nəyi tərənnüm etmir, nəyi axtarmırdı? Bu suala yaziçinin özü belə cavab vermişdir: "Əsiri olduğum bir şey varsa, o da həqiqət və yenə həqiqətdir".

Şairin zəngin yaradıcılıq yolunun ümumi pafosu göstərir ki, bu e'tiraf, bù müddəə tamamilə doğrudur. Son dərəcə mürəkkəb həyat və yaradıcılıq yolu keçən Cavidin ilham pərisi daim həyat eşqi ilə qanad çalmış həqiqətə qovuşmaq həsrəti ilə odlanıb alovlanmışdır.

H.Cavid nə yazmışsa, öz vicdanının hökmü, ürəyinin piçiltisi ilə yazmışdır. O yazmışdır:

*Hər şey sənindir, ey qabil insan,
Gülgün şəfəqlər, zəngin çıçəklər!*

*Hər şey sənindir, ey cahil insan,
Parlaq günəşlər, dilbər mələklər!*

Cavid bu misralarında insanlara məhəbbətini bildirmək kənara yanaşı, öz harayı ilə onları ayıltmaq istəyir. İlk qələm təcrübəsindən, lirik-fəlsəfi şe'rlerindən başlayaraq Cavid cürbəcür suallar qarşısında heyrlənlənən görülür:

"Nə üçün real aləmlə ideal aləm arasında keçilməz sədlər yaradılmışdır?", "Real həyatda xoşbəxt olmaq mümkün deyilmiş?", "Xəyal arınca getmək bəşəriyyət nüancalarını tapacaqmış?", "İnsan fikrində yaşatdığı, arzularında canlandırdığı təmiz, gözəl həyata inamında aldanmırımı?" və s. Hiss olunur ki, şair bu sualların bir çoxunun həllində çətinlik çəkib, bir qismi haqqında fikirləri isə dumanlı və ziddiyətlidir. Nisbətən real şəkildə və düzgün həll etdiyi sualların əksəriyyəti insanların xisləti, təbiəti istəkləri və hisslerinin düzgün tərbiyə olunması fikirləri ilə əlaqədardır.

H. Cavid lirik-romantik şair idi. O dünyaya, insanlara, gözəllik me'yarı ilə baxırıldı. "Mənim tanım gözəllikdir, sevgidir" fikri onun həyata olan aşiqanə münasibətinin aydın ifadəsi idi. Onun bütün yaradıcılığı insanda, təbiətdə və dünyada gözəllik axtarışlarıdır.

Şairin lirik əsərlərində hüzn, kədər, göz yaşı, bədbinlik motivləri aydın görünür. "Get", "Mə'yus bir qəlbin fəryadı", "Ah... yalnız sən", "Bir xatirə" şe'rleri belə əhval-ruhiyyənin təcəssümüdür. "Get" şe'rindən bir parçaya nəzər salaq:

*Mənə anlatma ki, eşq, aləmi-sevda
nə imiş.*

*Bilirəm mən səni, get! Hər sözün
əfsanə imiş.*

*Get gülüm, get gözəlim! Başqa
bir aşiq ara, bul!*

*Duydum artıq sənin eşqindəki
mə'na nə imiş!*

*Bivəfasan, mələk olsan belə
uyquam daha get!*

*Kim ki uymuş sana, könlük kimi
divanə imiş...*

H.Cavid yaradıcılığının ilk dövlərində ictimai-siyasi lirikaya daha çox diqqət vermişdir. Onun "Keçmiş günler" adlı ilk şe'r kitabı 1913-cü ildə, "Bahar şəhər-nömləri" isə 1917-ci ildə çap olunmuşdur.

Bütün böyük sənətkarlar kimi, H.Cavid üçün də həqiqətin ancaq bir mə'nası vardır ki, bu da öz doğma xalqını azad, xoşbəxt və mədəni görmək, ana vətənə xidmət etmək arzusu olmuşdur.

H.Cavidin qəlbi daim xalqın nəfəsi ilə çırpinmiş, xalqın dərdi ilə iztirab çəkmişdir. O, daim müstəqil olmuş, sərbəst düşünüb, sərbəst yaşamışdır. Onun məğrur təbiəti xalq tərəfindən həmişə sevilmişdir. Şairin 1909-cu ildə İstanbuldan göndərdiyi bir məktub onun Vətən hissini və Vətənə xidmət ehtiraslarını aydın ifadə edir: "Qafqazın istiqbalını İrana nisbətən daha ziyadə və parlaq görürəm. İndi əsil məqsəd Vətənə xidmət, həm də layiqincə xidmət etməkdir". Onun bütün yaradıcılığı bu ali məqsədə xidmət etmişdir.

"Öksüz Ənver", "Çoban türküsü", "Kiçik sərsəri", "Dün və bu gün", "Qadın", "Görmədim", "Vərəmli qız" və başqa şe'rlerində mülkədar-burjuua quruluşunun ədalətsizliyi, əməkçi insanların faciəli həyatı təsvir edilir. İlk mətbə əsərlərindən olan "Məsud və Şəfiqə" şe'rində Bakı neft mə'dənlərində çalışılan fəhlələrin dözülməz vəziyyəti sahibkarların tufeyli, firavan həyatı ilə qarşılaşmışdır.

Ədəbiyyat tarixində H.Cavid daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. Onun fəlsəfi və tarixi faciələri, ailə-məişət dramları üslub, yazı manerası forma yeniliyi baxımindan Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələ yaratdığı kimi, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına güclü tə'sir göstərmişdir. Həyat həqiqəti ilə arzu və xəyal arasındaki ziddiyət H.Cavidin dram əsərlərinin əsas motivini təşkil edir, lakin bu ziddiyətlər dövrün özündən irəli gələn ziddiyətlər idi.

*Bir oyuncuqdır cahan başdan-başa,
Qafıl insanlar da bənzər sərxoşa,*

*Səndələr hər kəs əməlsiz, qayğısız,
Həpsi kəndindən xəbərsiz, sayğısız,
Söyləşirlər, anlaşılmaz sözləri,
Həp baxarlar, görməz amma gözləri...*

Onun dramaturgiyasında dövrün ümumbəşəri, böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri öz əksini tapmışdır. İlk mənzum "Ana" pyesindəki hadisələr Dağıstan hayatı ilə bağlıdır. Səlma ana qonaqpərvər, mərd və məğrur bir qadındır. Dramaturq mürəkkəb, yadda qalan bir ana surəti yaratmışdır. Oğlunun qatili özü də bilmədən ana ya pənah aparır, onun evinə sığınır. Ana onu ürək açıqlığı və hörmətlə qarşılıyır. Bir qədər sonra oğlunun qatili olduğunu bildikdə intiqam hissi ilə alışib-yanır, lakin qonağa hörmət etmək adət-ənənəsinə xilaf çıxmaq qorxusu onu sarsıdır, iztirab keçirir. Verdiyi sözə sadıqlık, adət hörmət intiqam hissinə qalib gəlir. Ana qatili bağışlayır. Bu nəcib keyfiyyətlərlə oxucu qəlbində özüne yer tapan ana hörmətə layiqdir. Bununla müəllif göstərir ki, nəciblik, sədaqət, mərdlik kimi keyfiyyətlər yalnız sadə insanlarda ola bilər. Əsərdəki ana, dramaturqun arzu etdiyi genişqəlbli, safruhlu, əhdinə sadıq bir şəxsiyyətdir.

"Maral" faciəsində şəxsiyyət və qadın azadlığı məsələsi qaldırılır. Ailə münasibətlərində feodal-burjua və mürtəce ruhanı əxlaqi görüşləri tənqid edilir.

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə olan "Şeyx Sən'an"ın (1914) mözmunu xalq əfsanəsindən almışdır. Şeyx Sən'an ömrünü ibadətlə keçirən bir şəxsdir. Bir gecə yuxuda bir gözələ aşiq olur. O, hər seydən imtina edir və sevgilisinin ardınca gedir. Onun bütün şərtlərinə razı olur. Sonda Şeyx Sən'an və Tərsa sənəm birlikdə qeyb olub uçurlar.

*"Nədir mə'nasi eşqin" söyləyənlər
nerdə? Bir gəlsin.
Görüb qüdsiyyəti-Səngani, Lal olsun
xəcalətdən .*

*Məhəbbətsiz bütün mə'nayı-xılqət
şübhəsiz heçdir,
Məhəbbətdir, əvət, məqsəd şu
pürəfsanə xılqətdən.*

Bu əsərdə din və məhəbbət, riya ilə həqiqət, sədaqət qarşı-qarşıya qoyulmuşdur. Cavid burada azad sevginin din ehkamına qalib gəldiyini göstərir. Dini, imanı, məhəbbətə dəyişən Şeyx Sən'an özündən sonra "məhəbbət" adlı bir təriqət qoyur. Əsərdə xalqları bir-birindən ayıran dini və milli təəssübkeşlik əleyhinə üşyan-kar cətiraz ruhu hakimdir.

Hüseyin Cavidin yaradıcılığında "İblis" faciəsi mühüm yer tutur. Təsadüfi deyil ki, bu əsər orta məktəbin XI siniflərində tədris olunur. Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində yazılmış bu əsərdə mövcud cəmiyyətin mə'nəvi puçluq və çürüklüyü, daxili ziddiyyətləri, xeyir və şər qüvvələrin qarşılışması göstərilir. Mələk və İblis mühərabənin dəhşətlərindən damışır. İblis bu dəhşətlərin səbəbini insanda görür, Mələk isə İblisi təqsirləndirir ki, fəlakətləri törədən məhz odur. Gənc, romantik Arif isə gah allahi, gah insanları, gah peyğəmbərləri, qanunları gah da İblisi təqsirləndirir. Arif həyatın çətinlikləri qarşısında çəşib qalır, heç cür rahathq tapa bilmir. Cilddən-cildə girən İblis onu tə'qib edir. İblis öz cildində peyda olduğu vaxt Arif onu cəsarətlə qovur, qiyafəsini dəyişib şeyx və ya mürşid sifətində zahir olduğu vaxt Arif onun əlindən öpür. Dramaturq öz qohrəmanını ağır sinaqlardan, çətinliklərdən keçirir. Dövrün sərt, amansız qanunları ilə üzlösdür. İblis və İxtiyar şeyx onu daim inandırmaq istəyirlər ki, həyatda qan tökmədən, altunsuz, silahsız yaşamaq mümkün deyil. Arif İblisin hiylələrindən qaça bilmir. Özü də bilmədən cinayətkarə çevrilir. Əsərin axırında, fəlsəfi və dərin mə'nali monoloqunu söyləyən İblis özü haqqında olan fikirlərə belə yekun vurur:

- İblis nədir?
- Cüməxəyanətlərə bais..

Ya hər kəsə xain olan insan nədir?

– İblis...

Əsərdə dövrün bütün mürtəce qüvvələrinə "İnsan – insana qurddur" fəlsəfəsinin tərəfdarlarına, işgalçi müharibələrə lə'nət yağıdırır.

"İblis" əsəri qan dəryasında boğulan, həyatın ziddiyətləri içərisində çəşib qalan insanlığın faciəsidir. Buna səbəb insanlar arasında yaşayan və kin, ədavət toxumu səpən altın düşkünləri, qan hərisi krallar, iblis xisletli adamlardır. Dünyadakı bütün rəzilətlərin, şor işlərin səbəbi İblis də insanların içərisindədir. Dramaturq İblis surəti vasitəsilə cəmiyyətdə saf qəlbli insanlara zidd olan xainlər qrupunu damğalayır.

"Afət" (1922), "Peyğəmbər" (1923), "Topal Teymur" (1924) kimi əsərlərində dramaturq müharibə və qan tökənləri, insanların əmin – amanlığını pozan toqquşmaları pisləyir.

1929-1937-ci illər H.Cavid yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü olur. Şair bir-birinin ardınca "Səyavuş" (1933), "Şəhla" (1934), "Xəyyam" (1935), "İblisin intiqamı" (1936) əsərlərini yazar.

H.Cavid gənclər, məktəblilər üçün də əsərlər yazmışdır. Bu qəbildən olan əsərlər "Keçmiş günlər" və "Bahar şəbnəmləri" adlı şerlər kitabında toplanmışdır. Bu şerlərdən bir neçəsinə nəzər salaq:

"Öksüz Ənvər" şe'ri doqquz yaşlı bir uşağın məktəbdə sevimli şagirdlərdən biri olduğunu, həm dərslərdən, həm də əxlaqca birinci olan Ənvərin acinacaqlı taleyindən danışır. Atadan yetim qalan Ənvər çox qəmgin və fikirlidir. Çünkü onun yeganə ümidi, pənahı olan anası da ağır xəstədir. Dörsdə davam etsə də, müəllimin nə dediyini anlamır, fikrə dahir. Anası öldükdən sonra hər gün onun məzəni üstə gedən uşaq məktəbə getmir. Müəllim onun dördünü, keçirdiyi iztirabi bilmədən onu danlyair, vurmaq istərkən "Aman, ay an-nəciyim" deyə bayılır. Şair oxucuların diqqətini bu cür kiməsiz, zavallı uşaqların sonrakı taleyinin necə olacağına yönəlmək istəyir.

"Kiçik sərsəri" adlı şe'rində də kiməsiz bir uşağın yorğun, üzülmüş halda küçədə uyuması təsvir olunur. Sanki yoldan ötən qəlbi daş insanlar onu görmürlər. Bu uşaq məsum ikən dövr, zəmanət, ehtiyac onu bir cinayətkarə çərirəcək. Şair ictimai mühitin bədbəxt etdiyi insanların faciəsini qəbəz və nifrat hissi ilə qələmə alır.

"Çiçək sevgisi", "İlk bahar" adlı şe'rində H.Cavid təbiəti, onun gözəlliyini, baharın gəlişini təbii və pərləq boyalarla təsvir etmişdir. "İlk bahar" şe'rində oxuyuruq:

*Dağlar, cəmənlər geyinir al yaşı;
Yerlər, göylər parıldar işil-işil,
Bülbüllər ötüşür, cəh-cəh vururlar,
Güllüklərdə dügün, dərnək qururlar.
Sevgili bir çoban, on bir yaşında
Dündük çalar axar sular başında.*

Bu gözəl təsvirlərlə yanaşı, çiçəklərlə oynayan, çiçək kimi gözəl, məsum bir qızçığazın məzara gömüldüyünü, bir annan öz xəstə uşağına ağlaya- ağlaya oxşadığını şair ürək ağrısı ilə qələmə almışdır.

H.Cavid ömrünün mənasını gənc nəsilin təhsil və təriyəsində görürdü. Bu səbəbdən o ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimlik edirdi.

H.Cavid "Qız məktəbində" adlı şe'rində zəngin ailədən olan məktəbli qızın dahilən nə qədər sadə olduğunu göstərmışdır:

*– Yavrum, quzum! Adın nədir?
– Gülbahar.
– Pəki sənin anan, baban varmı?
– Var.
– Nasıl, zənginmidir baban?
– Əvət, zəngin bəyzadə.
– Öylə isə geydiyin geyim neçin
böylə sadə?*

*Yoxmu sənin incilərin,
altun bilərziklərin?*

Söylə yavrum! Heç saxılma...

– Var əfəndim, var... lakin

Müəlliməm hər gün söylər:

Onların yox qiyməti,

- Bir qızın ancaq bilgidir,
təmizliyidir ziynəti.*
- Pək doğru söz...
Bu dünyada sənin ən çox sevdiyin
Kimdir quzum, söylərmişən?*
- Ən çox sevdiyim ilkin
O allah ki, yeri, göyü,
insanları xəlq eylər.*
- Sonra kimlər?
- Sonra onun göndərdiyi elçilər.
- Başqa sevdiklərin nasıl, yoxmu?
- Var...
- Kimdir onlar?
- Anam, babam, müəlliməm,
bir də bütün insanlar...*

Ümumtəhsil məktəbinin VIII sinifində H.Cavidin "Azər" dramatik poemasından "Kömür mədənində" hissəsi tədris olunur. Bu mənzum dastan 1926-1936-cı illər arasında ayrı-ayrı başlıqlar altında yazılmışdır. Tədris olunan parçada Azər Almaniyanın Rur hövzəsində kömür mədənlorini görür, fəhlələrin ağır həyatı ilə tanış olur. Bu mədənlər "Dantenin cəhənnəmində fərqlənməyən" yoxsullar məzarıdır. Bu məzarın qurbanları isə qabarlı əllərdir. Bu əsarət və köləliyə qarşı çıxan fəhlələri sahibkar işdən qovmuşdur. Azər bu fəhlələrin halına acıyr, onlara yeni nəmuslu rəhbərlər arzulayır.

Əsərin qəhrəmanı Azər poemanın bütün hissələrində iştirak edir. Baş verən hadisələrə öz münasibətini bildirir. Şair öz qəhrəmanı Azəri Avesta müəllifi Zərdüşte bənzədir. "Azər" poemasında ədəbi sülh mövzusu mühüm yer tutur. Poemada qəhrəmanın ədalətsiz müharibələrə qarşı nüfətini əks etdirən səhnələr çoxdur. O sülh tərəfdarıdır. Hər yerde "Sizi mən sülhə cələyirom dəvət" deyir. O inanır ki, müharibələrə son qoymaq üçün dünyanın hər yerdində xalqlar müharibə fitnəkarlarının kökünü kəsməlidirlər. Əsərdə Azərin bəyəndiyi, təbliğ etdiyi yeni ideyalar müəllifin özünün ideyalarıdır. Bu cələ ideyalarıdır ki, indi də öz müasirliyini itirməmişdir.

H.Cavid bədii əsərlər haqqında deyirdi:

— Əsl əsər uzunömürlü olmalı, vaxtaşını çap edilməli, tamaşa yoxulmalıdır, nəsil-lərə çatdırılmalıdır.

Yeri gəlmışkən deyək ki, onun çox gözəl yaddası var idi. O, demək olar ki, əsərlərini ezbər biliirdi, lakin tələbələrinə öz əsərləri haqqında dañışmadı. Şəxsən Cavid tənianlar onu belə xarakterizə edərdilər: səmimi, hər sözü deyərkən müsahibinin gözlərinə baxan, şagird və tələbələrinin qayğısına qalan, ciddi və müəllim kimi çox tələbkar idı. O deyirdi:

*Mən istərəm şəfəqlər çiçəklərdən,
Ay günəşdən, insanlar mələklərdən,
Nə gözəllik varsa, çalsın da birdən
Həpsi bir baxışda şikarım olsun,
Mən istərəm hər nə var uzaq, yaxın
Böyük dəhilərin, qəhrəmanların
Bütün ruhi bir çöhrədə parləsin.*

Belə bir şəxsiyyəti min cür böhtanlarla ittiham edərək Uzaq Şərqə sürgün edirlər. O, sürgündə də bir şəxsiyyət kimi hörmət və cətiram qazınmışdır. Soyuqdan və xəstəlikdən əziyyət çəksə də, evinə nikbin ruhlu məktublar yazır. Sürgündə on çox təklikdən əzab çəkir. Bir gün ocaq başında oturub şe'r yazan şairə bir nəfər yaxınlaşır və Azərbaycan dilində müraciət edərək anasının toxuduğu isti canlığı oynındən çıxarıb Cavidə geyindirir. Şair olindo yazdığı kağız parçasını ocağa atr. Dustaq ondan nə yandırıldığını soruşur:

Cavid deyir:

— Şe'r idi. "Tənha" adlı bir şe'r. Sizi gördüm başa düşdüm ki, tənha deyiləm və ona görə də yandırdım.

Şairin cavabından görünür ki, o uzaq, soyuq, yad diyarda xalqının tək bir nümayəndəsini, doğma dilimizdə danişığı eşidərkən nə qədər sevinmiş, ona göstərilən qayğıdan mütəəssir olmuş, artıq özünü tənha hiss etməmişdir. Xalq, vətən sevgisi soyuğa və tənhalığa üstün gəlmişdir.

Cavid filosof şairdir. O ədəbiyyat tariximizdə daima yaşayacaq. Yaşadığı dövrün və özündən sonrakı bütün dövrlərin şairi olaraq qalacaqdır.

GƏNC İSTE"DAD

Fərid Əlizadə 1990-cı ildə Bakıda anadan olmuşdur. O, indi 56 nömrəli məktəbin YI sinif şagirdidir. Fərid dərs o'laçısıdır. O, daim öz üzərində çalışır. İngilis və rus dillərində daşı bilir. İndi ərəb dilini öyrənir. Ərəb qrafiki ilə yazılmış kitabları oxuyur. "Qur'ani-Kərim"i ərəb dilində oxumağı bacarıır.

Fərid həm də şə'r yazmaqla məşqul olur. Şə'rleri dövrü mətbuatda dərc edilir.

Bu ilin iyul ayında o özünün "Quzey Kibrisim" adlı şe'rini Quzey Kibrisə göndərmiş və müqabilində oranın dövlət başçısından aşağıdakı məzmunda məktub almışdır.

"Sayın Ferid Alizade. Bakü. "Kuzey Kibrisim" başlıklı anamlı şiiriniz için en içten duygularımla teşekkür eder, sağlık, mutluluk ve başarılar dilerim".

Sayılarımla Rauf R. Denktaş

KKTC Cümhurbaşkanı

Lefkoşa

11 Temmuz, 2002

Aşağıda Fərid Əlizadənin iki şe'rini oxucularımıza təqdim edirik.

KUZEY KIBRISIM

Denktaşın vətoni, bozqurt ocağı,
Qeyrətlər mənbəyi, Türkün torpağı,
Gözəlyurt, Yaşılıköy, Beşbarmak dağı,
Daşı müqəddəsdir, Kuzey Kibrisim!

Oğlunun qanını bayraqa yaxan,
Göylərə qaldırıb qürurla baxan,
Şəhid anasının gözündən axan
Yaşı müqəddəsdir, Kuzey Kibrisim!

Şiddətli atəşdən, səsdən oyanmış,
Düşmən qarşısında mətin dayanmış,
Mehmetçik-əsgərin qana boyanmış
Qaşı müqəddəsdir, Kuzey Kibrisim!

ÜRƏYİM BİLİR

Vətənimdə hay-küy salan küləklər,
Cürbəcür musiqi çalan küləklər,
İstədiyin zorla alan küləklər,
Nə qədər əzizdir, ürəyim bilir.

Vətəndə zavodun yağlı hisi də,
Pasatmış dəmiri, çürük misi də,
Bütün yaxşları, bütün pisi də,
Nə qədər əzizdir, ürəyim bilir.

Sohərlər qalxanda təravətli meh,
Dürr dənəsi olan, inci kimi şəh,
Düzüb yaratdığı, nur saçan təsbeh,
Nə qədər əzizdir, ürəyim bilir.

Doğulduğum yerdir, Vətənim mənim,
Heç kəsə vermərəm, bilsin düşmənim.
Çünki qeyrətimdir mənim Vətənim,
Nə qədər əzizdir, ürəyim bilir.

I SINIF
ANA DILİ

- 4 fevral. **Oxu.** “Əziz birincilər”. “Bizi nələr əhatə edir?”
 5 fevral. **Oxu.** Təbiət.
Yazı. “Bizi nələr əhatə edir?” Mətnin axırıncı abzasının üzündən köçürülməsi.

QIS

- 6 fevral. **Oxu.** “Qışda”, “Qar” (M.Seyidzadə).
 7 fevral. **Müşahidə.** Təbiətdə baş verən hadisələr üzərində.
Yazı. M.Namazın “Qar” şe’rinin müəllimin diktəsinə əsasən yazılması.
 8 fevral. **Oxu.** “Qar”. (X.Əlibəyli).
Yazı. Şe’rin bir bəndinin üzündən köçürülməsi.
 10 fevral. **Oxu.** “Pəncərədə naxışlar”
Hüsnəxət. “Hüsnəxət” dərs vəsaiti ilə tanışlıq. 1-ci səhifəsi üzrə iş.
 11 fevral. “Dörd arzu”. (K.D.Uşinski).

AİLƏ

- 19 fevral. **Oxu.** “Ana” (İ.Səfərli). “Hamidən qəşəng”.
Yazı.
 20 fevral. **Oxu.** “Ata”.
 21 fevral. **Oxu.** Əşya dörsi. “Qar və biz”.
Yazı. M.Namazın “Atanın əlləri” şe’rinin bir bəndinin üzündən köçürülməsi.
 22 fevral. **Oxu.** “Ad günü”.
Yazı. İ.Səfərlinin “Ana” şe’rinin bir bəndinin yaddaşa əsasən yazılması.

SÖNİN SAĞLAMLIĞIN

- 24 fevral. **Oxu.** Sağlamlığın şərtləri.
Hüsnəxət. “Hüsnəxət” dərs vəsaitinin 2-3-cü səhifələri üzrə iş.
 25 fevral. **Oxu.** “Ağlılı məsləhət”

YAXŞI İŞLƏR GÖRƏK

- 26 fevral. **Oxu.** “Kəçərpikəsən qoca və cavan” (N.Gəncəvi).
Yazı. **Hüsnəxət.** “Hüsnəxət” dərs vəsaitinin 27-ci səhifəsindən çöl quşlarının adlarının köçürülməsi.
 27 fevral. **Oxu.** Ekskursiya (təbiətdə baş verən dəyişikliklərlə tanış olmaq məqsədilə meşəyə, bağa , parka).
 28 fevral. **Oxu.** “Böyüklərə hörmət et” (M.Dilbazi).
Hüsnəxət. “Hüsnəxət” dərs vəsaitinin 28-ci səhifəsindən vəhşi heyvanlarının adlarının üzündən köçürülməsi.
 1 mart. **Oxu.** “Qoca qadındır” (V.Oseyeva).

- Yazı.** "Hüsnxət" dərs vəsaitindən "Dörd kəpənək" hekayəsinin birinci dörd sətrinin üzündən köçürülməsi.
3 mart. Oxu. "Əsil yoldaş".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 4-5-ci səhifələri üzrə iş.
4 mart. Oxu. "İki yoldaş" (L.Tolstoy).
5 mart. Oxu. "Qarışqa və göyərçin".
Yazı. "Qarışqa və göyərçin" hekayəsindən bir hissənin üzündən köçürülməsi.
6 mart. Oxu. "Açgöz it".
7 mart. Oxu. "Anamın bayramı".
Yazı. Qişın əlamətlərini bildirən sözlərin müəllimin diktösində əsasən yazılıması.
10 mart. Oxu. "Tülkü və durna".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 6-7-ci səhifələri üzrə iş.

GƏLİN, OYNAYAQ

- 11 mart.** Oxu. "Can gülüm, can-can!" A.Şaiq.
12 mart. Oxu. "Mən də, mən də". "Saymaca".
Yazı. Bildikləri oyun adlarının yazılması.
13 mart. Oxu. "Yaz günləri" (M.Ə.Sabir)
14 mart. Oxu. Müşahidə. "Müşahidə aparın" başlığı altında verilmiş suallar və tapşırıqlar əsasında).
Yazı. Yazın əlamətlərini bildirən sözlər və söz birləşmələrinin yazı taxtasından köçürülməsi.
15 mart. Oxu. "Gün çıx, gün çıx", "Ayaq izləri".
Yazı. "Ayaq izləri" şə'rinin üzündən köçürülməsi.
17 mart. Oxu. "Qaranquş".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 10-11-ci səhifələri üzrə iş.
18 mart. Oxu. "Novruz".
1 aprel. Oxu. "Yazda təbiət".
2 aprel. Oxu. "Bahar mənəm" (N.Xəzri).
Yazı. "Yazda təbiət" mətninin birinci abzasının üzündən köçürülməsi.
3 aprel. Oxu. "Yazda təbiət".
4 aprel. Oxu. Əşya dərsi (Tezciçəkləyən ağaclar).
Yazı. "Bahar mənəm" şə'rinin bir bəndinin əzbərdən yazılıması.

CANLI TƏBİƏT

- 5 aprel.** Oxu. "Canlılar aləmi".
Yazı. Mətnə aid şəkillərdə təsvir olunmuş əşyaların adlarının yazılıması.

EV HEYVANLARI

- 7 aprel.** Oxu. "Ev heyvanları".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 14-15-ci səhifələri üzrə iş.
8 aprel. Oxu. "Keçi" (A.Şaiq), "Tərs keçilər".
9 aprel. Oxu. "Çoban", "Quzum" (M.Araz).

- Yazı.** Ev heyvanlarının və quşlarının adlarının yazılması.
10 aprel. **Oxu.** Müşahide. (Yazda həşəratların oyanması üzrində).

KOSMOS

- 11 aprel.** **Oxu.** "Kosmonavt olmaq istəyirəm".
Yazı. Müəllimin diktəsi ilə mətnin bir hissəsinin yazılması.
12 aprel. **Oxu.** "Bip-bipin nəğməsi" (T.Elçin).
Yazı. Müəllimin diktəsi ilə şe'rİN bir hissəsinin yazılması.
14 aprel. **Oxu.** "Zırqrov" (L.Tolstoy).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 16-17-ci səhifələri üzrə iş.

VƏHŞİ HEYVANLAR

- 15 aprel.** **Oxu.** "Vəhşİ heyvanlar", "Uşaq və dovşan" (A.Şaiq).
16 aprel. **Oxu.** Əşya dərsi ("Ov heyvanları"). "Ovçu oğlan" (Ə.Səmədli)
Yazı. "Ovçu oğlan" şe'rİNIN bir bəndinin üzündən köçürülməsi.
17 aprel. **Oxu.** "Ceyran" (S.Məmmədzadə).

ƏHLİLƏŞDİRİLM İŞ QUŞLAR

- 18 aprel.** **Oxu.** "Ev quşları".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 22-ci səhifəsindən "Bizim sinif" mətni üzrə.
19 aprel. **Oxu.** "Cücələr" (A.Səhhət).
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 22-ci səhifəsindən "Parkda" mətni üzrə.
21 aprel. **Əşya dərsi.** ("Ev quşları və çöl quşları").
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 18-19-cu səhifələri üzrə iş.

VƏHŞİ QUŞLAR

- 22 aprel.** **Oxu.** "Qanadlı dostlarımız".
23 aprel. **Oxu.** "Durna" (R.Əfəndiyev).
Yazı. İmla. Müəllimin diktəsi ilə bizim yerlərə uçub gələn quşların adlarını yazmaq.
24 aprel. **Oxu.** "Yanıltmaclar".
25 aprel. **Oxu.** Ekskursiya (Canlılar aləmi ilə tanış olmaq məqsədilə, meşəyə, çölo, bağa, heyvanlar parkına, fermaya və s.).
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 22-ci səhifəsindəki "Qaranquş və sərçə" mətni üzrə.

VƏTƏN

- 26 aprel.** **Oxu.** "Ana yurdumuz".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 23-cü səhifəsindəki "Dövlət rəmzləri" mətni üzrə.
28 aprel. **Oxu.** "Bayraqımız və gerbimiz".
Hüsnxət. "Hüsnxət" dərs vəsaitinin 20-21-22-ci səhifələri üzrə iş.
29 aprel. **Oxu.** "Respublika günü".

- 30 aprel.** **Oxu.** "Heydər baba".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 22-ci səhifəsindəki
 "Doğma dilimiz" mətni üzrə.
- 1 may.** **Oxu.** "Biz Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıyıq".
2 may. **Oxu.** "Bakı" (Z. Cabbarzadə).
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 23-cü səhifəsindəki
 "Məktəbimiz" mətni üzrə.
- 3 may.** **Oxu.** Müşahidə. (Nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti üzərində).
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 23-cü səhifəsindəki rabitəsiz
 mətnlər üzrə.
- 5 may.** **Oxu.** Yol hərəkəti qaydaları (79-cu səhifə üzrə).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dörs vəsaitinin 23-24-25-ci səhifələri üzrə iş.
- 6 may.** **Oxu.** "Yolda oynamaq qorxuludur".
- 7 may.** **Oxu.** "Qara qızıl".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 24-cü səhifəsindəki rabitəsiz
 mətnlər üzrə.
- 8 may.** **Oxu.** "9 May qələbə günüdür".

QIZMAR YAY

- 10 may.** **Oxu.** "Yay".
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 24-cü səhifəsindəki
 "Ana dili" mətni üzrə.
- 12 may.** **Oxu.** "Günəş" (C.Məmmədov).
Hüsnxət. "Hüsnxət" dörs vəsaitinin 29-cu səhifəsi üzrə iş.
- 13 may.** **Oxu.** "Sünbüllüm" (H.Ziya).
- 14 may.** **Oxu.** "Ay nə üçün çilpaq gəzir?"
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 25-cü səhifədəki "Tə'rif"
 mətni üzrə.
- 15 may.** **Oxu.** Ekskursiya (Təbiətin qorunması ilə tanışlıq məqsədilə.).
16 may. **Oxu.** "Təbiəti sevək" (Y.Kərimov).
Yazı. İmla. "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 25-ci səhifəsindəki "Şəhər
 bağında" mətni üzrə.
- 17 may.** **Oxu.** "Uşaqların bayramı".
Yazı. Yekun. Yay tapşırığı.

II SINIF OXU

QONAQ GƏLİR ELƏ QIŞ (davamı)

- 96-ci dörs.** Sinifdən xaric oxu.
97-ci dörs. "Qar altında həyat".
98-ci dörs. "Şımmış səhəng".
99-cu dörs. "Meşə həkim".
100-cü dörs. Bölməyə dair ümumilikləşdirici dörs.

XEYİRXAH İŞLƏR GÖRƏK

101-ci dərs.	“İnsana məhəbbət”.
102-ci dərs.	“Buyurun əyləşin” (X.Hasilova)
103-cü dərs.	Sinifdənxbər oxu.
104-ci dərs.	“Əkərik yeyərlər” (“Kəlilə və Dimnə”dən).
105-ci dərs.	“Çörək”, “Uşaqlıq xatirəsi” (T.Bayram).
106-ci dərs.	Ekskursiya (Meşəyə, bağa, parka).
107-ci dərs.	Sinifdənxbər oxu.
108-ci dərs.	“Ehtiyathlı olun”.
109-cu dərs.	“Xəsis və xeyirxah” (R.Əfəndiyev).
110-cu dərs.	“Yalançı çoban”.
111-ci dərs.	“Yoxsul balıqçı”.
112-ci dərs.	Bölməyə dair ümumiləşdirici dərs.
113-cü dərs.	Sinifdənxbər oxu.

EL BİLİR Kİ, SƏN MƏNİMSƏN

114-cü dərs.	“Bizim ana vətənimiz”.
115-ci dərs.	“Azərbaycan prezidenti”.
116-cı dərs.	Xaricdəki qardaşlarımız və yurdaşlarımız.
117-ci dərs.	“Bakıda”.
118-ci dərs.	“Yanardağ” (Ə.Səmədli).
119-cu dərs.	Sinifdənxbər oxu.
120-ci dərs.	Ekskursiya (yaşayış məntəqəsinə).
121-ci dərs.	“Neft daşlarında”.
122-ci dərs.	Əşya dərsi. “Neft”.
123-cü dərs.	“Kəndimiz”.
124-cü dərs.	“Sünbülüm” (H.Ziya).
125-ci dərs.	Sinifdənxbər oxu.
126-ci dərs.	Əşya dərsi. “Taxıl bitkiləri”.
127-ci dərs.	“Dağlar gözəli”.
128-ci dərs.	Müşahidə (fəsli dəyişmələr üzərində).
129-cu dərs.	“Göy göl”.
130-cu dərs.	“Kür çayı”.
131-ci dərs.	Sinifdənxbər oxu.
132-ci dərs.	Əşya dərsi. “Canlıların insanlara xeyri və zərəri”.
133-cü dərs.	Sayaçı sözlər.
134-cü dərs.	“Qartal balasının səhvii”.
135-ci dərs.	“Hamısı mənimdir” (M.Aslan).
136-ci dərs.	“Sərhəddə səhbət”.
137-ci dərs.	Sinifdənxbər oxunun yekunlaşdırılması.
138-ci dərs.	“Keçmişdə və indi”.
139-cu dərs.	“İlk dəfə şəhərdə”.
140-ci dərs.	Küçə hərəkəti qaydaları. “Yol hərəkəti nişanları”.
141-ci dərs.	“Qadınlar bayramı”.

- 142-ci dərs. “Ana” (C.Məmmədov).
 143-cü dərs. Müşahidə. (111-ci səhifədəki material əsasında).

GƏL, GƏL A YAZ GÜNLƏRİ

- 144-cü dərs. “Yazda”.
 145-ci dərs. “Qaranquş” (T.Elçin)
 146-ci dərs. “İlk bahar” (A.Səhhət)
 147-ci dərs. Əşya dərsi. Canlılar.
 148-ci dərs. Sinifdənxaric oxu.
 149-cu dərs. “Novruz nəğmələri”.
 150-ci dərs. “Səməni”
 151-ci dərs. “Sular hara tələsir?” (Ə.Səmədli)
 152-ci dərs. “Su həyatdır”
 153-cü dərs. “Təbiətdə suyun rolu” (“Təcrübə” mətnindən də istifadə etməklə)
 154-cü dərs. “Quşlara daş atmayıñ” (M.Gülgün)
 155-ci dərs. Sinifdənxaric oxu.
 156-ci dərs. “Ov quşları” (səh. 118)
 157-ci dərs. Bölməyə dair ümumiləşdirici dərs.

EL BİLİR Kİ, SƏN MƏNİMSƏN (davamı)

- 158-ci dərs. “Azərbaycanım mənim” (M.Rahim)
 159-cu dərs. “Günəş sistemi”
 160-ci dərs. “İlk uçuş”
 161-ci dərs. Sinifdənxaric oxu.
 162-ci dərs. “Metro”
 163-cü dərs. “Ən gərəkli zavod”
 164-cü dərs. Ekskursiya. (Elektrik stansiyasına, onunla əlaqədar obyektlərə)
 165-ci dərs. “İnsanların köməkçisi”.
 166-ci dərs. “Azərbaycan milli ordusu”.
 167-ci dərs. Sinifdənxaric oxu.
 168-ci dərs. “Azərbaycan torpağıyam” (Z.Yaqub).
 169-cu dərs. “Hərbi xidmətə çağırış”
 170-ci dərs. Ekskursiya (Tarixi abidələrə)
 171-ci dərs. “Vətənin keşiyində” (M.Dilbazi)
 172-ci dərs. “Bədxah qonşular”
 173-cü dərs. Sinifdənxaric oxu.
 174-cü dərs. “Gənc qəhrəman”.
 175-ci dərs. “Şəhidlər xiyabani”.
 176-ci dərs. “İki əsgər” (A.Alxasov).
 177-ci dərs. “Top güləsinin qəlpəsi”.
 178-ci dərs. “Göyərçin”.
 179-cu dərs. Sinifdənxaric oxu.
 180-ci dərs. “Sərhədçilərin kiçik dostu”.
 181-ci dərs. “Dünya bizim evimizdir” (M.İsmayıł).

- 182-ci dərs.** Bölməyə dair ümmüniləşdirici dərs.
183-cü dərs. Qələbə günü haqqında müsahibə.
184-cü dərs. Sinifdənxaric oxu.

QIZMAR YAY

- 185-ci dərs.** “Yayda”.
186-ci dərs. “Yay gəlib” (H.Ziya).
187-ci dərs. “Ətraf aləmi qoruyaq” (145-ci səhifədəki şəkildən də istifadə etməklə).
188-ci dərs. “Bülandırma bulağı” (M.Günər).
189-cu dərs. “Güllə” (E.Mehdiyev).
190-ci dərs. Sinifdənxaric oxu.
191-ci dərs. “Yaylaqlar” (T.Mahmud).
192-ci dərs. Ov heyvanları.
193-cü dərs. “Allahın məhəbbəti”.
194-cü dərs. “Şanlı 28 May”.
195-ci dərs. “Uşaqların müdafiə günü”.
196-ci dərs. Bölməyə dair ümmüniləşdirici dərs. Yekun. Yay tapşırığı.

II SINİF AZƏRBAYCAN DİLİ

- 79-ci dərs.** İnşa. Təbiətə ekskursiyaya əsasən “Qışda” mövzusunda inşa.
80-ci dərs. Çalışma 198-202.
81-ci dərs. Yoxlama imla. “İmlə mətnləri məcmuəsi”nin 39-ci səhifəsindəki “Bostanda” mətni üzrə.
82-ci dərs. Dərs ilinin birinci yarısında keçilmişlərin təkrarı.

ƏLİFBA

- 83-cü dərs.** Çalışma 203-206.

VURĞU

- 84-cü dərs.** Çalışma 207-210.
85-ci dərs. Hüsnxət. *k* K hərfinin (səh. 18) yazılıması.
86-ci dərs. Çalışma 211-215.
87-ci dərs. Çalışma 216-222.

QOHUM SÖZLƏR

- 88-ci dərs.** İnşa. Dərsliyin 57-ci səhifəsindəki seriya şəkillər üzrə “Alma bağında” mövzusunda inşa.
89-cu dərs. Hüsnxət. *ə*, *ə*, *x*, *X* hərflərinin (səh.19) yazılıması.

ƏŞYANIN ADINI BİLDİRƏN SÖZLƏR

- 90-ci dərs.** Çalışma 223-227.

91-ci dərs.	İfadə. "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 48-ci səhifəsindəki "Ana məhəbbəti" mətni üzrə.
92-ci dərs.	Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 43-cü səhifəsindəki "Azərbaycanlılar" mətni üzrə.
93-cü dərs.	Çalışma 228-231.
94-cü dərs.	Çalışma 232-235.
95-ci dərs.	Hüsnəxət. S, Ş hərflerinin (səh. 20) yazılması.
96-ci dərs.	Çalışma 236-239.
97-ci dərs.	Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 41-cü səhifəsindəki xəbərdarlıqlı imlanın üçüncüüsü üzrə.
98-ci dərs.	Çalışma 240-244.
99-cu dərs.	Çalışma 245-249.
100-cü dərs.	Hüsnəxət. A, M hərflerinin (səh. 21) yazılması.

SÖZLƏRİN ƏVVƏLİNĐƏ BÖYÜK HƏRFİN İŞLƏNMƏSİ

101-ci dərs.	Çalışma 250-253.
102-ci dərs.	İfadə. "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 50-ci səhifəsindəki "Pələng" mətni üzrə.
103-cü dərs.	Çalışma 254-257.
104-ci dərs.	İnşa. 256-ci çalışma üzrə hekayənin yazdırılması.
105-ci dərs.	Hüsnəxət. I, İ hərflerinin (səh. 22) yazılması.
106-ci dərs.	Çalışma 258-261.
107-ci dərs.	Çalışma 262-265.

TƏKİ VƏ CƏMİ BİLDİRƏN SÖZLƏR

108-ci dərs.	Çalışma 266-269.
109-cu dərs.	Çalışma 270-275.
110-cu dərs.	Hüsnəxət. H, N hərlərinin (səh. 23) yazılması.
111-ci dərs.	Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 45-ci səhifəsindəki "Şəkiyə" mətni üzrə.

ƏŞYANIN NECƏLİYİNİ BİLDİRƏN SÖZLƏR

112-ci dərs.	Çalışma 276-279.
113-cü dərs.	Çalışma 280-283.
114-cü dərs.	Çalışma 284-287.
115-ci dərs.	Hüsnəxət. T, F hərlərinin (səh 24) yazılması.
116-ci dərs.	İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 51-ci səhifəsindəki "Mehriban qardaş" mətni.
117-ci dərs.	Çalışma 288-292.
118-ci dərs.	Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 49-cu səhifəsindəki "Qış axşamı" mətni üzrə.
119-cu dərs.	Hüsnəxət. B, R hərlərinin (səh. 25) yazılması.
120-ci dərs.	İnşa. İnsanın yazılmışından bir neçə gün əvvəl müəllim uşaqları şəhərin (kəndin) küçələrinə gözintiyə aparır.
121-ci dərs.	Çalışma 293-296.

- 122-ci dərs.** Hüsnxət. *P, D* hərflərinin (səh. 26) yazılması.
- 123-cü dərs.** Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 50-ci səhifəsindəki "Məşədə səhər" mətni üzrə yoxlama imla yazdırılır.
- 124-cü dərs.** Çalışma 297-300.
- 125-ci dərs.** İfadə. "İfadə mətnləri məcmuəsi"nin 53-cü səhifəsindəki "Ayi və bal" mətni üzrə.
- 126-ci dərs.** Çalışma 301-304.
- 127-ci dərs.** Hüsnxət. *j, y, p, f, q, g, ġ* hərflərinin (səh. 33) yazılması.
- 128-ci dərs.** Çalışma 305-307.
- 129-cu dərs.** Çalışma 308-310.
- 130-cu dərs.** Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 50-ci səhifəsindəki "Çiçək" mətni üzrə.

ƏŞYANIN HƏRƏKƏTİNİ BİLDİRƏN SÖZLƏR

- 131-ci dərs.** Çalışma 311-314.
- 132-ci dərs.** Çalışma 315-318.
- 133-cü dərs.** Hüsnxət (səh.33).
- 134-cü dərs.** İfadə. "İfadə üçün mətnlər" məcmuəsinin 54-cü səhifəsindəki "Əsl dost" mətni üzrə.
- 135-ci dərs.** Çalışma 319-323.
- 136-ci dərs.** Çalışma 324-328.
- 137-ci dərs.** Hüsnxət. *N,A,M* hərflərinin (səh. 34) yazılması.
- 138-ci dərs.** Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 52-ci səhifəsindəki "Özünəxidmət" mətni üzrə.
- 139-cu dərs.** Çalışma 329-333.
- 140-ci dərs.** Çalışma 334-337.
- 141-ci dərs.** Hüsnxət. *H, R, B* hərflərinin (səh. 37) yazılması.
- 142-ci dərs.** İnşa. Müəllimin dialoqu əsasında şagirdlərin hər biri həyatın müxtəlif sahələrinə aid hekayə düşünüb yazır.
- 143-cü dərs.** Çalışma 338-341.
- 144-cü dərs.** İfadə. "İfadə üçün mətnlər" məcmuəsinin 57-ci səhifəsindəki "Bəxşış" mətni üzrə.
- 145-ci dərs.** Çalışma 342-344.
- 146-ci dərs.** Hüsnxət. *G, Ğ, D* hərflərinin (səh. 37) yazılması.
- 147-ci dərs.** Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 53-cü səhifəsindəki "Çiyələk" mətni üzrə.

CÜMLƏ

- 148-ci dərs.** İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 60-ci səhifəsindəki "Qaranquşlar" mətni üzrə.
- 149-cu dərs.** Çalışma 345-348.
- 150-ci dərs.** Çalışma 349-351.
- 151-ci dərs.** İnşa. Dörsliyin 129-cu səhifəsindəki şəkil üzrə inşanın yazılması. Güclü siniflərdə bu məqsədlə 131-ci səhifədəki şəkildən də istifadə etmək mümkündür.

152-ci dərs. Hüsnxət. Məktubun yazılması.

CÜMLƏNİN AXIRINDA NÖQTƏ, SUAL VƏ NİDA İŞARƏSİNİN QOYULMASI

153-cü dərs. Çalışma 352-354.

154-cü dərs. Çalışma 355-358.

155-ci dərs. İfadə. “İfadə üçün mətnlər məcməsi”nin 54-cü səhifəsindəki “Gözəl yaz” mətni üzrə.

156-ci dərs. Çalışma 359-361.

CÜMLƏDƏ SÖZLƏR ARASINDA ƏLAQƏ

157-ci dərs. Çalışma 362-365.

158-ci dərs. Yoxlama imla. “İmlə mətnləri məcməsi”nin 52-53-cü səhifələrindəki “Son zəng” mətni üzrə.

159-cu dərs. Çalışma 366-369.

160-ci dərs. İnşa. Şagirdlərin şəxsi həyat təcrübələri ilə əlaqədar insanların yazılması.

161-ci dərs. Çalışma 370-373.

162-ci dərs. Hüsnxət. Rəqəmlərin və misalların yazılması. Dərs vəsaitinin 41-ci səhifəsinin üzündən köçürülməsi.

İL BOYU KEÇİLMİŞLƏRİN TƏKRARI

163-cü dərs. Çalışma 374-377.

164-cü dərs. Çalışma 378-381.

165-ci dərs. Çalışma 382-386.

166-ci dərs. İnşa. “Yayı harada və nəcə keçirəcəyəm” mövzusunda. Dərs ili yekunlaşdırılır. Yekun yoxlama işi yazdırılır və yay tapşırığı verilir.

III SİNİF OXU

97-ci dərs. Şaxta babanın nəğməsi (Ə.Cəmil).

98-ci dərs. “Tap görüm” (V.Dal).

99-cu dərs. “Şah və xidmətçi”.

100-cü dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

YURDUM, YUVAM MƏSKƏNİMSƏN

101-ci dərs. “Barışq olmayacaq” (Ə.Səmədli).

102-ci dərs. Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.

103-cü dərs. “Barışq olmayacaq” (Ə.Səmədli).

104-cü dərs. “Barışq olmayacaq” (Ə.Səmədli).

105-ci dərs. “Fətəli xan”.

106-ci dərs. “Cavad xan”.

107-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
108-ci dərs.	Azərbaycan generalları.
109-cu dərs.	"Vətənin torpağı təmizdir".
110-cu dərs.	"Müqəddəs adətlər" (S.Rüstəmxanlı)
111-ci dərs.	Bölmə üzrə ümmüniləşdirici dərs.
112-ci dərs.	"Azərbaycan deyəndə" (T.Bayram).
113-cü dərs.	Bölmə üzrə ümmüniləşdirici dərs.
114-cü dərs.	"Nəriman Nərimanov".
115-ci dərs.	"Naxçıvan".
116-ci dərs.	"Borçalı".
117-ci dərs.	"Bakı".
118-ci dərs.	"Ağsaqqal".
119-cu dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
120-ci dərs.	"Gənəcə".
121-ci dərs.	"Baba yurdı".
122-ci dərs.	"Naftalan əfsanəsi".
123-cü dərs.	"Mingəçevir".
124-cü dərs.	"Daşkəsən".
125-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
126-ci dərs.	Azərbaycanın başqa irlə şəhərləri haqqında müsahibə.
127-ci dərs.	"Qara qızıl".
128-ci dərs.	"Maye qızıl".
129-cu dərs.	"Möcüzə".
130-cu dərs.	"Arazım" (Ə.Coşqun).
131-ei dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
132-ci dərs.	"Ana yurdum" (X.R.Ulutürk).
133-cü dərs.	"Bizim qanunlar".
134-cü dərs.	Beynəlxalq uşaq konvensiyası haqqında söhbət.
135-ci dərs.	"Millət vəkili".
136-ci dərs.	"Firavan həyat yolunda".
137-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
138-ci dərs.	"Bizim gücümüz nədədir?".
139-cu dərs.	"Vətən" (H.Ziya).
140-ci dərs.	"Bakı, Təbriz, Ankara" (N.P. Sarach).
141-ci dərs.	Bölmə üzrə ümmüniləşdirici dərs.
142-ci dərs.	"Yaz" (N.Gəncəvi).
143-cü dərs.	"İlk bahar".
144-cü dərs.	"Bahar".
145-ci dərs.	"Qaranquşlarım" (C.Cavadlı).
146-ci dərs.	"Novruz bayramı".
147-ci dərs.	"Novruz".
148-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
149-cu dərs.	"Bağça" (A.Sohhot).
150-ci dərs.	Təbiətə ekskursiya.
151-ci dərs.	"Şəhərdən gələn oğlan".

152-ci dərs.	"Bulaq" (S.Rüstəmxanlı).
153-cü dərs.	"Ana" (Ə.Fövzi).
154-cü dərs.	Novruz bayramına həsr olunmuş səhərcik.
155-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
156-ci dərs.	"Gözəlliyi seyr edirəm" (M.İsmayıł).
157-ci dərs.	Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.
158-ci dərs.	"Mənim nənəm".
159-cu dərs.	Kosmosun fəthi haqqında söhbət.
160-ci dərs.	"Kosmonavtika generalı".
161-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
162-ci dərs.	"Uçun aya, ulduzlara" (T.Elçin).
163-cü dərs.	"Ramazan bayramı".
164-cü dərs.	"Qurban bayramı".
165-cü dərs.	Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.

VƏTƏNİN QƏLBİNƏ DƏYƏN YARALAR

166-ci dərs.	"Darıxan çiçək" (M.Namaz).
167-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
168-ci dərs.	"Aman ayrılıq" (M.Şəhriyar).
169-ci dərs.	"Şəhidlər xiyabani".
170-ci dərs.	Şəhidlər xiyabanına ziyarət etmək.
171-ci dərs.	"Bir qara parta boş qalıb".
172-ci dərs.	"Qanlı çiçəklər".
173-cü dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
174-cü dərs.	"Qanlı çiçəklər".
175-ci dərs.	"Xocalı faciəsi".
176-ci dərs.	"Soyqırımı".
177-ci dərs.	"Didərginlər".
178-ci dərs.	Qarabağın cəsur qartalı".
179-cu dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
180-ci dərs.	"Qarabağı vermərəm".
181-ci dərs.	Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.

SİLAHLI QÜVVƏLƏR

182-ci dərs.	Vətən onu qoruyanındır.
183-cü dərs.	"Azərbaycanın Milli Ordusu".
184-cü dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
185-ci dərs.	"Ordum varsa, yurdum var" (Z.Yaqub).
186-ci dərs.	"Müharibə olmasa".
187-ci dərs.	Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.

TEZLİKLƏ YAYDIR

188-ci dərs.	"Yay" (B.Vahabzadə).
189-cu dərs.	"Maral" (N.Xəzri).
190-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

191-ci dərs.	"Meşə".
192-ci dərs.	"Köz" (H.Arif).
193-ci dərs.	"Təbiət dostlarıyıq" (Y.Həsənbəy).
194-cü dərs.	"Açıq səma altında".
195-ci dərs.	"Qapınızı günəş açsin" (M.Gülgün).
196-ci dərs.	Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

AZƏRBAYCAN DİLİ

İŞMİN CÜMLƏDƏ DƏYİŞMƏSİ

65-ci dərs.	Çalışma 222-227.
66-ci dərs.	Çalışma 229.
67-ci dərs.	İfadə "İfadə üçün mətnlər" məcmuəsindəki "Cəsur uşaqlar" (səh. 60) mövzusu üzrə.
68-ci dərs.	Çalışma 232-236.
69-cu dərs.	Çalışma 237-242.
70-ci dərs.	Çalışma 243-245.
71-ci dərs.	Yekun yoxlama işi.
72-ci dərs.	Ümmüniləşdirici dərs.

SİFƏT

73-cü dərs.	Çalışma 246-250.
74-cü dərs.	Çalışma 251-255.
75-ci dərs.	Çalışma 256-260.
76-ci dərs.	İnşa (Şagirdləri maraqlandıran şəkil üzrə).
77-ci dərs.	Çalışma 261-265.
78-ci dərs.	Çalışma 266-270.
79-cu dərs.	İfadə ("İfadə üçün mətnlər" məcmuəsinin 61-ci səhifəsindəki "Tülkünün hiyləsi" mətni üzrə).
80-ci dərs.	Çalışma 271-275.
81-ci dərs.	Çalışma 276-280.
82-ci dərs.	Yoxlama imla ("İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 89-cu səhifəsindəki "Qoca kişi və uşaqlar" mövzusu üzrə).
83-cü dərs.	Çalışma 281-285.
84-cü dərs.	Çalışma 286-290.
85-ci dərs.	Çalışma 291-295.
86-ci dərs.	Ümmüniləşdirici dərs.

FE'L

87-ci dərs.	Çalışma 296-300.
88-ci dərs.	İnşa. (307 nömrəli seriya şəkillər üzrə).
89-cu dərs.	Çalışma 301-305.
90-ci dərs.	Çalışma 306-310.

FE'LİN ZAMANA GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

91-ci dərs.	Çalışma 311-315.
-------------	------------------

92-ci dərs.	Çalışma 316-320.
93-cü dərs.	Ifadə (“İfadə üçün mətnlər” məcmuəsinin 65-ci səhifəsindəki “Qəribə qonaq” mətni üzrə).
94-cü dərs.	Çalışma 321-325.
95-ci dərs.	Çalışma 326-330.
96-ci dərs.	Çalışma 331-336.
97-ci dərs.	Yoxlama imla (“İmlə mətnləri məcmuəsi”nin 92-ci səhifəsindəki “Quşlar qışda” mətni üzrə).
98-ci dərs.	Çalışma 337-342.
99-cü dərs.	Çalışma 343-348.
100-cü dərs.	Çalışma 349-354.
101-ci dərs.	İnşa. (Təbiət üzərində müşahidə üzrə).
102-ci dərs.	Çalışma 355-359.
103-cü dərs.	Çalışma 360-364.
104-cü dərs.	Çalışma 365-369.
105-ci dərs.	İnşa. (362 nömrəli çalışma üzrə).
106-ci dərs.	Çalışma 370-373.
107-ci dərs.	Yoxlama imla (“İmlə mətnləri məcmuəsi”nin 100-cü səhifəsindəki “Idman yarışı” mətni üzrə).

MƏSDƏR

108-ci dərs.	Çalışma 374-379.
109-cu dərs.	Çalışma 380-385.
110-cu dərs.	Çalışma 386-390.
111-ci dərs.	İnşa (Şagirdlərin şəxsi həyat təcrübəsi əsasında).
112-ci dərs.	Çalışma 391-394.
113-cü dərs.	Yekun yoxlama işi.
114-cü dərs.	Ümumiləşdirici dərs.

CÜMLƏ

115-ci dərs.	Çalışma 395-401.
116-ci dərs.	Ifadə (“İfadə üçün mətnlər məcmuəsi”nin 70-ci səhifəsindəki “Çərdək” mətni üzrə).
117-ci dərs.	Çalışma 402-406.
118-ci dərs.	Çalışma 407-412.
119-cu dərs.	Çalışma 413-418.
120-ci dərs.	Çalışma 419-423.
121-ci dərs.	Çalışma 424-428.
122-ci dərs.	Çalışma 429-434.
123-cü dərs.	Yoxlama imla. (“İmlə mətnləri məcmuəsi”nin 106-ci səhifəsindəki “Bahar” mətni üzrə).

CÜMLƏNİN BAŞ ÜZVLƏRİ

124-cü dərs.	Çalışma 435-438.
125-ci dərs.	Çalışma 439-442.

CÜMLƏNİN İKİNCİ DƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

126-ci dərs.	Çalışma 443-445.
127-ci dərs.	Çalışma 446-450.
128-ci dərs.	İnşa. ("İstirahət gününü necə keçirdim" mövzusunda).
129-cu dərs.	Çalışma 451-457.
130-cu dərs.	Yoxlama yazı işi.
131-ci dərs.	Ümumiləşdirici dərs.

İL BOYU KEÇİLMİŞLƏRİN TƏKRARI

132-ci dərs.	Çalışma 458-464.
133-cü dərs.	Çalışma 465-470
134-cü dərs.	Çalışma 471-477.
135-ci dərs.	Çalışma 478-484.
136-ci dərs.	Yekun yoxlama işi.

IV SINİF OXU

SEHİRLİ QIS

82-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
83-cü dərs.	"Təzə il" (Ə.Cəmil).
84-cü dərs.	"Anda sadiq".
85-ci dərs.	"Ayi ovu" (B.Həsənov).
86-ci dərs.	"Yanvar qurbanı Yanvar".
87-ci dərs.	Şəhidlər xiyabanına ekskursiya.
88-ci dərs.	"Qoçaq uşaqlar (İ.Əfəndiyev).
89-cu dərs.	"Yaxşı yoldaş" (Q.İlikn).
90-ci dərs.	"Xocalı soyqırımı unutmaq olmaz".
91-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
92-ci dərs.	Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

ANA VƏ VƏTƏN YAŞADIR BİZİ

93-cü dərs.	"Hədiyyə" (C.Cavadlı).
94-cü dərs.	"Mənim andım" (M.Dilbazi).
95-ci dərs.	"Qadın əlləri" (N.Nəcmi).
96-ci dərs.	Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları haqqında müsahibə (Yerli materiallar əsasında).
97-ci dərs.	"Şəhid Azərbaycan qızı Salatın" (N.Xəzri).
98-ci dərs.	"Şəhid Azərbaycan qızı Salatın" (N.Xəzri).
99-cu dərs.	"Ovçu və maral" (N.Xəzri).
100-cü dərs.	"Ana intiqamı".
101-ci dərs.	Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
102-ci dərs.	"Şuşa Gültəkini" (Z.Məhərrəmli).
103-cü dərs.	"Şuşa Gültəkini" (Z.Məhərrəmli).

104-cü dərs.

Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

MÜSTƏQİLLİK VƏ AZADLIQ EŞQI

105-ci dərs.

"Torpaq" (F.Əliyarbəyli).

106-ci dərs.

"Əsgər marşı" (Ə.Süleymanov).

107-ci dərs.

"Bayraqımız və gerbimiz nələrdən xəber verir?".

108-ci dərs.

Azərbaycanın dövlət rəmzləri haqqında müsahibə.

109-cu dərs.

Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

110-cu dərs.

Beynəlxalq Uşaq Hüquqları Konvensiyası haqqında müsahibə.

111-ci dərs.

Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

112-ci dərs.

"Deyə bilmirəm" (T.Mütəllibov).

113-cü dərs.

"Valideynlərə hörmət övladın borcudur".

114-cü dərs.

"Üç söz" (N.Gəncəvi).

115-ci dərs.

İfadəli oxu üzrə müsabiqənin keçirilməsi.

116-ci dərs.

"Nitq etiketləri və ünsiyyət" mövzusunda müsahibə.

YAZIN GÖZƏLLİYİ

117-ci dərs.

"Bahar nəgməsi" (A.Şaiq).

118-ci dərs.

"Yaz deyir ki" (S.Vurğun).

119-cu dərs.

İlk baharın əlamətləri ilə tanış olmaq məqsədilə təbiətə ekskursiya.

120-ci dərs.

"Ana" (Ə.Kərim).

121-ci dərs.

"Bağlar" (R.Rza).

122-ci dərs.

"Sərçə" (İ.S.Turgenev).

123-cü dərs.

"Qarışqa və milçək" (A.Səhhət).

124-cü dərs.

"Şir və tülkü" (S.Rəhimov).

125-ci dərs.

Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

126-ci dərs.

Novruz bayramı ən ənələri.

127-ci dərs.

Novruza həsr olunmuş kompozisiya.

128-ci dərs.

"Sübh nəgməkarı" (M.Mirzəyev).

129-cu dərs.

Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

AZƏRBAYCAN – YURDUM MƏNİM!

130-cu dərs.

Azərbaycanın tarixi ilə bağlı abidələrə ekskursiya.

131-ci dərs.

Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

132-ci dərs.

"Can Azərbaycan" (Ə.Cavad).

133-cü dərs.

"Nəriman Nərimanov haqqında xatirələr" (M.Dilbazi).

134-cü dərs.

"Azərbaycanım" (G.Fəzli).

135-ci dərs.

"Neftçilər" (S.Rüstəm).

136-ci dərs.

Kosmonavtika günü, kosmosun fəthi ilə əlaqədar müsahibə.

137-ci dərs.

"Həralisan?" (A.Baycan).

138-ci dərs.

"Kənarı güllü Araz".

139-cu dərs.

"Firuzə qasılı üzük" (Ə.Azərlu)

140-ci dərs.

"Yolda görüş" (N.Xəzri)

141-ci dərs.

Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

- 142-ci dərs. "Türk dünyası".
 143-cü dərs. "Ocaq" (S.Ibrahimov).
 144-cü dərs. "Sülh və həmrəylik" (Z.Cabbarzadə).
 145-ci dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
 146-ci dərs. Azərbaycana həsr olunmuş kompozisiya.

ANDA SƏDAQƏT

- 147-ci dərs. "Öz vətənimdir" (M.Dilbazi)
 148-ci dərs. "Nə qədər ki, əlim silah tutur".
 149-cu dərs. "General Həzi Aslanov".
 150-ci dərs. "Can nənə, bir nağıl de" (Ə.Cəmil).
 151-ci dərs. Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 152-ci dərs. "Can nənə, bir nağıl de" (Ə.Cəmil).
 153-cü dərs. "Alay oğlu".
 154-cü dərs. "Döyüşən qadın".
 155-ci dərs. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı.
 156-ci dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

YAY BİZİ GÖZLƏYİR

- 157-ci dərs. "Sünbül" (S.Vurğun).
 158-ci dərs. "Marallar" (O.Sarıvəlli).
 159-cu dərs. "Köpək balığı" (L.Tolstoy).
 160-ci dərs. Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 161-ci dərs. "Gənc seyyahlar" (G.Fəzli).
 162-ci dərs. "28 May azadlıq günüdür".
 163-cü dərs. Azərbaycanın Milli Silahlı Qüvvələri haqqında müsahibə.
 164-cü dərs. Ən yaxşı ifadəli oxu üzrə müsahibə.
 165-cü dərs. Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

AZƏRBAYCAN DİLİ

- 78-ci dərs. Çalışma 306-309.
 79-cu dərs. Çalışma 310-313.
 80-ci dərs. Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 146-ci səhifəsindəki "Timsah qayğıları" mətni üzrə.

ŞƏXS ƏVƏZLİKLƏRİNİN HALLANMASI

- 81-ci dərs. Çalışma 314-318.
 82-ci dərs. İnşa. Qişa aid yazılı inşa.

İŞARƏ ƏVƏZLİKLƏRİ

- 83-cü dərs. Çalışma 319-323.
 84-cü dərs. Çalışma 324-327.
 85-ci dərs. Çalışma 328-321.
 86-ci dərs. Çalışma 332-335.
 87-ci dərs. Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 148-ci

88-ci dərs.

səhifəsindəki “Qv itinin küçükləri” mətni üzrə.
“Əvəzlik” mövzununda ümumiləşdirici dərs.

FE'L.

MƏSDƏR HAQQINDA ÜMUMİ MƏ'LUMAT

89-cu dərs.

Çalışma 336-339.

90-ci dərs.

İfadə. “İfadə üçün mətnlər məcmuəsi”nin 101-ci səhifəsindəki
“Şuşa” mətni üzrə.

91-cü dərs.

Çalışma 340-345.

92-ci dərs.

Çalışma 346-350.

DÜZƏLTMƏ FE'LLƏR

93-cü dərs.

Çalışma 351-355.

94-cü dərs.

Çalışma 356-360.

95-ci dərs.

Yoxlama imla. “İmlə mətnləri məcmuəsi”nin 150-ci
səhifəsindəki “Quşların dostları” mətni üzrə.

Çalışma 361-365.

96-ci dərs.

İnşa. “Qışda insanların əməyi” mövzusunda.

Çalışma 366-371.

FE'LİN ZAMANLARI.

İNDİKİ ZAMAN

99-cu dərs.

Çalışma 372-376.

100-cü dərs.

Çalışma 377-381.

101-ci dərs.

Çalışma 382-386.

102-ci dərs.

Yoxlama imla. “İmlə mətnləri məcmuəsi”nin 157-ci
səhifəsindəki “Həcərin azad edilməsii” mətni üzrə.

Çalışma 387-391.

103-cü dərs.

İnşa. “Biz təbiət dostlarıyıq” mövzusunda yazılı inşa.

104-cü dərs.

İfadə. “İfadə üçün mətnlər məcmuəsi”nin 105-ci səhifəsindəki
“Dostluq” mətni üzrə.

105-ci dərs.

Çalışma 392-396.

FE'LİN KEÇMİŞ ZAMANI

Çalışma 397-401.

Çalışma 402-406.

Yoxlama imla. “İmlə mətnləri məcmuəsi”nin 162-ci
səhifəsindəki “Delfinlər” mətni üzrə.

Çalışma 407-412.

Çalışma 413-418.

İfadə. “İfadə üçün mətnlər məcmuəsi”nin 109-cu səhifəsindəki
“Yaralı qaranquş” mətni üzrə.

Çalışma 419-425.

İnşa. “Mənim anam” mövzusunda yazılı inşa.

FE'LİN GƏLƏCƏK ZAMANI

- 115-ci dərs. Çalışma 426-431.
116-ci dərs. Çalışma 432-437.
117-ci dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 163-cü səhifəsindəki "Od necə əmələ gəlmışdır" mətni üzrə.
118-ci dərs. Çalışma 438-445.
119-cu dərs. **İnşa.** "Həyatımda ən maraqlı hadisə" mövzusunda yazılı inşa.

GƏLƏCƏK ZAMAN ŞƏKİLCİLƏRİNİN ŞƏXSƏ GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

- 120-ci dərs. Çalışma 446-450.
121-ci dərs. Çalışma 451-456.
122-ci dərs. Çalışma 457-462.
İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 115-ci səhifəsindəki "Mehdi Hüseynzadə" mətni üzrə.
123-cü dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 169-cü səhifəsindəki "Saat neçədir?" mətni üzrə.
124-cü dərs. Fe'l mövzusu üzrə ümumiləşdirici dərs.
125-ci dərs.

SİNTAKSIS. CÜMLƏ.

MƏQSƏDƏ GÖRƏ CÜMLƏNİN NÖVLƏRİ

- 126-ci dərs. Çalışma 463-469.
127-ci dərs. **İnşa.** "İş insanın cövhəridir" mövzusunda yazılı inşa.

CÜMLƏ ÜZVLƏRİ. BAŞ ÜZVLƏR. MÜBTƏDA VƏ XƏBƏR

- 128-ci dərs. Çalışma 470-475.
129-cu dərs. Çalışma 476-481.
130-cu dərs. **İfadə.** "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 119-cu səhifəsindəki "Sayıq" mətni üzrə.
131-ci dərs. Çalışma 482-487.
132-ci dərs. Çalışma 488-492.
133-cü dərs. Çalışma 493-498.
134-cü dərs. **İnşa.** "İstirahət gününü necə keçirdim" mövzusunda yazılı inşa.
135-ci dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 169-cü səhifəsindəki "Xocalı faciəsi" mətni üzrə.

CÜMLƏNİN İKİNCİDƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

- 136-ci dərs. Çalışma 499-504.
137-ci dərs. Çalışma 505-509.
138-ci dərs. **İfadə.** "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 123-cü səhifəsindəki "Qayğı" mətni üzrə.
139-cu dərs. Çalışma 510-514.
140-ci dərs. **İnşa.** "Yaz fəsilinin nə üçün sevirəm" mövzusunda yazılı inşa.
141-ci dərs. Çalışma 515-520.
142-ci dərs. Çalışma 521-526.
143-cü dərs. **Yoxlama imla.** "İmla mətnləri məcmuəsi"nin 170-ci səhifəsindəki "Yeni stansiya" mətni üzrə.

CÜMLƏNİN HƏMCİNS ÜZVLƏRİ

- 144-cü dərs. Çalışma 527-532.
145-ci dərs. Çalışma 533-538.
146-cı dərs. İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 126-cı səhifəsindəki "Pişik və pələng" mətni üzrə.
147-ci dərs. Çalışma 539-545.
148-ci dərs. İnşa. "Ailənin əməyində necə iştirak edirəm" mövzusunda yazılı inşa.
149-cu dərs. Çalışma 546-552.
150-ci dərs. Yoxlama imla. "İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 172-ci səhifəsindəki "Qəribə yuvalar" mətni üzrə.
151-ci dərs. Çalışma 553-557.
152-ci dərs. Çalışma 558-563.
153-cü dərs. İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 131-ci səhifəsindəki "Yeni şagirdlər" mətni üzrə.

MÜXTƏSƏR VƏ GENİŞ CÜMLƏ

- 154-cü dərs. Çalışma 564-567.
155-ci dərs. Çalışma 568-572.
156-ci dərs. İnşa. "Düzlük və doğruluğu necə başa düşürəm" mövzusunda yazılı inşa.

SADƏ VƏ MÜRƏKKƏB CÜMLƏ

- 157-ci dərs. Çalışma 573-578.
158-ci dərs. Çalışma 579-585.
159-cu dərs. Çalışma 586-592.

İL ƏRZİNDƏ KEÇİLMİŞLƏRİN TƏKRARI

- 160-ci dərs. Çalışma 593-598.
161-ci dərs. İfadə. "İfadə üçün mətnlər məcmuəsi"nin 138-139-cu səhifəsindəki "Baba" mətni üzrə.
162-ci dərs. Çalışma 599-607.
163-cü dərs. Yoxlama imla. ("İmlə mətnləri məcmuəsi"nin 180-ci səhifəsindəki "Müşahidə aparaq" mətni üzrə).
164-cü dərs. Çalışma 608-613.
165-ci dərs. Çalışma 614-619.
166-ci dərs. Dərs ili ərzində keçilmişlərin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

* * *

MÜƏLLİMLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

Azərbaycan dil proqramları və dərsliklərindəki dəyişiklikləri nəzərə alaraq yeni "İmlə mətnləri" məcmuəsi çap edilmişdir. Yenidən işlənmiş bu məcmuədə artıq material çıxarılmış, əlavələr edilmiş, dəqiqləşdirmələr aparılmışdır. "İfadə üçün metnlər" məcmuəsi də yenidən işlənmiş, əlavələrlə dərc olunmuşdur. Hər iki vəsaitin həcmi xeyli artırılmışdır. Yeni ildən "İmlə mətnləri"nin qiyməti 7000, "İfadə mətnləri"nin qiyməti 6000 manat olacaqdır.

İstifadə üçün əlverişli olmayan piratlıq yolu ilə aşağı seviyyədə çap edilmiş məcmuə yüksək qiymətlə satılır. Belə vəsaitlərdən istifadə olunması məsləhət görülmür.

Mahnı töhfəsi

"HEYDƏR, ƏZİZ BABAMIZ".

Musiqisi və sözləri N.Məmmədbəyovun

I

Nə gözəldir bu şəhər
 Gül-çiçəkdir obamız.
 Azadlığı qoruyur
 Heydər, əziz babamız.
 Nəvələrə babadır,
 Oğullara atadır,
 Millətinə dayaqdır
 Heydər, əziz babamız.

II

Hamiya hörmət edir,
 Şənlikləri yaradır.
 Atamızın atası
 Heydər, əziz babamız.
 Nəvələrə babadır,
 Oğullara atadır,
 Millətinə dayaqdır
 Heydər, əziz babamız.

Nəqarət:

Zildən oxuyun
 Qoy şənlik olsun, 2 dəfə
 Nəğmə çələngi
 Hər yana yayılsın.

Cold, şəhər

1. *gi* 2. *ha ya ha ya yel-sın. ha ya na ye yel-sın.*

TOPLAMA VƏ ÇIXMA CƏDVƏLİ

$$5 + 3 = 8$$

$$9 - 2 = 7$$

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1
2	1									2
3	2	1								3
4	3	2	1							4
5	4	3	2	1						5
6	5	4	3	2	1					6
7	6	5	4	3	2	1				7
8	7	6	5	4	3	2	1			8
9	8	7	6	5	4	3	2	1		9
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	10